

ОЛЬГА НІКОЛЕНКО
МАРИНА ЗУЄНКО
БОГДАН СТОРОХА

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА 8

Частина 1

Ольга Ніколенко,
Марина Зуєнко, Богдан Стороха

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для осіб з особливими
освітніми потребами (Н 54.1–Н 54.2)

8 клас

(У 2-х частинах)

ЧАСТИНА 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

КИЇВ
«ГРАМОТА»
2021

УДК 821(1-87).09(075.3)

Н63

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 22. 02. 2021 № 243)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Керівниця проєкту — О. М. Ніколенко, професорка, завідувачка кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, докторка філологічних наук, заслужена діячка науки і техніки України, лауреатка Державної премії ім. Івана Франка

Умовні позначення:

— у просторі читання;

— словник термінів;

— ключі до твору;

— Україна і світ;

— культура різних народів.

Ніколенко О.

Н63 Зарубіжна література : підруч. для осіб з особл. освітн. потребами (Н 54.1–Н 54.2) 8 клас (у 2-х частинах) : Частина 1 / Ольга Ніколенко, Марина Зуєнко, Богдан Стороха. — Київ : Грамота, 2021. — 240 с. : іл.

ISBN 978-966-349-896-6

ISBN 978-966-349-897-3 (частина 1)

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту та програмі із зарубіжної літератури (зі змінами 2017 р.). У ньому вміщено інформацію про письменників, художні тексти в класичних і сучасних перекладах, відомості про зв'язок літератури та культури різних країн. Запропоновано інтерактивні технології вивчення літературних творів, різноманітні рубрики, що розкривають красу художнього слова.

Підручник сприятиме залученню учнів до здобутків художньої літератури, підвищенню мотивації вивчення української та іноземних мов. Для учнів, учителів, методистів і батьків.

УДК 821(1-87).09(075.3)

ISBN 978-966-349-896-6

ISBN 978-966-349-897-3 (частина 1)

© Ніколенко О. М., Зуєнко М. О.,
Стороха Б. В., 2021

© Видавництво «Грамота», 2021

МИСТЕЦТВО МАЛЕНЬКИХ КРОКІВ

Дорогі восьмикласники та восьмикласниці!

Ви народилися і живете в добу третього тисячоліття, коли все довкола стрімко змінюється, — технології, державні інституції, ритм життя та мислення людини. У цей складний час, для того щоб не загубитися у вирі подій і стати успішними, необхідно ставити перед собою чітку мету й невпинно, цілеспрямовано йти до неї щодня. На цьому шляху, сповненому труднощів і перешкод, вам нададуть упевненості твори Гомера, Данте, Вергілія, Горація, Ф. Петрарки, В. Шекспіра, М. де Сервантеса Сааведри, Мольєра, які дійшли до нас крізь віки.

У восьмому класі ви матимете змогу здійснити захопливу мандрівку різними країнами й літературними епохами. Перед вами вперше відкриються великі скарби античності, середньовіччя, Відродження, бароко та класицизму. Проте цього року ви ознайомитеся не тільки із золотою класикою. Молодим людям обов'язково потрібні твори про сучасних героїв і героїнь. Тож розповіді про них ви знайдете в розділі «Сучасна література», де йдеться про ваших однолітків.

Підручник розрахований не лише для читання. Працюючи з ним, ви будете дискутувати та критично мислити. До цього вас спонукатимуть різноманітні запитання та завдання. А ще ви знайдете тут мультимедійні матеріали — QR-коди (експрес-уроки, відеотексти й аудіотексти), які допоможуть краще осягнути класичні та сучасні твори.

Символом нашого підручника є герой однойменної повісті французького митця А. де Сент-Екзюпері —

маленький принц. І це не випадково. Адже саме цей письменник навчив нас літати у своїх мріях, берегти свою планету, дбати про улюблену квітку й бути відповідальним за тих, кого ми приручили. А. де Сент-Екзюпері склав молитву, яка допомагала йому в найскрутніші моменти життя. Можливо, вона допоможе й вам: *«Господи, я прошу не чудес і не міражів, а сили для кожного дня. Навчи мене мистецтва маленьких кроків... Навчи мене правильно використовувати час мого життя. Подаруй мені здатність відрізняти головне від другорядного... Збережи мене від наївної віри, що все в житті має відбуватися легко. Подаруй мені ясне усвідомлення того, що труднощі, поразки, падіння і невдачі є невід'ємною частиною життя, завдяки їм ми стаємо дорослішими та впевненішими... Пошли в потрібний момент того, у кого вистачить мужності сказати мені правду, але сказати її з любов'ю!.. Ти знаєш, що ми дуже потребуємо дружби. Дай мені бути гідним цього найпрекраснішого й найніжнішого подарунка Долі... Наділи мене фантазією, щоб у потрібний момент і в потрібному місці подарувати комусь тепло. Зроби мене людиною, яка вміє достукатися до інших. Навчи мене мистецтва маленьких кроків».*

Тож вирушаймо маленькими кроками до сяючих вершин разом із найкращими книжками світу!

Автори

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА

Культура й мистецтво. Від народження ми відразу потрапляємо у світ культури. Народні традиції, мова, релігійні обряди — усе це перші прояви культури. Здобуваючи знання в різних галузях, живучи у світі, який створили для нас інші, ми намагаємося стати повноправними членами суспільства, ніби наздоганяючи у своєму розвитку тих, хто йшов попереду й залишив культурні надбання.

Культура забезпечує зв'язок віків і визначає духовний напрямок розвитку людства, можливість робити нові відкриття, знаючи про те, що зроблено раніше.

Що таке культура? Усе те, що створено людьми, матеріальні речі й духовні надбання, називають **культурою**. Будь-який витвір рук, думки й уяви людей стає частиною культури. Це поняття прийшло до нас із латини, де слово *cultura* означало «опрацювання», «оброблення», «виховання», «розвиток» тощо. Нині ми використовуємо цей термін у різних значеннях. У *широкому значенні* — це будь-яка діяльність, форми пізнання і самовираження людей, накопичені ними знання, уміння та навички, система цінностей, зокрема соціальні відносини, норми поведінки, оцінки, виховання тощо. А у *вузькому значенні* культура — це

Зауважте! *Культура* — це не щось застигле й непорушне. Це живий організм, у якому ми всі є його частинками й рушіями. Тому яким буде наш світ і наша культура, залежить від кожного з нас.

інтелектуальна й художня діяльність людей та її результати. Тому існує поняття «художня культура», до якого належить і мистецтво.

Культура є певним досвідом людства, набутим у різних галузях. Вона дає можливість передавати накопичену протягом віків інформацію від покоління до покоління, а також зберігати та формувати засади (політичні, юридичні, релігійні, моральні й ін.) суспільства. Окрім того, культура — це ще й спосіб спілкування між людьми, тому дуже актуальним є поняття «діалог культур», яке запропонував літературознавець М. Бахтін стосовно літератури та мистецтва. Але це поняття можна використовувати й у ширшому значенні щодо інших різновидів культури.

Кожна епоха й кожний народ мають свої культурні надбання та особливості. Завжди цікаво стежити за розвитком національних культур світу, яких велике розмаїття. В епоху XXI ст., коли світ став *мультикультурним* (тобто коли в суспільстві співіснують різні культурні утворення, традиції та форми), дуже важливо зберігати своє, національне, і водночас знати чуже, використовуючи позитивний досвід для збагачення рідної культури.

Співвідношення літератури й культури. *Література* — частина культури, до того ж *художньої культури*, до якої належать інші види мистецтва. Специфіка літератури та її відмінність від інших видів художньої культури (архітектури, живопису, музики тощо) полягають у тому, що література пізнає та творчо опановує світ за допомогою слова. Це мистецтво слова. У цьому сенсі художнє слово є певним знаком, кодом культури, бо воно важливе для культурної ситуації, для країни чи нації. Зміст літератури становлять різні аспекти люд-

ського буття: духовне життя особистості, природні й суспільні явища, історичні процеси, вірування, звичаї людей тощо.

Література є проявом не матеріальної, а духовної культури людства. Вона відображає дійсність не прямо, а опосередковано — у художніх образах, створюючи нову реальність за допомогою засобів слова.

Література тісно пов'язана з розвитком історії, суспільства та культури. У літературних формах відображено реалії буття, особливості людської свідомості. Водночас словесне мистецтво зберігає внутрішню специфіку й власні закони розвитку. Це називають *іманентністю*.

Кожна доба й кожний народ мають своє розуміння краси, яке відтворено в різних формах художньої культури. Так, для античної культури характерні пропорція та гармонійність форм, увага до матеріально-чуттєвого, поєднання міфу й реальності. Це знаходимо в античній скульптурі, архітектурі, живописі й літературі.

Робота з текстом

Порівнюємо. Прокоментуйте положення в таблиці. Наведіть приклади.

Культура	Література
Широке поняття, що охоплює різні види людської діяльності (матеріальної і духовної).	Частина художньої культури.
Культура має різні засоби вираження.	Слово — основний засіб літератури.

Культура	Література
<p><i>Функції культури: гуманістична (утвердження позитивного досвіду людства); передавання суспільного досвіду; комунікаційна (засіб спілкування); пізнавальна (пізнання світу); регулятивна (у сфері суспільних відносин, норм, поведінки); знакова (відображення певних культурних здобутків доби, народу); ціннісна (вироблення життєвих цінностей).</i></p>	<p><i>Функції художньої літератури: пізнавальна (дає змогу пізнати світ і людину); естетична (розбудовує світ за законами краси, створення яскравих художніх образів, у яких утілено уявлення про життя та духовні ідеали); виховна (виховує моральні якості й естетичний смак); гедоністична (дає насолоду від процесу читання та осмислення прочитаного).</i></p>
<p><i>Різноманіття видів культури (народна культура, культура побуту, мови, політична культура, художня культура).</i></p>	<p><i>Специфічні форми літератури (роди, жанри, напрями, течії).</i></p>

Творче завдання. Намалуйте схему «Складники культури». Поясніть.

Дискусія. Чи варто зберігати національну культуру в глобалізованому світі? Аргументуйте.

Робота в групах. Підготуйте презентацію на тему «Роль культури в житті людини»; «Сучасна культура молоді в різних країнах»; «Специфіка української культури» (1 за вибором).

Життєві ситуації. Чи можете ви назвати себе культурною людиною? Що необхідно робити для підвищення рівня власної культури?

РОДИ ЛІТЕРАТУРИ

Що таке рід літератури? Головною категорією словесного мистецтва є рід. Роди літератури мають

давню історію. Традиційно визначають три роди літератури: *епос, лірику, драму*. Уперше поділ літератури на роди здійснив Арістотель у праці «Поетика».

Рід літератури — це найбільш загальна категорія літературознавства, що охоплює цілу низку менших за обсягом понять (жанри), типологічно подібних між собою за способом художньої організації.

Епос. Епос, як і інші літературні роди, походить від міфів, що в давнину були тісно пов'язані з ритуалами. На їхній основі виникло стародавнє оповідне мистецтво. Витоки епосу є і в усній народній творчості. Найдавніші (архаїчні) епічні форми — міф, казка, легенда, сказання тощо. Пізніше виник так званий давній (класичний) епос — «Магабгарата», «Рамаяна» (*Індія*), «Іліада» та «Одіссея» *Гомера*. Ще пізніше — героїчний епос (фольклорні твори різних народів, створені в добу Середньовіччя) — «Пісня про Нібелунгів», «Пісня про Роланда», «Пісня про мого Сіда». У кожного народу героїчний епос формувався століттями й мав свою специфіку. Він нерідко ставав ґрунтом, на якому розвивалися різні літературні форми.

У сучасному значенні епос — це рід літератури, який розкриває картину об'єктивної дійсності. За його основу взято подію (або події). Епічний твір відтворює певний випадок або цілу історію із життя героїв. Ав-

Зауважте! **Ознаки епосу:** 1) в основі — подія (події); 2) об'єктивність зображуваної реальності; 3) у читача створюється враження «саморухливості» і «саморозвитку» епічного світу; 4) дистанціювання оповідача від зображуваної реальності (оповідач — посередник між зображуваним світом і читачем).

Дж. Романо.
Танок
Аполлона
з музами.
Фрагмент.
1540 р.

тор об'єктивно зображує дійсність, з'ясовуючи причини та наслідки вчинків героїв, подаючи життя в його природному розвитку. Епос використовує великий арсенал зображувальних засобів (портрети, прямі характеристики, діалоги, монологи, полілоги, пейзажі, інтер'єри, жести, міміка тощо). До епосу належать різні жанри: *епопея, роман, повість, оповідання, нарис тощо*.

Лірика. Виникнення лірики пов'язане з первісним художнім синкретизмом, тобто коли різні види мистецтва існували невіддільно один від одного. У давні часи люди виконували пісні-танці під час певного магічного обряду. Пізніше один із співаків виокремлювався як провідний виконавець, тобто заспівувач. Це й поклало початок лірики як окремого літературного роду. Розмаїття ліричних форм є в усній народній творчості (*пісні, думи, балади тощо*).

Зародження світової ліричної поезії припадає на добу античності. У творчості відомих античних поетів (Піндар, Сапфо, Анакреонт, Горацій, Овідій та ін.) сформувалися визначальні ознаки лірики як літературного роду й з'явилися різні ліричні жанри. Якщо епос розповідає про подію, то головним у ліриці є емоційне переживання. Визначальною її ознакою є суб'єктивність: усе зображуване подано через сприйняття ліричного героя або автора. Лірика зорієнтована

на відтворення не зовнішнього, а внутрішнього світу особистості, її порухів душі, емоцій та почуттів. Змістом лірики є все суб'єктивне, внутрішнє, психологічно значуще. Людина в ліриці — це й головний об'єкт зображення, і суб'єкт, який є важливою частиною художнього світу твору.

Переживання та думки, виражені в ліричному творі, не ототожнюються лише з автором. У ліриці велике значення має *ліричне «я»* так званого ліричного героя. Це друге ліричне «я» поета, форма втілення його думок і переживань, але ліричний герой не ототожнюється з поетом, з його душевним станом, він живе своїм життям у новій художній дійсності.

Для лірики характерна особлива емоційність і схвильованість. Вона зорієнтована на індивідуальне сприйняття читача, який повинен не тільки зрозуміти прочитане, а й внутрішньо «пережити» подію. Унаслідок багатозначності поетичного слова лірика залишає великий простір для уяви читачів, даючи можливість для різних трактувань та асоціацій.

Лірика тяжіє до віршів, проте віршова структура не завжди є визначальною ознакою ліричних творів. Вона має велике розмаїття жанрів. У певні періоди активізуються ті чи інші жанри лірики.

Драма. Виникнення драми пов'язане з народними обрядовими дійствами. Батьківщиною драми була

Зауважте! **Ознаки лірики:** 1) зміст — внутрішнє життя особистості; 2) суб'єктивність створеного світу; 3) емоційне переживання події; 4) ліричне «я» (ліричний герой — друге «я» автора, але не ототожнюється з ним); 5) віршова форма (хоча це не обов'язково).

Стародавня Греція, де обряди на честь богів (Діоніса, Деметри, Кори та ін.) стали першими її зразками. У VI ст. до н. е. виник театр (з грецьк. *видовище*). Драматичні дійства, що раніше відбувалися на вулицях і площах, стали показувати на спеціальних майданах. Есхіл, Софокл, Евріпід та Арістофан заклали засади античної драми. У Стародавній Греції з'явилися такі різновиди драми, як **трагедія** та **комедія**.

Основу драматичного твору становить конфлікт, який виражено в дії. Оскільки конфлікт може бути *внутрішнім* (пов'язаним із внутрішніми суперечностями особистості, зосередженим у психологічній сфері) і *зовнішнім* (зіткнення героя зі світом, конфлікт між різними персонажами), то й дія може бути *внутрішньою* (відображення змін внутрішнього стану героя твору, динаміки його переживань, думки тощо), а також *зовнішньою* (вчинки героїв, їхня поведінка). Специфіка драми полягає в особливих формах організації художнього мовлення — діалог, монолог, полілог. Авторська позиція в драматичному творі виражена специфічно: опис дійових осіб, авторські ремарки, розміщення епізодів, вибір подій, вчинки героїв, форми художнього мовлення тощо.

Драма є специфічним видом мистецтва, що одночасно належить і літературі, і театру. Протягом тривалої історії були створені такі жанрові різновиди драми:

Зауважте! **Ознаки драми як літературного роду:** 1) в основі — дія; 2) конфлікт (зіткнення між персонажами або їхні внутрішні суперечності) — рушійна сила розвитку сюжету драми; 3) поєднання монологів, діалогів, полілогів; 4) призначення для сценічного втілення (рідше — для читання); 5) синтетизм (поєднання слова та жести, міміки, музики тощо).

трагедія, комедія, власне драма, водевіль, мелодрама, трагікомедія тощо.

Взаємодія родів літератури. Літературні роди тяжіють до взаємодії та взаємопроникнення. Так, наприклад, у фольклорі й художній літературі сформувалися *ліро-епічні жанри*: поема, балада, байка, дума, роман у віршах, вірш у прозі, казка-поема та ін. Лірика також проникає в драматичні твори. Серед жанрів *ліро-драми* виокремлюють: драматичну поему, драматичний етюд, драматичну сцену та ін. У результаті взаємодії епосу й драми виник *епічний театр*, у якому зображено не тільки дію, а й розповідається про неї (наприклад, драма-притча). Це явище ХХ ст.

Взаємодія родів літератури тісно пов'язана з взаємодією жанрів. Художній твір є відкритою системою, у яку можуть проникати елементи й інших видів мистецтва (кіно, живопису, музики та ін.), а на сучасному етапі — навіть комп'ютерних технологій.

Е́пос (з грецьк. *epos* — слово, мова, розповідь) — багатозначний термін: 1) героїчна розповідь про національне минуле («Іліада», «Одіссея», «Пісня про Роланда», «Пісня про Нібелунгів», «Слово о полку Ігоревім» та ін.); 2) один із трьох родів літератури разом із лірикою та драмою.

Лірика (з грецьк. *lyra* — ліра, струнний музичний інструмент, під акомпанемент якого виконували вірші в давньогрецькій поезії) — один із трьох літературних родів, у якому об'єкт зображення подано шляхом передавання переживань, почуттів та емоцій особистості (героя чи автора), що приводить до створення особливої духовної реальності, розбудованої за законами краси.

Дра́ма (з грецьк. *drama* — дія) — 1) один із літературних родів, що змальовує світ у формі дії, здебільшого призначений для сценічного втілення; 2) жанр драматичного мистецтва.

У кожній країні драма має свою національну специфіку (наприклад, у Японії визначними явищами були театри Кабукі та Но; Італія — батьківщина театру дель арте (театру імпровізації, який має витоки в карнавалі); у Китаї активно розвивалася музична драма, зокрема традиційна пекінська опера).

Вертеп — пересувний театр ляльок, поширений в Україні в XVI–XVIII ст. У ньому розігрували релігійні та світські вистави. Вертеп мав форму двоповерхового ящика: на першому ярусі представляли різдвяну історію, на другому — сцени із соціально-побутового життя.

У давнину п'єси ставили, використовуючи ляльки. Згодом вертеп перетворився на театралізоване дійство, яке радує нас і сьогодні.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Розкажіть про походження епосу. 2. Як виникла лірика? 3. Що дало поштовх до виникнення драми? 4. Які жанри з'явилися в результаті взаємодії родів літератури?

Творче завдання. Намалюйте «хмари» з тегів, які б розкривали провідні ознаки родів літератури.

Дискусія. Чи впливають сучасні технології на розвиток родів і жанрів літератури? Поясніть, наведіть приклади.

Робота в групах. Складіть порівняльну таблицю: 1) «Епос і лірика»; 2) «Епос і драма»; 3) «Лірика і драма» (1 за вибором).

Життєві ситуації. Який рід літератури найкраще може зобразити людські почуття? Обґрунтуйте.

Проект. Дослідіть, як змінювалися в часі поняття «епос», «лірика» і «драма». Презентуйте результати дослідження.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРОЦЕС

Література як рух. Світова література має багатомілітніну історію розвитку. Від глибокої давнини й до сучасності вона перебуває в постійному русі. Оскільки світова література є сукупністю різних національних літератур, які зберігають свою самобутність, процес розвитку мистецтва слова не може бути абсолютно монолітним. Водночас національні літератури мають деякі спільні закони розвитку, етапи й тенденції. Це дає підстави виокремити поняття «літературний процес».

Літературний процес — це розвиток літератури різних народів, що характеризується певними закономірностями на кожному етапі від давнини до сучасності. Він рухається по спіралі. Одні явища, виникнувши в давні часи, можуть відроджуватися на іншому етапі, але вже по-новому. У літературному процесі відбувається взаємодія різних тенденцій та явищ, зокрема національних літератур, творчих здобутків митців, класичної і масової літератур.

Як відбуваються зміни в літературному процесі? На літературний процес впливали різні чинники. Серед *зовнішніх* — розвиток суспільства, культури й мистецтва в той чи інший час, стан розвитку людської свідомості, філософської думки, релігії, історична ситуація, вплив фольклору та міфології. *Внутрішні чинники* розвитку літературного процесу — це закони художньої літератури, розуміння краси в певну добу, перебіг літературного життя, розвиток і взаємодія родів і жанрів, традиції та новаторство митців тощо.

Періодизація. У літературному процесі можна визначити окремі епохи й періоди. Це частини літературного процесу, які мають певні закономірності.

Літературний процес має періодизацію. У літературах Західної Європи виокремлюють такі епохи, як *античність, Середньовіччя, Відродження (Ренесанс), класицизм, Бароко, Просвітництво, романтизм, реалізм, модернізм, постмодернізм* та *етап сучасної літератури*. В Україні художня література має свої етапи. За Д. Чижевським, у давній українській літературі визначають *українську середньовічну літературу XI–XV ст., літературу доби Ренесансу та бароко*. Етап нової української літератури охоплює романтизм і реалізм. Наприкінці XIX — на початку XX ст. формується модернізм, а в останній третині XX — на початку XXI ст. розвивається постмодернізм. У сучасному періоді в українській літературі простежуються цікаві новітні явища.

Періоди літературного процесу виокремлюють відповідно до хронології — від давнини до сучасності. Епохи та періоди літературного процесу обумовлені внутрішніми закономірностями мистецтва слова, серед яких провідну роль відіграють такі категорії, як жанр, стиль, автор, літературний напрям і течія.

Ще однією важливою ознакою літературного процесу є його нерівномірність у різних країнах. Доба Відродження розпочинається в Італії в XIII–XIV ст., а завершується в XV–XVI ст., коли в інших європейських літературах тільки формується.

Напрямок і течія. Важливу роль у літературному процесі відіграють літературні напрями й течії, які дають змогу виокремити подібні явища в межах різних національних літератур і в певних періодах, надаючи ціліс-

ність літературному руху. Український літературознавець Д. Наливайко визначив у літературному напрямі такі компоненти, як його суспільно-історична основа й спільність мистецьких принципів.

У межах літературних напрямів інколи на основі єдиних творчих підходів митців утворюються різні течії. Ці підходи охоплюють як змістовий, так і художній рівні творів.

Художні напрями й течії в літературному процесі не є абсолютно «чистими», їхні ознаки можуть накладатися. У творчості одного письменника подеколи виявляються елементи різних напрямів або течій (наприклад, Й. В. Гете, Ф. Шиллер, І. Котляревський, Т. Шевченко та ін.).

Літературний напрям — найбільша одиниця літературного процесу, що охоплює змістовий та художній рівні творів, епохи й системи творчості, об'єднує в єдиний комплекс інші історико-типологічні категорії.

Літературна течія — вузла (у межах напрямку) спорідненість творчих принципів на основі подібних естетичних засад.

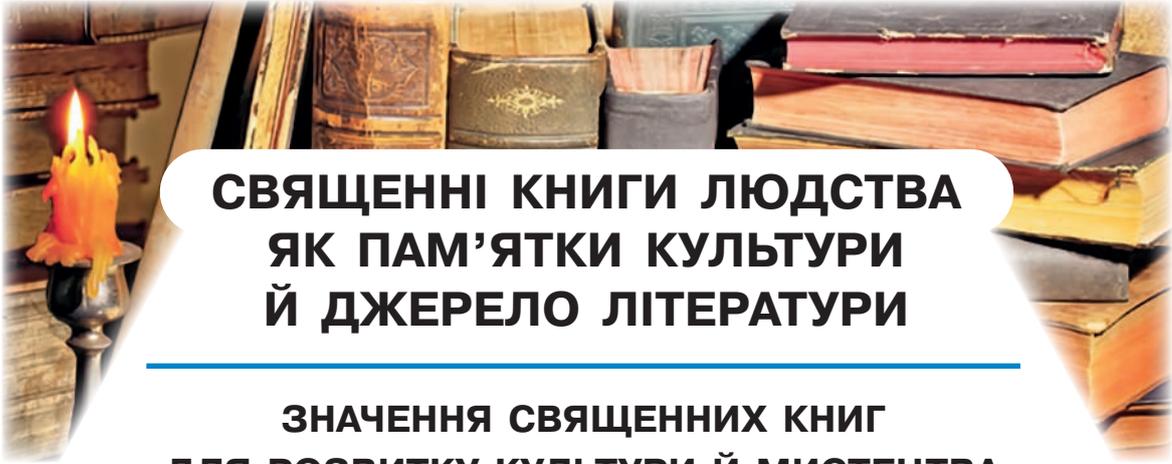
Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Що таке літературний процес? 2. Назвіть його провідні ознаки.

Творче завдання. Намалюйте схему «Літературний процес у Західній Європі та Україні». Які епохи збігаються?

Дискусія. Чи впливає розвиток культури та суспільства на розвиток літературного процесу? Як?

Робота в групах. Простежте розвиток літературного процесу в будь-якій країні Європи, Америки, Азії (1 за вибором). Підготуйте повідомлення і презентацію.

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ Й ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

ЗНАЧЕННЯ СВЯЩЕННИХ КНИГ ДЛЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРИ Й МИСТЕЦТВА

В історії людства є книги, що виникли дуже давно й зміст яких створювався століттями, але вони не застаріли й у III тисячолітті. Це — Веди, Біблія, Коран, Авеста, Тора й інші давні тексти, у яких закарбовано величезний духовний досвід багатьох поколінь. Вони стали основою світових релігій та невичерпним джерелом натхнення митців. Священні книги з'явилися в різних куточках світу, але їх поєднує те, що вони пов'язані з уявленнями різних народів про себе та свою історію, про створення світу та його будову, про мораль і життєві цінності. У священних книгах знаходимо образи, що належать до різних світів, — небесного й земного, божественного та природного. Вони нерозривно поєднані й утворюють особливу художню реальність, де розгортається одвічна боротьба добра і зла, життя і смерті, де людина намагається осмислити своє існування та звертається до вищих сил за духовною підтримкою.

У священних книгах різних народів можна знайти відгомін далеких подій, що колись, імовірно, відбувалися на Землі. Але ці події були переосмислені та видозмінені в міфах. Вони виникли як поетичні історії, що навчають нас, як треба жити у світі, і надихають на добро. Сюжети й образи священних книг стали

вічними, оскільки вони протягом століть спонукають до творчості митців і постають у неперевершених творах.

Ми відкриваємо священні книги, щоб пізнати себе і світ, знайти сенс буття та свою дорогу до Бога. І в кожного з нас будуть свої відкриття...

Міф (з грецьк. *mythos* — слово, переказ, звістка) — розповідь, у якій явища природи або реальні події були творчо переосмислені колективною (первісною) свідомістю давніх людей як пояснення світу та втілення уявлень про нього.

Міфологічний образ — образ, що походить із міфу. У міфологічному образі в конкретній формі втілено загальні уявлення давніх людей про виникнення світу, дано первісні пояснення явищ природи та людського життя. У священних книгах людства міфологічні образи поділяють на різні групи: божественні, напівбожественні, ворожі (демонологічні): люди, явища природи, символи тощо. Деякі міфологічні образи подано за принципом антитези. У такий спосіб утверджується одвічна тема боротьби добра і зла, що триває у світі.

На початку XVI ст. художник Рафаель намалював для олтаря церкви монастиря Святого Сикста в П'яченці (Італія) образ Богоматері. Тоді він не знав, що його полотно «Сикстинська Мадонна» стане шедевром мистецтва. Мадонна тримає на руках Сина — Христа, а її погляд звернений до глядачів. В очах Мадонни — безмежна материнська любов і тривога за майбутнє, милосердя та глибокий

Рафаель Санті.
Сикстинська Мадонна. 1512–1513 рр.

біль. Здається, мати передчуває ті випробування, які випадуть на долю Христа. Дивлячись на Мадонну, ми ніби самі стаємо частиною цього твору. Богоматір печально й велично йде до нас, несучи нам найдорожче — Сина, Спасителя. А за її спиною розливається світло, у якому можна роздивитися голови маленьких янголят. Світло перемаже темряву, любов — зло, а Богоматір із Сином завжди будуть іти до нас через віки...

ВЕДИ

Хто ж нам повідав про те, звідки взялися світи
всі безкраї?
Адже пізніше, ніж тії світи, всі боги народились.
Хто ж може відати, звідки пішло все?

З «Рігведи»

Шлях аріїв. Культура Стародавньої Індії почала утворюватися ще в III тис. до н. е., що засвідчують пам'ятки прикладного мистецтва, які дійшли до нашого часу. У середині II тис. до н. е. кочові племена із Заходу, які називали себе *аріями*, прийшли в Північно-Західну Індію і поступово розселилися в східному й південному напрямках. Саме слово арій, імовірно, означало «пастух», а пізніше — «шляхетний». Арії мали високу духовну культуру. Зі співів, оповідок і міфів, що склалися в період кочування, виникли згодом Веди — зібрання текстів, які набули священного значення.

Виникнення Вед. *Веди* (із санскриту — *знання, мудрість, учення*) — давні пам'ятки індоєвропейської словесності, які були створені впродовж II–I тис. до н. е. Ведична міфологія ввібрала в себе уявлення

аріїв і місцеві вірування. Веди допомагають зрозуміти духовну культуру Індії та багатьох народів Азії, адже саме ці зібрання священних текстів стали основою для утворення різних релігій — індуїзму, буддизму, брахманізму, джайнізму. Прихильники цих релігій вважають, що Веди мають божественне походження.

Перші тексти Вед виникли тоді, коли племена аріїв лише прокладали шлях до Індії. Тривалий час вони існували в усній формі, як і міфи, і твори усної народної творчості. У Ведах було відображено уявлення давніх людей про створення світу та його будову, про богів та інших істот, а також ритуали, пов'язані з тим, як люди в давнину прагнули поєднати своє життя з природою, виробити систему моральних цінностей у житті.

Зібрання текстів Вед. Веди поділяють на чотири збірки: «Рігведа» — книга гімнів богам; «Самаведа» — книга пісень; «Яджурведа» — книга жертвоприношення; «Атхарваведа» — книга магичних заклинань (це також перший індійський текст, пов'язаний із медициною). Ці чотири книги називають *самхіти* (тобто «зібрання»). Майже всі тексти самхітів написані віршами. Із самхітами тісно пов'язані *брахмани* — прозові тексти, які пояснюють ритуали, їхнє походження та значення. У свою чергу, з брахманами поєднуються філософські трактати у віршах і прозі про природу, богів і людей. Ці трактати називають *араньяки* й *упанішади*. Самхіти, араньяки й упанішади об'єднують у священний канон¹, подібний до Біблії чи Корану. Віддалені один від одного століття-

¹ *Канон* (з грецьк. *норма, правило*) — сукупність положень і правил релігійного вчення, які визнають незаперечними, істинними, вічними й незмінними божественними настановами.

ми, тексти Вед відображають різні рівні суспільних відносин та осмислення дійсності.

Образи ведичної міфології. Система ведичної міфології охоплює кілька рівнів: 1) божественний (*Агні, Сома, Притхиві* та ін. — земні боги; *Індра, Рудра, Апас* та ін. — атмосферні; *Варуна, Мітра, Вішну, Савітар* та ін. — небесні); 2) абстрактні поняття (*Кала* — час, *Шраддха* — віра, *Кама* — бажання); 3) напівбожественні персонажі; 4) міфічні герої та жерці (*Ману, Ахтарван, Канва, Кутса* та ін.); 5) ворожі демонічні персонажі (*Врітра, Вала, Шушна, Шамбара* та ін.); 6) тварини, рослини, атрибути ландшафту; 7) людина в міфологічному аспекті; 8) символи (різні знаки, предмети вжитку — колесо, посуд, цілюще зілля тощо) та ін. Божественний рівень утворюють 33 боги (у деяких джерелах — 3333, 3306, 3339). Для ведичної міфології було характерне поклоніння багатьом богам, головним серед яких вважали Індру — бога над усіма богами. Оспівували також Сур'я — сонце, Вая — вітер, Ушас — ранкову зорю, Агні — вогонь, Яма — смерть та ін. Це була перша спроба людства осмислити Всесвіт у його цілісності.

Індра. Храм Ченакесава.
XIII ст.

Космогонічні міфи. У Ведах діють багато персонажів, пов'язаних із *космогонічними міфами*, тобто з тими, які пояснюють виникнення світу й природних явищ. Так, *Індра* — той, у кого в руках грим і блискавка; *Савітар* — той, хто народжує; *Тваштар* — той,

*Б. Шарма. Ведична мініатюра.
Друга половина ХХ ст.*

хто створює; *Тратар* — захисник та ін. Усесвіт, згідно з уявленнями аріїв, складається з двох суперечливих начал: рита (*істина, гармонія, духовний зміст*) та анрита (*хаос, відсутність істини*). У процесі боротьби різних сил (*богів, героїв, демонічних персонажів*) утворилися різні природні явища. Ось приклад того, як давні люди розуміли виникнення води й дощу: «На землі розпочалася засуха, бо демон украв небесних корів і переховував їх у горах. Річки пересохли, тварини страждали. Люди приготували верховному богу Індрі спеціальний жертвний напій, після якого той кинув у демона блискавку й визволив небесних корів. Вони пішли по небу, проливаючи дощ — небесне молоко, животворне начало буття». В індійському суспільстві й досі до цих священних тварин ставляться з великою повагою. Вони уособлюють силу природи, а також добродетель і чистоту.

«**Рігведа**». У збірці гімнів «Рігведа» ведична міфологія постає наче в процесі її творення: від перших богів, які уособлювали природні явища (сонце, вітер, вогонь, вода тощо), до богів, що втілювали абстрактні поняття (наприклад, *Манью* — гнів; *Шраддхі* — віра; *Вішвакарман* — «будівничий світу» тощо). Найпо-

пулярніший персонаж «Рігведи» *Індра* — бог грому й блискавки, якому присвячено майже 250 гімнів, більше, аніж будь-якому іншому божеству. Його називають у Ведах «цар богів», «цар Усесвіту», «володар», «щедрий», «друг», «син сили». Індра виконував функцію захисту аріїв від ворожих племен. Тому у ведичних текстах його зображено мужнім, сильним, хоробрим, перед ним схиляються всі сили зла й темряви. Воїнські подвиги Індри набувають також космогонічного значення. Перемагаючи ворогів, він породжує сонце, небо, зорю, звільняє від демонів річки. Індра приносить процвітання, добробут і мир людям. А ще у Ведах він надихає співців на прекрасне.

Образ Індри у ведичних міфах опоетизовано за допомогою постійних епітетів і метафор, а також численних гіпербол, які підкреслюють його неймовірну силу.

Спільність міфів Вед для індійців, аріїв і слов'ян дохристиянської пори. М. Драгоманов проводив аналогії між Ведами й українськими колядками. У колядках давніх слов'ян відображено язичницькі вірування в різних богів, що асоціювалися з явищами природи та різними сферами життя людей. До цих богів наші пращури зверталися з молитвами й піснями. Вони обожнювали не тільки природу (сонце, вогонь, вода та ін.), а навіть предмети вжитку (наприклад, колесо — як символ сонця та його вічного руху; намисто — як магичне коло, оберіг від злих сил тощо), страви. З прийняттям християнства колядки набули християнського змісту, але відгомін давніх уявлень відчувається в них і дотепер.

Леся Українка в праці «Стародавня історія східних народів» наголошувала на подібності мотивів, символів та образів у ведичній і слов'янській міфології дохристиянської доби.

Переклади творів староіндійської обрядової поезії ввійшли як ілюстративний матеріал до підручника «Стародавня історія східних народів», який Леся Українка написала в 1890 р. Переклади виконані не з оригіналу, а з французьких або німецьких текстів.

Мудра думка

«Порівнюючи індоєвропейські мови, учені здогадуються про життя громадське первісних арійців і про їхні звичаї, — коли яке слово єсть у всіх тих мовах, то значить воно було й у первісних арійців, а якщо було слово, то був і той звичай або та річ, яка тим словом зветься (...) У всіх індоєвропейських мовах єсть похожі між собою слова, що означають “дім” або “село”, так само, як і слова, що означають різних свійських звірів: “віл”, “кінь”, “собака”, “свиня”, “вівця”, “коза”, “гуска”. (...) Вдачу, думки та світогляд народу найбільше видно з його віри та мови, бо в них одбивається все, що думають люди про природу й про самих себе. (...) Арійці індійські звать своїх богів *Dewas* — ясні, світлі. Слово се рівняють до латинського *divus* і грецького *dios*. Святе в гімнах Вед — то світло, і перші боги наших предків були зміни дня і ночі, рання зоря, вечірнє смеркання, блискавиця та багаття. Арійська віра — чиста віра у світло» (Леся Українка).

ГІМНИ ДО РАННЬОЇ ЗОРІ

1

В повіз великий богині щасливої впряжені коні.
Всі не смертельні боги посідали в той повіз.
Славна з'явилась богиня, живуча в повітрі,
з лона темноти з'явилася людські оселі красити.

25

З цілого світу найперша встає вона й шле нам здалека
пишні дари. Народилась зоря молодая, новая,
будить створіння, найперше приходить на поклики ранні.
В наші оселі несмертна зоря завітала,
нашу хвалу прийняла в високостях повітря,
вільна, осяйна іде, щедро сипле розкішної скарби.
Наче дівчина струнка, так, богине, ідеш ти
хутко на наші поданки. Всміхаючись, ти, молодая,
линеш раніше від сонця, осяйнее лоно відкривши.
Наче дівча молоденьке, що мати скупала, така ти;
бачим блискучу красу твого тіла! О зоре щаслива!
Ясно палай! Ні одна ще зоря не була така гарна!

2

Світло лагідне займається, промінням красить всю
землю.

Слово й молитву провадить зоря, сипле барви блискучі
і одчиняє ворота деннії. У сні всі лежали;
ти ж сповістила, що час нам повстати, життям утішатись,
час нам приносити жертви і дбати про власний
достаток.

Темрява скрізь панувала; зоря ж освітила край неба
і до живих завітала. О дочко небес, ти з'явилась!
Ти, молодая, серпанком блискучим укрита!
Скарбів наземних усіх ти цариця! Ідеш ти
вслід за минулими зорями, ти ж і найстарша
зір всіх прийдешніх, зір вічних. Іди веселити живучих
і оживляти умерлих!.. Зоря відколи нам сіяє?
Зорі сіяли нам досі і потім сіяти нам будуть.
Сяє зоря, в свою чергу, сіяє для нашого щастя.
Вмерли ті люди, що бачили сяйво предвічної зорі,
бачим зорю ми сьогодні, судилась же й нам тая доля,
згинуть і наші нащадки, що зорі прийдешні побачать.

26

В давні віки красно-пишно зоря променіла; сьогодні
щедро нам світить, і потім блищатиме ясно.
Смерті нема їй, ні старощів, завжди в промінні
приходитьь.

Повідь огнисту зоря розливає в долинах небесних.
Темряву чорну жене промениста богиня.
В повіз чудовий запряжені коні червоні. Вже їде
світ весь будити зоря. Вставайте! Бо знову з'явився
нам дух життя, щоб усіх оживляти! Ось темрява гине,
день наближається! Час до роботи приймається!
Час жити!

Мати богів! Ясне око землі! Вістовнице поданків!
Зоре прекрасна! Світи нам і зглянься на наші поданки!
Славу нам дай, ясна зоре, ти, радосте світу!

(Переклад із німецької Лесі Українки)

Гімн — урочистий твір на вшанування когось (чогось). Як жанр поезії виник у давнину з культових пісень на честь божеств. Згодом набув світського характеру, у сучасний період пов'язаний з офіційними подіями, церемоніями тощо.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Знайдіть метафори в описах зорі, розкрийте їхнє переносне значення. **2.** Які епітети та порівняння створюють поетичний образ зорі?

Робота в групах. Пригадайте одну з відомих вам українських колядок. Які образи ведійської міфології там трапляються? Розкрийте їхній символічний зміст.

Життєві ситуації. Що означають слова *Коляда, колядувати, колядка, колядники*? Як колядують у вашому краї? Якими є традиційні атрибути та вбрання для колядування?

ГІМН ПРО ПЕРЕМОГУ ІНДРИ НАД АГІ

Коментарі

Один із найпоширеніших сюжетів Вед — перемога Індри над Врітрою та іншими демонами, що заважали вільному життю і праці аріїв. Ім'я Врітра із санскриту означало «перепона», «перешкода». Він був супротивником Індри, здійснював спротив течіям річок, утілюючи темний хаос. У розпорядженні Врітри були туман, морок і град. Згідно з уявленнями давніх людей, не мав ані рук, ані ніг. Змієподібний, він жив у водах, щоб стримувати їх. Коли Індра переміг Врітру, потоки води вільно розлилися по землі, давши людям можливість жити та займатися землеробством. Індра здобув численні перемоги й над іншими лихими персонажами, бо його сила безмежна.

Маю співати про ту перемогу, що вчора одержав Індра-стрілець. Переміг він Агі, розділив усі хвилі, визволив він з гір небесних потоки... І ринули води... Як до обори корови біжать, так летять вони в море... Індро! Подужавши первістня хмар, ти розбив єси чари тих чарівниць, народження дав сонцеві, місяцю

й зорям!

Перед тобою твій ворог зника... Індра вдарив на Врітру, то ж найхмарніший був ворог. Потужним смертельним перуном

він йому тіло розбив. Мов підтяте сокирою древо, долі простягся Агі. Наче прорвана гребля, лежить він, водами вкритий, а там тії води утішили серце, Врітра колись їх держав у своїх величезних обіймах, отже, Агі подоланого давлоть вони і стискають. Кидають вітри турботні, буйні тіло Врітри, і води

топлять його, він тепер така річ, що і назви нема їй!..
Сон, вічний сон покрива тепер ворога Індри!..

(Переклад із німецької Лесі Українки)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які подвиги Індри описано в тексті? 2. За допомогою яких художніх засобів створено героїчний образ Індри? 3. Хто йому протистоїть? 4. Яку священну для Індії тварину згадано в тексті? Що вона уособлює?

Творче завдання. За допомогою інтернету знайдіть зображення Індри. Опишіть одне з них (*усно*).

Дискусія. Індра — міфологічний чи реальний образ?

Робота в групах. Порівняйте образи: 1) Індри й Прометей; 2) Індри та Зевса.

Життєві ситуації. Які явища природи відтворено в прочитаних вами гімнах «Рігведи»? Які з них є небезпечними?

Проект. За допомогою інтернету з'ясуйте й дослідіть різні імена Індри. Поясніть їх. Підготуйте повідомлення.

БІБЛІЯ

Йдемо у світ із Богом і до Бога,
Йдемо, щоб бути образом Його.

Григорій Сковорода

Біблія — шлях до Бога. Кожна людина йде до Бога своїм шляхом, і то її особиста справа, справа власної душі. Той, хто відкриє в собі Господа, відчує ніби нове народження — не тіла, а духу, народження великої любові до всіх людей та всього суцього на землі. Біблія — визначна пам'ятка культури світу. Вона має велике пізнавальне, моральне й естетичне значення для різних країн і народів. Це ос-

нова двох релігій — юдейської та християнської, історичний документ з історії давнього світу, пам'ятка культури й джерело натхнення для митців різних часів і народів. Саме слово *Біблія* з давньогрецької мови означає «книги», або «зібрання книг». Спорідненим із словом *Біблія* є відоме нам слово *бібліотека*.

Віруючі люди вважають, що Біблія була послана людям Богом для духовної підтримки. Але є і інша, історична версія створення цієї пам'ятки. Вона складається із 66-ти текстів. Учені встановили, що ці тексти різні за змістом і часом створення. Біблію писали понад 40 авторів, які не знали одне одного (це було й неможливо, бо її створювали протягом 1500 років). Найдавніші твори Біблії з'явилися ще у XII ст. до н. е., а останні — у перші століття нашої ери. Якщо уважно прочитати біблійні тексти, то можна помітити, що їхні автори мали різні погляди, освіту, соціальну належність, манеру оповіді. Серед них були мандрівні філософи, судді, царі, пастухи, поети та ін. Одні книги більш докладні, подібні до наукових трактатів, другі — напрочуд поетичні, треті — повчальні, четверті — сповнені глибокої тривоги за майбутнє тощо. Незважаючи на розмаїття текстів, Біблія все ж таки зберігає гармонійну єдність завдяки наскрізній темі — це розповідь про духовні пошуки людства й необхідність його спасіння через Ісуса Христа.

Біблія існує в різних варіантах — канонічному та неканонічному (апокрифах). *Канонічними книгами* Святого Письма називають біблійні книги, освячені й узаконені.

Зауважте! Одна з головних проблем Біблії — це проблема духовного вибору людини й людства.

нені церквою. Такий текст Біблії (якою б мовою він не був виданий) є загальноприйнятим у різних країнах. *Апокрифи* — це різноманітні версії біблійних книг, що час від часу з'являлися в різних куточках світу.

Зв'язок Біблії з історією та міфологією. Біблійні тексти мають особливу природу. З одного боку, у них ми знаходимо відгомін подій, що колись, дуже давно, відбувалися в реальності (війни й природні катастрофи), звичаї людей, соціальний устрій тих далеких часів тощо. Але історичні події були із часом перетворені колективною свідомістю на міфи.

Біблійні міфи мають специфічні функції. Насамперед *пізнавальну функцію*, оскільки в біблійних міфах подано пояснення світу й усього того, що в ньому існує. Крім того, біблійний міф виконує ціннісно-орієнтаційну функцію, бо розрізняє добро і зло, любов і милосердя та інші поняття, тобто формує важливі цінності людства, даючи йому напрямок духовного розвитку й ідеали. У біблійному міфі закладено великий моральний потенціал, тому міф виконує і *моральну функцію*. За Біблією людство віками вчилася норм моралі, правил особистої і суспільної поведінки, що вважалися моральними. Як поводитися в сім'ї, соціумі, як правильно повести себе в тому чи іншому випадку — на всі ці запитання дає відповіді Біблія. Біблійний міф має *повчальну функцію*, бо всі тексти Святого Письма так чи інакше навчають, як бути «образом і подобою» Бога, як наблизитися до Нього, виконувати Його заповіді. У біблійному міфі закладено й *загальнокультурну функцію*, оскільки Біблія вже давно стала частиною культури багатьох країн і народів, основою релігій (юдейської та християнської), поширених у різ-

них куточках світу. Щодня нам трапляються біблійні образи та сюжети в пам'ятках архітектури, музиці, живописі, літературі, а також у релігійних святах і традиціях у повсякденному житті.

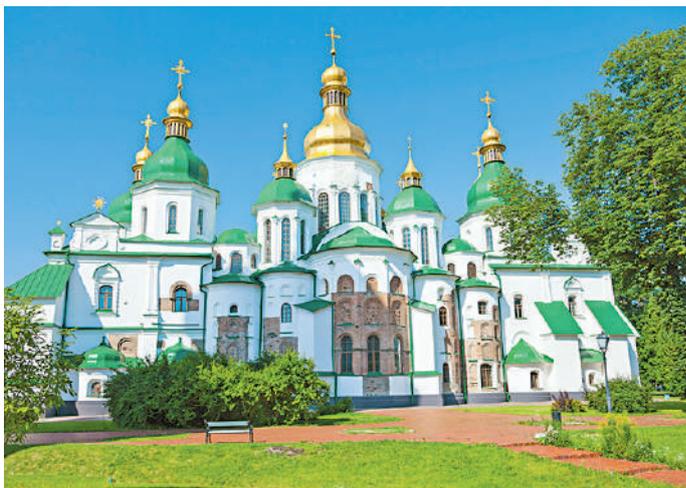
Структура Біблії, її складники. Біблія складається з двох основних частин — Старого Заповіту та Нового Заповіту.

Старий Заповіт був написаний староеврейською мовою, а окремі частини — арамейською. Він складається з таких частин: 1) П'ятикнижжя Мойсееве (Буття, Вихід, Левіт, Числа, Повторення Закону); 2) книги історичні (Книга Ісуса Навина, Книга Суддів, Книга Рут, перша та друга Книги Царів та ін.); 3) книги навчально-поетичні (Книга Йова, Книга Псалмів, Книга Приповістей Соломонових, Книга Еклезіастова, Пісня над піснями); 4) книги пророцькі (Книги великих і малих пророків: Ісаї, Єремії, Єзекіїля, Даниїла, Осії, Амоса, Наума та ін.).

Новий Заповіт був створений давньогрецькою мовою. У ньому вміщено такі частини: 1) чотири Євангелія (від Матвія, Марка, Луки, Івана); 2) книга історична (Діяння святих апостолів); 3) Послання апостолів (Павла, Соборні послання); 4) книга пророцька (Об'явлення Івана Богослова).

Коли душа людини прокидається і прагне духовного змісту, вона звертається до Бога, тобто приймає Його заповіді. Так виникає союз між Богом і людиною. Це біблійна символіка, але її призначення зем-

Зауважте! Слово *заповіт* із староеврейської означає «союз». Це символічний союз Бога й людини, про який ідеться в багатьох біблійних текстах.

Софійський собор.
м. Київ. Сучасне фото

не й дуже необхідне кожному. Проблема встановлення союзу між Богом і людиною — основна тема Біблії. Хрест, що є символом усіх християн, також відображає зв'язок між Богом і людиною, а ще це символ страждань і жертви Христа заради відновлення союзу людства з Господом.

Згідно зі Святим Письмом, людина має сама обрати свій шлях — звернутися до Бога й прийти до Нього.

У Старому Заповіті описано початок історії людства, коли люди були ще надто недосконалыми, особливо в духовному сенсі. Тому союз Бога й людини постійно порушувався, він виявився нестійким і нетривалим. З'явилася потреба в Новому Заповіті, тобто відновленні союзу Бога й людини. Із цією метою Бог послав на землю свого Сина — Спасителя, Ісуса Христа. Однак уже в Старому Заповіті містяться численні пророцтва про Нього. До того ж тут є герої, які стали провісниками Христа — Мойсей, Йосип, Давид, Соломон та ін. Головне завдання Ісуса Христа в Новому Заповіті — з'єднати розірваний зв'язок між Богом і людством, дати людям духовний порятунок своїм прикладом і вченням.

Повне видання Біблії українською мовою здійснив видатний мовознавець, історик церкви *І. Огієнко* (митрополит *Іларіон*). Перекладена ним українською мовою Біблія (він працював над перекладом з 1936 по 1955 р.) уперше вийшла друком за межами України в 1962 р., і з того часу її неодноразово перевидавали.

СТАРИЙ ЗАПОВІТ СТВОРЕННЯ СВІТУ ТА ЛЮДИНИ

(Книга Буття, 1–3)

Коментарі

За Біблією, світ не постав сам собою. Він був створений Богом. У Біблії чітко й послідовно стверджується думка про Творця всього суцього як Доброго Отця, який любить створений ним світ. Але тоді виникає запитання, чому у світі існує зло. Біблія пояснює ситуацію так: зло виникло від того, що творіння збунтувалося проти Творця, порушило Його волю, зруйнувало укладений союз. Цей бунт розпочав диявол (сатана), перший зі створених Богом безплотних сил-енергій (ангелів). Він намагається збунтувати проти Бога й людину, яку Бог створив «за своїм образом і подобою». Під впливом диявола Адам та Єва з'їли плоди з Дерева пізнання, які їм забороняв їсти Бог. Дерево пізнання — особливий біблійний образ, утілення символічного союзу між Творцем і людьми. Зі староєврейської слово *знати* мало особливе значення — «відати, володіти всім на світі», тобто добром і злом, «бути, як боги». Послухавши диявола, а не Бога, Адам та Єва зруйнували союз із Творцем і були вигнані Ним із раю.

(...) Але змій був хитріший над усю польову звірину, яку Господь Бог учинив. І сказав він до жінки: «Чи Бог наказав: не їжте з усякого дерева раю?» І відповіла жінка змієві: «З плодів дерева раю

ми можемо їсти, але з плодів дерева, що в середині раю, Бог сказав: “Не їжте з нього й не доторкайтеся до нього, щоб вам не померти”». І сказав змії до жінки: «Умерти — не вмрете! Бо відає Бог, що дня того, коли будете з нього ви їсти, ваші очі розкриються, і станете ви, немов боги, знаючи добро і зло». І побачила жінка, що дерево добре на їжу, і принадне для очей, і пожадане дерево, щоб набути знання. І взяла з його плоду, та й з’їла, і разом дала теж чоловікові своєму — і він з’їв. І розкрилися очі в обох них, і пізнали, що нагі вони. І зшили вони фігові листя, і зробили опаски собі.

І почули вони голос Господа Бога, що по раю ходив, як повіяв денний холодок. І сховався Адам та його жінка від Господа Бога серед дерев раю. І закликав Господь Бог до Адама, і до нього сказав: «Де ти?» А той відповів: «Почув я Твій голос у раю — і злякався, бо нагий я, — і сховався». І промовив Господь: «Хто сказав тобі, що ти нагий? Чи ти не їв із того дерева, що Я звелів був тобі, щоб ти з нього не їв?» А Адам відказав: «Жінка, що дав Ти їй, щоб зі мною була, вона подала мені з того дерева — і я їв». Тоді Господь Бог промовив до жінки: «Що це ти наробила?» А жінка сказала: «Змії спокусив мене — і я їла». (...) І вигнав Господь Бог Адама та його жінку з раю, сказавши їм, що тепер у скорботі й муках будуть дні їхнього життя, у поті лица свого здобуватимуть хліб, аж поки не повернуться в землю. «Бо ти порошок — і до порошку повернешся», — сказав Бог Адамові.

(Переклад зі староеврейської Івана Огієнка)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Розкрийте символічний зміст образу Дерева пізнання. Чому не можна було їсти з нього плоди? 2. Як ви думаєте, чи був вибір в Адама та Єви? 3. Чи відразу Бог покарав їх? Чи використали вони можливість спокутувати свій гріх? 4. Який присуд зробив Бог людям?

Творче завдання. Знайдіть в інтернеті 2–3 ілюстрації до біблійного сюжету про створення світу та перших людей. Доберіть цитати з Біблії до них. Прокоментуйте.

Дискусія. Як ви вважаєте, хто винен у тому, що було порушено волю Бога: Адам, Єва чи диявол? Поясніть свою думку.

Життєві ситуації. Щодо яких життєвих ситуацій можна говорити про духовне випробування людини Богом? Чи потрапляли ви в такі ситуації?

Проект. Використовуючи Біблію (Книга Буття, 1–3), відтворіть послідовно (по днях), що створив Бог. Складіть календар «Створення світу та людини».

КАЇН І АВЕЛЬ

(Книга Буття, 4)

Коментарі

В Адама та Єви народилися два сини — Каїн та Авель. Обидва брати принесли жертву Богові: перший — плоди зі свого поля (бо він був землеробом), а другий — кращих овець зі своєї отари (бо він був скотарем). І Бог зглянувся на жертву другого, а на жертву першого й не глянув. Чому? Жертва — це біблійне поняття, яке означає «запрошення Бога на трапезу», тобто свідчення того, що людина підтримує союз із Богом. Але це можна робити тільки із чистим серцем. Біблія навчає, що коли людина жертвує чимось, не має значення величина та ціна цієї жертви. Головне — духовні наміри, бо Бог як мудрий Отець усе бачить.

В Адама та Єви народилося двоє синів — Каїн та Авель. І був Авель пастухом отари, а Каїн був землеробом. І сталося по деякім часі, і приніс Каїн Божові жертву від плоду землі, а Авель також приніс своїх овець з отари. І зглянувсь Господь на Авеля і на жертву його, а на Каїна й на жертву його не подивився. І сильно розгнівався Каїн, й обличчя його змінилося. І сказав Господь Каїнові: «Чого ти розгнівався, і чого змінилось обличчя твоє?..» І говорив Каїн до Авеля, брата свого. І сталося, як були вони в полі, повстав Каїн на Авеля, брата свого, — і вбив його. І сказав Господь Каїнові: «Де Авель, брат твій?» А той відповів: «Не знаю. Чи я сторож брата свого?» І сказав Господь: «Що ти зробив? Голос крові брата твого взиває до Мене із землі. Тепер ти проклятий від землі, що розкрила уста свої, щоб прийняти кров твого брата з твоєї руки. Коли будеш ти порати землю, вона більше не дасть тобі сили своєї. Ти вічно будеш блукати й страждати...» «Кожний, хто вб'є Каїна, семикратно буде покараний». І вмістив Бог знак на Каїні, щоб не вбив його кожний, хто стріне його.

(Переклад зі староєврейської Івана Огієнка)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Як ви розумієте поняття «жертва»? **2.** Що пожертвували Господу брати? **3.** Чому Бог прийняв жертву Авеля, а жертву Каїна не прийняв? **4.** За що Каїн убив Авеля? **5.** Як Бог покарав Каїна?

Творче завдання. У Біблії сказано: «*І говорив Каїн до Авеля, брата свого*». Уявіть діалог Каїна й Авеля. Напишіть 5–6 речень.

Дискусія. Що означає поняття «жертва»?

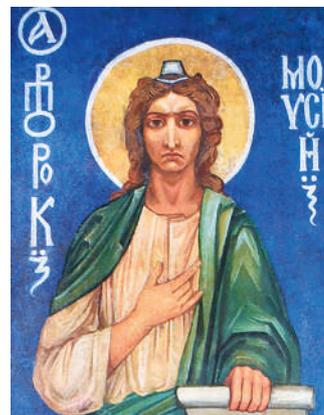
Життєві ситуації. Чи можна виправдати вбивство? Чи можна пробачити й спокутувати цей гріх?

МОЙСЕЙ

(Книга Вихід)

Коментарі

Особливе місце в Старому Заповіті посідає образ Мойсея. Він народився приблизно в XV–XIII ст. до н. е. в Єгипті. Його мати перехувала сина на березі Нілу від гніву жорстокого фараона, який переслідував євреїв. Там Мойсея знайшла донька фараона, пожаліла його й узяла для нього годувальницю-ізраїльтянку. Так хлопчик знов опинився у своєї матері, яка вигодувала його. Мойсей виріс при дворі фараона. Проте сльози та біль народу дійшли до його серця. Він убив єгипетського наглядача, котрий жорстоко знущався над євреями. Через це змушений був тривалий час перехуватися.

М. Врубель. Мойсей. 1884 р.

У Біблії Мойсея зображено як провідника Божої волі серед ізраїльського народу. Бог покладає на нього місію звільнення євреїв, і Мойсей виводить свій народ через пустелю з Єгипту. Червоне море розійшлося, і євреї пройшли по його дну, як по суші, а потім море потопило ворогів. Коли ізраїльському народові нічого було їсти, Бог посилає йому їжу — манну небесну; коли нічого було пити — Мойсей ударив палицею по скелі й звідти потекла вода. 40 років ішли євреї слідом за Мойсеєм до землі обітованої. Через тривалі випробування вони втрачали силу й віру в досягнення мети. І тільки він не втрачав надію на Бога й можливість кращої долі. На горі Сінай він отримав від Бога скрижалі з Десятьма заповідями. Це була духовна підтримка Господа народові. Але побачивши, що євреї не дотримуються Божих заповідей,

Мойсей розбив скрижалі. Та все ж таки його служіння народів було самовідданим і жертвним. Він дожив до глибокої старості й помер із думкою про спасіння свого народу.

ДЕСЯТЬ БОЖИХ ЗАПОВІДЕЙ

І Бог промовляв усі ці слова, кажучи: «Я — Господь, Бог твій, що вивів тебе з єгипетського краю, з дому рабства.

1. Хай не буде тобі інших богів передо Мною!

2. Не роби собі різьби й усякої подоби з того, що на небі вгорі, і що на землі долі, і що у воді під землею. Не вклоняйся їм і не служи їм, бо Я — Господь, Бог твій, Бог заздрисний, що карає за провину батьків на синах, на третіх і на четвертих поколіннях тих, хто ненавидить Мене, і хто чинить милість тисячам поколінь тих, хто любить Мене, і хто дотримується Моїх заповідей.

3. Не призивай Імення Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто призиватиме Його Імення надаремно.

4. Пам'ятай про день суботній, щоб святити його! Шість днів працюй і роби всю працю свою, а день сьомий, субота, — для Господа, Бога твого: не роби жодної праці ти, і син твій, і дочка твоя, раб твій та невольниця твоя, і худоба твоя, і приходько твій, що в брамах твоїх. Бо шість днів творив Господь небо та землю, море та все, що в них, а дня сьомого спочив, тому поблагословив Господь день суботній та освятив його.

5. Шануй свого батька та матір свою, щоб довгі були твої дні на землі, яку Господь, Бог твій, дає тобі!

6. Не вбивай!

7. Не чини перелюбу!

8. Не кради!
9. Не свідкуй неправдиво на свого ближнього!
10. Не жадай дому ближнього свого, не жадай жони ближнього свого, ані раба його, ані невільниці його, ані вола його, ані осла його, ані всього, що є в ближнього твого!»

(Переклад зі староеврейської Івана Огієнка)

- Роздивіться репродукцію картини М. Врубеля «Мойсей» (с. 38). Яке враження справило на вас це полотно? Які почуття і роздуми викликало? Як художник відтворив покликання Мойсея?

У поемі «Мойсей» І. Франко через біблійну історію відтворив важкий шлях боротьби українців за волю, утверджував необхідність великої роботи геніїв для рідної нації, котрі допоможуть знайти їй духовний напрям.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Як ви зрозуміли десять заповідей? 2. Яке значення мають вони для культури людства? 3. Чому саме Мойсею були дані десять заповідей?

Творче завдання. Напишіть твір-роздум на тему «Десять заповідей у моєму житті».

НОВИЙ ЗАПОВІТ (ЄВАНГЕЛІЄ)

Ідеї та образи Нового Заповіту. Думку про відновлення зруйнованого зв'язку між Богом і людством, що звучала в Старому Заповіті, продовжує Новий Заповіт. Бог-Отець посилає на землю свого Сина — Ісуса Христа, головне завдання якого — з'єднати розірвані узи. Ім'я Ісус (зі староеврейськ. *Йошуа, Ієшуа, Господь*) дала синові мати Марія, а Христос —

це грецьке слово, що означає «цар», «месія», тобто володар Царства Божого. Про життя та діяння Ісуса Христа йдеться в Євангеліях, що розпочинають Новий Заповіт.

Як розповідається в Біблії, люди не змогли зберегти Новий Заповіт. Вони дозволили покарати Ісуса Христа, який пішов на хрест і загинув заради людства. Отже, знову порушено союз між Богом і людиною. Однак Ісус воскресає, і Його воскресіння засвідчує перемогу світла й добра над злом і темрявою. Учення Христа продовжили Його учні — апостоли, які звертаються до людей із посланнями, але відновлення священного союзу залежить від усього людства. Фінал Біблії (Об'явлення Івана Богослова) пройнятий тривогою за майбутнє, передчуттям кінця світу (апокаліпсису), який потрібно відвернути й відновити християнські цінності.

Євангеліє. У Новому Заповіті вміщено чотири Євангелія. Чому їх саме чотири? Річ у тому, що євангелісти — Матвій, Марк, Лука й Іван — писали в різні часи, з різною метою та для різних людей. Матвій звертався до євреїв, тому говорив про Христа як про обіцяного Богом Месію, Помазаника Божого, довгоочікуваного Царя Юдейського. Марк писав, звертаючись до римлян, і говорив про Христа передовсім як про Слугу Господа. Лука звертався до язичників, тому в його розповіді наголошується, що Христос — представник роду людського, який виконує Боже покликання. А Іван звертався до всього людства, тому говорив про те, що Христос — Син Божий і виконавець Божої волі.

У Євангеліях відображено особливості давнього соціально-політичного ладу. Так, у Євангелії від Лу-

ки більше засуджено багатіїв. У Євангелії від Марка цей мотив значно пом'якшений. Євангеліє від Матвія пов'язане з єврейським середовищем, де формувалися засади християнства, а Євангеліє від Луки не має специфічної єврейської термінології і звернене до християн, які вийшли з язичництва. Євангеліє від Івана не містить багатьох див, що творить Ісус Христос та які описані в трьох інших Євангеліях. Є й інші відмінності між Євангеліями на рівні сюжетів, образів, мовних особливостей та окремих деталей.

Життя та діяння Ісуса Христа. Згідно з біблійними текстами, Христос народився не пізніше 4 року до н. е. у Вифлеємі, хоча Його дитинство та юність минули в Назареті — місті в Галілеї, на півночі Ізраїлю (тому Христа ще називали *Назаретянином*, або *Ісусом із Назарета*). Про життя Ісуса розповідається в Євангеліях. Його поява на світ була чудесною. У день Його народження янгол сповістив пастухів, що народився Спаситель, Христос. А східні мудреці (волхви) прийшли вклонитися Йому й принесли свої дари: золото — як Цареві, ладан — як Богові, мирну — як людині.

Служіння Христа тривало майже три роки. За цей час Він відвідав різні куточки Палестини — Юдею, Галілею, Самарію та ін. Христос лікував хворих, творив різні дива, проповідував Царство Боже. Востаннє Він з'являється в Єрусалимі на святі єврейської Пасхи. Там Месію схопили за наказом єврейського синедріону (рада старійшин) і римського намісника Понтія Пілата. Христа звинуватили в тому, що Він начебто оголосив себе новим Царем Юдейським, і засудили до страти — розп'яття на горі Гол-

гофі. Утім, справжню причину визнали самі юдеї: «Бо Він зробив Себе Сином Божим», як сказано в Євангелії від Івана. Тому й Пілат не знайшов ніякої провини в діяльності Христа. Вірогідною датою розп'яття вважають 3 квітня 33 року або 7 квітня 30 року (дні єврейської Пасхи, які випадали на п'ятницю за часів Понтія Пілата). Однак на третій день після розп'яття відбулося чудесне Воскресіння Христа, після чого Ісус кілька разів являвся своїм учням.

 Сутність учення Ісуса Христа. Христос не був політичним чи суспільним діячем. *«Віддайте кесареві кесареве, а Боже — Богові»*, *«Моє царство не від світу сього»* — так сказано в Євангеліях. Він приніс у світ норми нової моралі й релігії. Ісус Христос не розриває зв'язків з юдейством, цінує Старий Заповіт, дотримується юдейських обрядів, відвідує Храм. Водночас Він стає над загальноприйнятими нормами й по-своєму трактує Старий Заповіт. Христос сповіщає про зруйнування Єрусалимського храму та навчає, що служити Богові можна скрізь, аби це служіння було духом та істиною (*«вірою і правдою»*). Вище за обряд, закон, жертву Він ставить духовну сутність віри, Божу благодать, покаєння та любов.

Ісус поглибив трактування окремих заповідей, підкреслив не зовнішню форму, а глибину внутрішнього змісту. Він закликає любити всіх людей, у тому числі вбогих духовно (навіть ворогів), щоб допомагати їм

Зауважте! Слово *Євангеліє* з грецьк. означає «добра звістка». Ісус Христос проповідує любов та утверджує її добрими вчинками, що є прикладом для кожного, хто хоче знайти шлях до Царства Божого.

Ф. Моллер. Несіння хреста.
1860 р.

внутрішньо підніматися до Бога. Зовнішньому благочестю Христос протиставляє внутрішню святість: «Отже, будьте досконалі так, як досконалий Отець ваш Небесний!» (Євангеліє від Матвія).

Моральне вчення Христа високе, глибоке та чисте. Воно викладене в різних частинах чотирьох Євангелій, але найбільше в проповіді на горі (Нагорній проповіді).

ПРОПОВІДЬ НА ГОРІ

І, побачивши натовп, Він вийшов на гору. А як сів, підійшли Його учні до Нього. І, відкривши уста Свої, Він навчати їх став, промовляючи:

Хто блаженний

Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне.
Блаженні засмучені, бо вони будуть утішені.
Блаженні лагідні, бо землю успадкують вони.
Блаженні голодні та спрагнені правди, бо вони нагодовані будуть.

Блаженні милостиві, бо помилувані вони будуть.
Блаженні чисті серцем, бо вони будуть бачити Бога.
Блаженні миротворці, бо вони синами Божими стануть.

Блаженні вигнані за правду, бо їхнє Царство Небесне.

Блаженні ви, як ганьбити та гнати вас будуть, і будуть облудно на вас наговорювати всяке слово лихе ради Мене.

Радійте та веселіться — нагорода бо ваша велика на небесах! Бо так гнали й пророків, що були перед вами.

Ісус і Старий Заповіт

Не подумайте, ніби Я руйнувати Закон чи Пророків прийшов, — Я не руйнувати прийшов, а виконати. По правді ж кажу вам: доки небо й земля не минеться, ані йота єдина, ані жодний значок із Закону не минеться, аж поки не збудеться все. Хто ж порушить одну з найменших цих заповідей та й людей так навчить, той буде найменшим у Царстві Небеснім; а хто виконає та й навчить, той стане великим у Царстві Небеснім. Кажу-бо Я вам: коли праведність ваша не буде рясніша, як книжників і фарисеїв, то не ввійдете в Царство Небесне!

Не гнівайтесь на свого ближнього

Ви чули, що було стародавнім наказане: «Не вбивай, а хто вб'є, підпадає він судові». А Я вам кажу, що кожний, хто гнівається на брата свого, підпадає вже судові. А хто скаже на брата свого: «рака¹», підпадає верховному судові, а хто скаже «дурний», підпадає геєні огненій². Тому коли принесеш ти до жертovníка свій дар і тут згадаєш, що брат твій щось має на тебе, — залиши отут дар свій перед жертovníком, і піди примирися спочатку з братом своїм, а тоді повертайся і принось свій дар.

¹ *Ракá* — ледащо, нікчема, блазень.

² *Геéна óгнена* — місце мук для грішників.

Зі своїм супротивником швидко мирися, доки з ним на дорозі ще ти, щоб тебе супротивник судді не віддав, а суддя, щоб прислужникові тебе не передав і щоб тебе до в'язниці не вкинули.

По правді кажу тобі: «Не вийдеш ізвідти, поки не віддаси ти й останнього шеляга!»

Любіть і ворогів своїх

(...) Ви чули, що сказано: «Люби свого ближнього й ненавидь свого ворога».

А Я вам кажу: «Любіть ворогів своїх, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує, щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує сходити сонцю Своєму над злими й над добрими та дощ посилає на праведних і на неправедних.

Бо коли ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба не те саме й митники¹ роблять? І коли ви вітаєте тільки братів своїх, то що ж особливого робите? Чи й погани не чинять отак? Отож будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!»

Про милостиню

Стережіться виставляти свою милостиню перед людьми, щоб бачили вас; а як ні, то не матимете нагороди від Отця вашого, що на небі.

Отож, коли чиниш ти милостиню, не сурми, як то роблять оті лицеміри по синагогах і вулицях, щоб хвалили їх люди. По правді кажу вам: вони мають уже

¹ *Митники* — збирачі податків, яких ненавидить народ.

нагороду свою! А як ти чиниш милостиню — хай не знатиме ліва рука твоя, що робить правиця твоя, щоб таємна була твоя милостиня, а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

Про молитву

А як молитесь, то не будьте, як ті лицеміри, що люблять ставати й молитися по синагогах і на перехрестях, щоб їх бачили люди. По правді кажу вам: вони мають уже нагороду свою!

А ти, коли молишся, увійди до своєї комірчини, зачини свої двері й помолися Отцеві своєму, що в таїні; а Отець твій, що бачить таємне, віддасть тобі явно.

А як молитесь, не проказуйте зайвого, як ті погани, — бо думають, ніби вони будуть вислухані за своє велемовство. Отож не вподобляйтеся їм, бо знає Отець ваш, чого потребуєте, ще раніше за ваше прохання!

Ви ж моліться отак: «Отче наш, що єси на небесах! Нехай святиться Ім'я Твоє, нехай прийде Царство Твоє, нехай буде воля Твоя, як на небі, так і на землі. Хліба нашого насущного дай нам сьогодні. І прости нам борги наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим. І не введи нас у випробовування, але визволи нас від лукавого. Бо Твоє є царство, і сила, і слава навіки. Амінь!»

Бо як людям ви простите прогріхи їхні, то простить і вам ваш Небесний Отець. А коли ви не будете людям прощати, то й Отець ваш не простить вам прогріхів ваших.

(Переклад із давньогрецької Івана Огієнка)

Усі шедеври, написані на біблійну тематику, створювали за велінням душі. Вони не тільки красиві, а й мають морально-філософський зміст, «відкривають серце до розуміння Святого Письма», як писав М. Гоголь. Тому художник О. Іванов намалював М. Гоголя найближчим до Христа.

О. Іванов. Явлення Христа народу. 1837–1857 рр.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Про які блаженства говорить у проповіді Ісус Христос? **2.** До чого Він закликає людей? **3.** У яких рядках звучить думка про любов? **4.** Кого закликає любити Христос? **5.** Як «Проповідь на горі» допомогла вам відкрити для себе істини?

Творче завдання. Складіть розповідь на тему одного з «блаженств» (усно).

Дискусія. Які шляхи духовного вдосконалення людини визначено в «Проповіді на горі»?

Робота в групах. З'ясуйте біблійну основу одного з християнських свят (за Євангелієм). Розкажіть про особливості його відзначення у вашій місцевості, підготуйте презентації з фотоматеріалів та ілюстрацій.

Життєві ситуації. Які істини, важливі для сучасного світу та для вас, утверджував Христос у своєму вченні та діяннях?

Проект. Підготуйте проект на тему: 1) «Географія мандрів Ісуса Христа»; 2) «Повчальний зміст притч Ісуса Христа»; 3) «Євангельська символіка»; 4) «Образ Ісуса Христа в мистецтві». Оформте проект, написавши статтю для популярного видання (*1 за вибором*).

КОРАН

Той Бог єдиний, батько він над нами,
Він хоче, щоб усі були братами!

Агатангел Кримський

Головна книга ісламу й Мохаммед. На початку нашої ери Аравійський півострів населяли кочові племена арабів, які постійно боролися зі своїми сусідами — персами й візантійцями. У давнину араби, як і інші народи, були язичниками, тобто вірили в багатьох богів та інших міфологічних персонажів, що, на їхню думку, населяли весь навколишній світ (гори, пустелі тощо). Найбільшим містом в Аравії була Мекка, де знаходився «чорний камінь», який упав із неба (метеорит). Араби поклонялися йому, вірячи в магічну силу каменя.

Піднесення арабської культури й ролі арабського народу у світі пов'язане з виникненням на початку VII ст. н. е. нової релігії — ісламу, заснованого на вірі в єдиного Бога (Аллаха).

Мохаммед народився приблизно 571 р. в м. Мецці. Його вихованням займався дядько. Потім юнак сам заробляв на життя. Мандруючи в пошуках кращої долі, Мохаммед спілкувався з юдеями, християнами та представниками інших вірувань. 595 р. взяв шлюб із Хадіджею. Вони прожили 25 років і мали шестеро ді-

тей. У зрілому віці Мохаммед присвятив себе світоглядним пошукам.

Коли йому виповнилося 40 років, усамітвився на горі Хіра, неподалік від Мекки. Там йому було видіння про те, що він мусить стати провідником волі єдиного Бога (Аллаха). Невдовзі видіння повторилося, і Мохаммед повірив у свою місію, ставши пророком ісламу. Про одкровення, які він отримував від Аллаха, Мохаммед став розповідати іншим. Невдовзі в Аллаха й у високе покликання Мохаммеда повірили його рідні, друзі й усі, хто з ним спілкувався.

Крім Мекки, іншим священним містом, пов'язаним із діяльністю Мохаммеда, є Медина (з араб. *місто пророка*). У давнину там жило багато євреїв і представників інших вірувань. Через те навіть виникали численні конфлікти, релігійні війни, у результаті яких арабське населення підтримало вірування Мохаммеда. З того часу мешканці Мекки й Медини допомагали пророкові утверджувати іслам серед інших племен.

Мохаммед поклав «чорний камінь» в основу священного храму Кааба в м. Мецці. А в Медині відбулася зміна *кибли* — напрямку, у який мусульмани мали повертати обличчя під час молитви: якщо раніше вони

Зауважте! З арабської *іслам* означає «вручення себе Богові, покірність Богові». Засновником і провідником ісламу вважають пророка Мохаммеда (або Мухаммеда). Ця велична людина, постать якої огорнена серпанком міфів і легенд, відіграла важливу роль у створенні Корану — пам'ятки арабської словесності, що й досі живить мистецтво, право та науку, утверджуючи цінності ісламу у світі.

Кааба — святиня ісламу.
м. Мекка. Сучасне фото

поверталися до Єрусалима, то тепер напрямком киб-
ли став меккський храм Кааба.

Мохаммед помер у Медині 632 р. А Мекка й Ме-
дина стали духовними центрами ісламу, куди щороку
прибувають прочани з усього світу, щоб поклонитися
пророку та святим місцям.

Учення Мохаммеда міститься в Корані, який і нині
вважають священною книгою для всіх тих, хто спові-
дує іслам. Прихильників ісламу називають *мусульма-
нами*, мовою їхніх богослужінь є класична арабська.

Побудова Корану. Слово *Коран* з арабської озна-
чає «читання». Нерідко до нього додають поетичні епі-
тети *преславний, премудрий, високошанований, муд-
рий* та ін.

Мусульмани вважають, що Коран через посеред-
ництво Мохаммеда потрапив до людей як «слово і го-
лос» Аллаха. У давнину те, що проповідував Мохам-
мед, багато людей знали напам'ять, передаючи з вуст
в уста. А через рік після смерті пророка халіф Осман
звелів зібрати й записати всі Мохаммедові тексти.
Цей обов'язок було покладено на помічника пророка,
якого звали *Зейд-ібн-Сабіт*. Він зробив першу редак-
цію Корану, яку з того часу називають *Османова* (за

іменем правлячого халіфа). У цьому вигляді (канонічному) священна пам'ятка дійшла до наших днів.

У Корані вміщено 114 розділів, які називають *сурами*. Слово *сура* означає «ряд» каменів, з яких збудована стіна. Сура містить від 3-х до 286-ти віршів, які називають *аятами* (з арабськ. *аят* — диво).

Сури не мають хронологічної послідовності, вони розташовані у вільному порядку. Але за місцем виникнення виокремлюють сури *мекканські* (їх 90, вони створені до 622 р.) і *мединські* (їх 24, вони створені протягом 622–623 рр.).

Англійський історик і філософ Т. Карлейль так оцінив значення справи Мохаммеда: «Віра — велика сила: вона дає життя. Мохаммед був тією іскрою, що впала на пісок, але пісок цей запалав, і полум'я розгорілося по всьому небу».

Міфологічні сюжети, образи, настанови. Коран містить міфологічні сюжети, регламентації релігійних обрядів, моральні приписи й правові настанови, визначає життя і традиції мусульман. Тексти Корану стосуються різних сфер людської діяльності: сімейної, майнової, торговельної, моральної тощо. У Корані дуже багато сторінок присвячено обов'язкам віруючих. Його різні розділи, залежно від нагоди, виголошують під час публічних і приватних молитов, державних і сімейних урочистостей. Отже, Коран має релігійно-філософський, законодавчий та історико-культурний аспекти.

Згідно з Кораном, Аллах є вічним, Він усе знає і бачить, і відповідно, винагороджує та карає. Значна частина Корану — це полеміка у формі діалогу між Аллахом і супротивниками ісламу або тими, хто вагається.

У релігії ісламу немає християнської Трійці (Бог, Отець і Святий Дух). Аллах для мусульман — єдиний і всемогутній, Він керує життям і смертю.

Як сказано в Корані, Аллах створив світ за шість днів: у перший день було створено небеса; на другий — сонце, місяць, зірки та вітер; на третій — тварин, що живуть на землі й у морях, а також ангелів, які були поселені на небесах; на четвертий день Аллах створив воду й за Його велінням потекли ріки; на п'ятий день — рай; на шостий — перших людей Адама та Хавву (Єву). *«Чи не Ми сотворили землю рівною, а гори високими? І вас Ми сотворили парами, а ваш сон сотворили заспокійливим, і ніч сотворили покровом, а день сотворили як час для того, щоб жити. І сотворили світило, яке яскраво палає. І Ми спустили з дощових хмар щедрі зливи. Водюю Ми змусили прорости злаки, й інше зілля, і буйні сади»*. Людина є вінцем творіння світу. *«Аллах створив усе прекрасним, а потім розпочав творення людини»* — так сказано в Корані. Тіло людини було створено із землі або глини, Аллах надав йому зір, слух, наділив серцем, а вже потім удихнув у нього життя.

Кожна із сур Корану розпочинається словами: *«В ім'я всемилостивого, всемилосердного Аллаха!»* Епітетів (прекрасних імен Аллаха) нараховують кілька сотень. Усе у світі, за ісламом, завдячує своїм існу-

Зауважте! Коран уміщує майже 500 сторінок тексту, написаного арабською мовою. Сприйнятий як слово Аллаха, Коран став джерелом формування єдиної літературної мови арабських народів і стимулом для її поширення в країнах Азії, Африки й інших континентів.

ванням волі Аллаха. Від Його милості залежить урожай селянина. Аллахові належить усе, що є на небесах і на землі. Культ Аллаха визначає погляди та вчинки мусульман: *«У Нього — ключі від усього таємного; знає їх тільки Він — Той, який заспокоює вас уночі й знає, що ви добуваєте вдень»*.

Багато сур Корану присвячено вихованню людини. У священних текстах зазначено, що люди створені досконалими, гарними, але вони не завжди слухаються Аллаха, бунтують проти Нього, прагнучи звільнитися від Його влади. Виховання людства, залучення його до моральних настанов Аллаха — провідна ідея Корану.

Окрім Аллаха, у Корані діють інші персонажі. На небі живуть ангели (малаїка, фаршита), котрі створені зі світла й покликані допомагати Аллахові передавати Його волю людям. Серед найбільш наближених до Аллаха є чотири ангели — Джабраїл (або Джібріл), Михаїл, Ісрафіл, Азраїл, що виконують усі Його накази. Є також ангели, що «носять трон Аллаха й співають хвалу Йому, і вірують у Нього, і просять прощення для тих, хто вірить у Нього».

Діти-мусульмани читають Коран. Сучасне фото

Arabic calligraphy of the word 'Allah' (الله) in a stylized, bold font.

Слово
Аллах
арабською
мовою

Arabic calligraphy of the name 'Muhammad' (محمد) in a stylized, bold font.

Слово
Мохаммед
арабською
мовою

Аллахові протистоїть шайтан (сатана), на ймення Іб-ліс. Він повстав проти волі Аллаха, не послухався Його й за те був проклятий і скинутий із небес. Однак свої погані справи він продовжував, збивав із праведного шляху людей, шкодив їм, як тільки міг. У Корані вміщено застереження: *«Хто бере сатану заступником поза Аллахом, той зазнає явних збитків. Він обіцяє їм і збуджує в них мрії. Та обіцяє їм сатана тільки спокуси! У них притулок — геєна, і не знайдуть вони від неї спасіння!»*

Згідно з мусульманською легендою, пророк Ібрахім розправився із шайтаном у долині Міна, неподалік від Мекки. І в наш час прочани, здійснюючи хадж (шлях по святих місцях), виконують у цій долині обряд «побиття шайтана».

У демонології ісламу є ще один страшний персонаж — чудовисько Даджал (пов'язаний з Іблісом і є виконавцем його волі). Він живе на безлюдному острові в океані, прикутий ланцюгами до скелі, його годують та охороняють джини (чорти). Даджал чекає кінця світу, коли він установить своє царство на землі.

Цікаво знати

Мечеть — мусульманська споруда для молитви.

Мінарети — споруди у вигляді веж, які зазвичай зводять поряд із мечетями чи іншими будівлями релігійного призначення. На мінареті розташований майданчик, звідки *муедзін*, піднявшись сходами, закликає мусульман до молитви.

Мечеть Пророка. м. Медина.

Сучасне фото

Адам і Хавва. Мініатюра.
Іран. Приблизно 1550 р.

Його появі будуть передувати важкі часи, руйнування храмів, гоніння на віруючих. Але володарювання Даджала, як сказано в Корані, буде нетривалим. Пророки Іса й Махді покарають його та відновлять на землі чистоту й силу ісламу.

У Корані згадано також інших пророків — тих, хто виконує волю Аллаха. Їх 124 тис., серед них 313 посланців (Адам, Нух, Ібрахім, Муса, Іса, Шуайб та ін.).

Біблія і Коран, як священні книги, мають багато спільного. Вони дають міфологічне пояснення світу, його створення та будови. У цих пам'ятках також подано моральні настанови, утілено ідеали різних релігій. У Біблії і Корані діють представники божественно-

Зауважте! Коран утворює єдиного Бога — Аллаха. На цьому ґрунтується сутність ісламу: «Немає іншого Бога, крім Аллаха, а Мохаммед — посланник Божий».

го та людського світу, а також ангели (наближені до Бога, Аллаха) і демони (які повстали проти Бога, Аллаха та спокушають людей). Відповідно до своїх вчинків, люди (як у Біблії, так і в Корані) після смерті потрапляють до раю або пекла.

Мохаммед багато спілкувався з представниками інших вірувань, зокрема з юдеями й християнами, тому в Корані знаходимо відгомін деяких біблійних сюжетів та образів (наприклад, Іса — Ісус, Джабраїл — Гавриїл, Муса — Мойсей, Нух — Ной, Адам і Хавва (Єва) та ін.), але їм дано іншу інтерпретацію. Тому Біблія і Коран, незважаючи на подібність мотивів (створення світу, виховання та покарання людини, боротьба добра і зла, світла і темряви тощо), відрізняються. Найсуттєвіші відмінності Біблії і Корану подано в таблиці.

Біблія	Коран
1. Ідея Трійці (Бог, Отець і Святий Дух).	1. Ідея єдиного Бога (Аллаха).
2. Послідовність сюжетів у Старому й Новому Заповітах.	2. Сури розташовані у вільному порядку відповідно до того, як їх виголошував Мохаммед і як їх записали в Османівській редакції.
3. У центрі — укладання союзу Бога й людини, історія євреїв як народу Божого.	3. Детально зображено діяльність Мохаммеда й постаті пророків.
4. Ісус Христос — Син Бога й людини.	4. Іса (Йса) — посланець Аллаха, апостол; разом з іншими торує шлях Мохаммедові.

Біблія	Коран
5. Пророки утверджують волю Бога, поширюють слово Ісуса Христа.	5. Мохаммед — найважливіший і найближчий до Аллаха пророк.
6. Моральні настанови: десять заповідей, проповідь на горі та ін.	6. Стовпи віри (аркани): іман — сповідання віри в Аллаха Єдиного; салят — щоденна п'ятиразова молитва; саум — денний піст у місяць Рамадан; зак'ят — регулярна пожертва для бідних; хадж — паломництво до храму Кааби в м. Мецці.

Ханський палац у Бахчисараї є колишньою резиденцією кримських ханів. Він був зведений як родова резиденція правителів Кримського ханства — династії Гіреїв. Найдавніші будівлі створено в 1532 р., потім їх доповнювали протягом двох із половиною століть (з 1532 до 1783 р.). Головна архітектурна ідея палацу — утілення мусульманського уявлення про райський сад на землі. Бахчисарай перекладається з кримськотатарської мови як «палац-сад».

Перший український переклад Корану здійснив *О. Абраньчак-Лисенецький* в 1913 р. Переклад окремих сур Корану зробив відомий український сходознавець *А. Кримський*. За часів радянської влади його переслідували й вислали в 1941 р. до Казахстану, де він помер 1942 р. у в'язниці. Але переклади Корану, дослідження «Мусульманство та його майбутнє» і поетичний цикл «Мусульманський рай» *А. Кримського* назавжди залишаться нашим національним надбанням, бо вони наблизили культуру Сходу до України. Серед сучасних сходознавців розділи Корану перекладав *Я. Полотнюк*.

СУРА, ЩО ВІДКРИВАЄ КНИГУ

(Меккська)

В ім'я Все милостивого, Усе милосердного Бога.

1. Слава Богу, Господу всього сущого.
2. Усе милостивому, Усе милосердному.
3. Володареві Судного дня.
4. Тобі поклоняємось і в Тебе благаємо допомоги.
5. Веди нас праведним шляхом.
6. Шляхом тих, кого Ти облагодіяв, а не тих, що прогнівили Тебе, і не тих, що заблукали.

(Переклад з арабської Яреми Полотнюка)

СУРА 92 «НІЧ»

(Меккська)

В ім'я Все милостивого, Усе милосердного Бога.

1. Клянуся ніччю, коли вона все покриває мороком,
2. Клянуся днем, коли він осяває все світлом,
3. І Тим, хто сотворив чоловіка і жінку, —
4. Воістину, у вас різні клопоти та турботи.
5. А щодо того, хто роздавав і дарував, то він і Бо-
га боявся,
6. І шанував істину,
7. Ми поведемо його до щастя.
8. А щодо того, хто був скупий і збагачувався
9. І волів жити неправдою,
10. То Ми поведемо його до мук і страждань.
11. І не допоможе йому його багатство, коли він бу-
де гибіти.
12. Воістину, Нам належить вести людей праведним
шляхом.

13. І Нам належить життя майбутнє і теперішнє.
14. Тому Я перестерігаю вас від страшного вогню.
15. У ньому горітиме тільки найбільший нечестивець,
16. Який вважав оманю наші знамення та відвер-
нувся від них.
17. Але праведнику цей вогонь не загрожує
18. Тому, хто жертвує своїм майном, щоб очиститися,
19. І ніхто ні за яку винагороду не відкупиться від
Божої кари,
20. Аби тільки побачити обличчя Всевишнього Гос-
пода.
21. І він буде задоволений цим.

(Переклад з арабської Яреми Полотнюка)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Яким постає Аллах у по-
даних сурах? Знайдіть епітети, що характеризують Його.
2. Якою владою наділений Аллах у текстах? **3.** Які настанови
й перестороги містять сури?

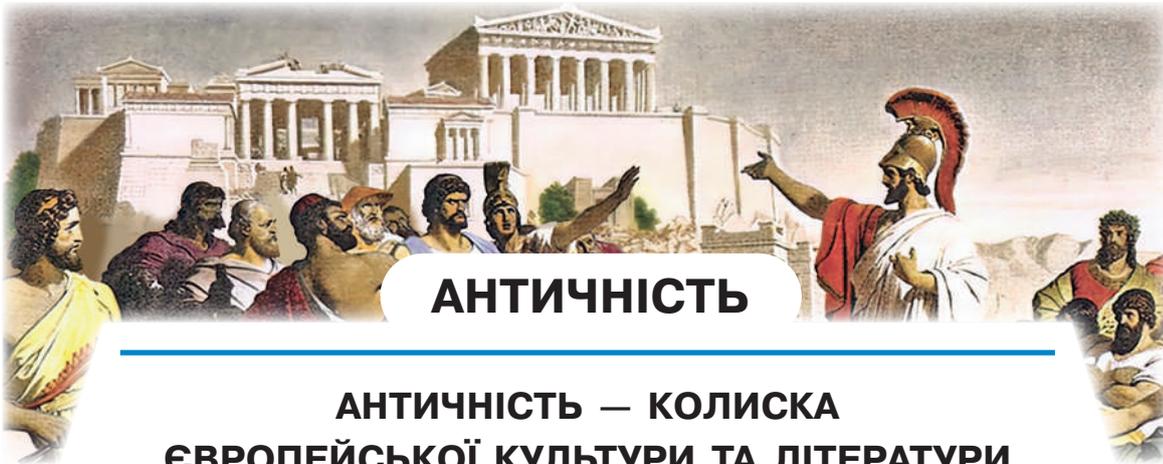
Творче завдання. Знайдіть і виразно прочитайте рядки,
де звучать мотиви світла і темряви, творення світу та люди-
ни, раю і пекла. Як ви зрозуміли ці рядки?

Дискусія. Чим образи Ісуса Христа та Мохаммеда приваб-
люють багато поколінь людей?

Робота в групах. За допомогою інтернету з'ясуйте, у яких
країнах поширені: 1) іслам; 2) християнство; 3) індуїзм. По-
кажіть їх на мапі.

Життєві ситуації. Чим можуть бути корисними священні
книги світу сучасній людині?

Проект. Підготуйте проєкт на тему: 1) «Християнські
образи в живописі»; 2) «Архітектура ісламу»; 3) «Образи ве-
дійської міфології в мистецтві» (1 за вибором). Створіть пре-
зентацію.

АНТИЧНІСТЬ — КОЛИСКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Поняття про античність, її межі. У глибинах часу й простору приховані дорогоцінні скарби — надбання давньої культури, що стала колискою європейської цивілізації. Без поетів, драматургів, філософів, скульпторів і живописців Стародавніх Греції і Риму неможливо уявити світове мистецтво. Античні майстри залишили нам перли Краси та Гармонії, що не втратили свого блиску й нині.

Що ж таке *античність* і в чому полягає своєрідність цієї доби? Слово *античний* із латинської мови означає «давній». Це поняття вживають лише тоді, коли йдеться про історію, культуру та літературу Стародавніх Греції (її ще називають *Елладою*) і Риму. Його не використовують стосовно навіть давніших культур і літератур, наприклад Стародавнього Єгипту, Індії чи Китаю. Отже, **античність** — це сукупність надбань давніх греків і римлян, що є фундаментом європейської культури.

Хронологічні межі античності охоплюють період приблизно з VIII ст. до н. е. до V ст. н. е. Найдавніші пам'ятки, що дійшли до нас, датовані VIII–VII ст. до н. е. Це героїчні поеми «Іліада» та «Одіссея», авторство яких приписують легендарному співцю Гомеру. За основу змісту цих творів узято образи й сю-

жети давньогрецької міфології, яка в усній традиції існувала впродовж кількох століть.

Давньогрецька література (найдавніша) створена давньогрецькою мовою, а її появі передував тривалий період розвитку фольклору та міфології. А давньоримська література виникла на п'ять століть пізніше й створена латиною. Давні римляни засвоїли великий досвід давньогрецької літератури. Грецькі міфи дали поштовх для створення римської міфології. І все ж таки давньоримська література має свою національну самобутність.

Давньогрецька й давньоримська літератури пройшли подібні шляхи розвитку. Обидві ґрунтуються на міфології. У II ст. до н. е. Стародавня Греція ввійшла до складу Римської імперії, що привело до подальшого зближення римської і грецької культур. А в IV–V ст. у зв'язку із занепадом Римської імперії припиняється і розвиток античної літератури. Але античність не є мертвою, бо здобутки античних майстрів живили наступні літературно-культурні епохи.

Концепція людини та світу в античній літературі й мистецтві. Людина посідає центральне місце у творах античного мистецтва. Особистість була для давніх митців носієм розуму та гармонії. Вони утверджували її цінність, вірили у великі можливості для досягнення досконалості. У людських образах найчастіше втілювали богів і міфологічних героїв, які відображали уявлення митців про побудову світу, явища природи, людську сутність, добро і зло. За часів античності сформувалися поняття про такі духовні цінності, як громадянський обов'язок, добродієність, краса, поняття «калагатія» (або «калокагатія»), що в перекладі з

грецької означає «прекрасний і добрий». Уже в Стародавній Греції фізичну красу людини тісно пов'язували з духовною досконалістю і красою. Таким був ідеал людини-громадянина того часу.

Тоді люди уявляли світ як складне поєднання різних сил: з одного боку, природних та історичних, а з іншого — стихійних і божественних. Особистість нерідко залежала від фатальних обставин і волі богів. Проте людина не була абсолютно безвольною. Вона мала власну моральну позицію. Загибель героя в античних творах свідчила не тільки про перемогу фатальних сил. Він мужньо долав усі перешкоди, ішов на страждання і смерть заради виконання громадянського обов'язку, справедливості, честі й досягнення високої мети. Такими постають античні герої — Прометей, Ахілл, Гектор, Еней, Одиссей, Ясон та ін.

Ще одна складова античної концепції людини та світу — це поняття «катарсис», тобто очищення людської душі від люті, ненависті, жаху, важке та трагічне досягнення гармонії і мудрості. Дух гіркого й мужнього просвітлення, духовного прозріння (тобто катарсис) визначає гуманістичний пафос античності.

Цікаво знати

До Олімпійських ігор, які були започатковані в Стародавній Греції, не допускали людей, котрі чимось заплямували свою честь. Давні олімпійці мали бути бездоганними як фізично, так і морально. Це пояснювали тим, що не можна було образити богів (заради яких проводили змагання) ганебними вчинками.

Храм Зевса
Олімпійського.
м. Афіни. Реконструкція

У добу античності панувало уявлення про письменника як про творця, який мав силу бога. Тоді утверджується думка про могутність Слова, яке влучно й майстерно використано.

Люди часів античності боялися смерті, вважаючи, що «смерть є зло, помирили б і боги, якби благом для них смерть була» — так писала давньогрецька поетеса Сапфо. Але ще більше давні люди боялися негероїчного й бездуховного буття. Тому античним героям (наприклад, Ахіллові та Гекторові) більше до душі було коротке, але звитяжне життя. Давні греки й римляни любили його в усіх проявах. Вони вміли радіти життєвим благам, дружити, кохати й водночас палко захищали свій народ, свободу, право на самостійне існування. В епоху античності люди намагалися надати життю високого, героїчного та світлого змісту, а це було під силу тільки духовно розвиненій цивілізації.

Як же розуміли поняття «краса» в епоху античності? Філософ і теоретик літератури Арістотель писав про те, що прекрасне полягає у визначеному «порядку», «відповідності й пропорційності» усіх елементів. Тобто мистецький твір мав бути майстерно впорядкованим, усі його компоненти взаємопов'язані та взаємообумовлені. А ще він мав бути цілісним, пропорційним і раціональним (ґрунтуватися на засадах розуму). Важливою особливістю античного мистецтва та літератури є також їхня співвіднесеність із людиною та її світом. Про-

Зауважте! Поняття «антична література» об'єднує літературні здобутки двох різних народів і двох різних мов — Стародавніх Греції та Риму.

порції людського тіла, гармонія людини — основа всіх античних творів. Людина і світ постають у шедеврах античності в реальному бутті, у матеріально-чуттєвому сприйнятті. В античних творах люди й боги мешкали разом, були схожі та залежали одне від одного.

*Невідомий автор.
Аполлон Кифаред. II ст. н. е.*

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Що таке *античність*? **2.** Назвіть складники античності, її хронологічні межі. **3.** Розкрийте античну концепцію людини та світу. **4.** Як ви зрозуміли поняття «калагатія» і «катарсис»?

Творче завдання. Створіть схему: 1) «Провідні жанри античної літератури та їхні представники»; 2) «Ідеали античності» (1 за вибором).

Дискусія. Яка література є давнішою — давньогрецька чи давньоримська?

Життєві ситуації. Порівняйте розуміння поняття «краса» в добу античності й у сучасну епоху. Які аспекти античного поняття «краса» варто зберегти в наш час?

Проект. За допомогою інтернету підготуйте повідомлення і презентацію на тему «Історія одного шедевра античності».

ЛІТЕРАТУРА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

ДАВНЬОГРЕЦЬКА МІФОЛОГІЯ

Із чого починається культура Стародавньої Греції? Звісно, з грецьких міфів, що відображали уявлення еллінів (так називали давніх греків) про світ, добро і зло, життя і смерть, природні явища, а також містили роздуми про людину, її призначення та зв'язок із різними сферами буття. Міфи мають багатозначну природу, тому кожне покоління прочитує їх по-своєму.

Міфи про створення світу й походження богів відтворено в текстах Гомера й Гесіода. Боги, згідно з уявленнями давніх греків, відрізнялися від людей тим, що вони безсмертні, могутні й здатні творити чудеса. Зевс керує всім, що є на землі та на небі, Аїд — підземним царством, Аполлон — бог сонця і покровитель мистецтва, Афіна — богиня мудрості, справедливості, а також покровителька оборонної війни, вона втілює мужність і хоробрість, веде своїх улюбленців до звитяги.

У міфах про героїв ідеться про персонажів, які прославилися своїми подвигами, — Прометея, Персея, Сізіфа, Геракла та ін. Багато з них мають божественне походження або залежать від волі богів. У героях утілено уявлення еллінів про людські чесноти.

Зауважте! За змістом виокремлюють такі основні цикли міфів Еллади: 1) про походження світу й богів; 2) про героїв; 3) про пригоди аргонавтів; 4) про Троянську війну (троянський цикл); 5) про легендарне місто Фіви (фіванський цикл).

Захопливі *мандрівки й пригоди аргонавтів* на чолі з Ясоном у пошуках золотого руна взято за основу сюжетів відповідного циклу міфів. Цей знаменитий похід оспівано в поезії Аполлонія Родоського, Піндара, у трагедії Евріпіда «Медея».

Троянський цикл міфів сягає егейської доби, або, як її називали, *крито-мікенської культури* (III–II тис. до н. е.). Давньогрецькі співці — аеди й рапсоди — з уст в уста, з покоління в покоління передавали пісні про події легендарного минулого в Іонії, про похід на Трою, або Іліон (звідси назва поеми «Іліада» Гомера). Історичні події перетворювалися на міфи, які відображено в поемах Гомера («Іліада» та «Одіссея»).

Фіванський цикл міфів пов'язаний із «семибрамним» містом Фіви. У той час воно було важливим політичним центром Стародавньої Греції. У цьому циклі йдеться про таких персонажів, як цар Едіп, Антігона, Алкмеон, а також про успішний похід епігонів (нащадків) проти Фів. Відгомін фіванського циклу знайдемо у творах Гомера (поема «Одіссея»), Софокла (трагедії «Едіп-цар», «Антігона»), Есхіла (трагедія «Семеро проти Фів») та ін.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Назвіть основні цикли давньогрецьких міфів. **2.** Які з давньогрецьких міфів вам уже відомі? Стисло перекажіть їх. **3.** До якого циклу вони належать? Доведіть свою думку.

Творче завдання. Створіть таблицю «Боги античної міфології та сфери їхнього впливу».

Дискусія. Чому виникають міфи й навіщо вони потрібні людям?

Робота в групах. З'ясуйте за допомогою інтернету, які історичні події відбулися в місцях, про які згадано в міфах: а) Іонія; б) Троя (Іліон); в) Фіви. Покажіть їх на мапі.

Проект. Підготуйте презентацію на тему «Герої та героїні давньогрецьких міфів у мистецтві», використовуючи один із циклів (за вибором).

МІФИ ТРОЯНСЬКОГО ЦИКЛУ

ТРОЯ

Коментарі

Троя — місто, яке реально існувало у XIII–XII ст. до н. е. на півночі Малої Азії (нині територія Туреччини).

У міфах розповідається, що Трою заснував Іл, правнук Дардана (сина Зевса та богині Електри). Тому це місто в давнину називали ще *Іліон*. Як свідчить історія, Троянська війна відбулася між ахейськими (грецькими) племенами й мешканцями Трої приблизно 1250 р. до н. е. Імовірно, вона була викликана економічним суперництвом між греками та троянцями. Але, згідно з міфами, війна була обумовлена космічними подіями й волею богів. Троя була дуже могутня, тому грецьке військо повинне було подолати великі труднощі в боротьбі з троянцями.

ПАРІС ВИКРАДАЄ ЄЛЕНУ

(Скорочено)

Коментарі

Що ж стало причиною Троянської війни? Згідно з міфами, Гея (богиня землі) звернулася до Зевса з проханням скоротити людський рід. І Зевс вирішив допомогти їй, замисливши для цього війну між греками й троянцями. Як же Зевсові вдалося здійснити свій намір? Пелей, цар Фессалії, брав шлюб із Фетідою, дочкою морського царя Нерея. На весіллі Пелея

та Фетіди зібралися всі боги, крім богині чвар Еріди, яку забули запросити. Вона вирішила помститися богам і кинула їм золоте яблуко з написом «Найвродливішій!». На нього претендували три богині: Гера (дружина Зевса), Афіна Паллада (дочка Зевса, богиня війни й ремесел) та Афродіта (дочка Зевса, богиня вроди й кохання). Між ними виникла суперечка, бо кожна вважала, що вона має право володіти золотим яблуком. Тоді Зевс наказав вирішити цю суперечку Парису — сину троянського царя Пріама. Паріс присудив яблуко Афродіті, яка пообіцяла йому віддати найвродливішу з усіх смертних жінок — прекрасну Єлену, дружину царя Спарти Менелая. Єлена, завдяки Афродіті, закохалася в Паріса. Коли Менелай поїхав, Паріс викрав Єлену й привіз її додому, до Трої, але по дорозі могутній бог моря Нерей провістив загибель Парісові й усій Трої.

*Е. де Морган. Єлена
Троянська.
Фрагмент. 1898 р.*

 Минуло багато днів відтоді, як повернувся Паріс у дім свого батька Пріама. (...) Але Афродіта сама нагадала йому про прекрасну Єлену й допомогла своєму улюбленцеві збудувати чудовий корабель. Він зібрався вже відпливти в Спарту, де жила кохана. (...) Паріс зійшов на корабель і вирушив у далеку дорогу по безкраїх морських просторах. Розпач охопив Кассандру¹, коли вона побачила, як віддалявся швидкий корабель Паріса від рідних берегів.

¹ *Кассандра* — дочка Пріама й Гекаби. Закоханий у Кассандру Аполлон наділив її даром віщування, але коли вона зневажила любов бога, він зробив так, що її пророкуванням ніхто не вірив.

Піднявши руки до неба, вигукнула віща Кассандра:
— О горе, горе великій Трої і всім нам! Бачу я охоплений полум'ям священний Іліон, скривавлені лежать, розбиті вщент його сини! Я бачу: ведуть у неволю чужинці нещасних троянських жінок і дівчат!

Так вигукувала Кассандра, проте ніхто не зважив на її пророцтво. Ніхто не зупинив Паріса. А він плив далі й далі. На морі знялася страшна буря. Не спинила й вона Паріса. (...)

Причалив Паріс і вийшов зі своїм другом Енеєм на берег. (...)

Радо привітав Менелай Паріса й Енея. На честь гостей приготував він щедрю трапезу. Під час цієї трапези Паріс уперше побачив прекрасну Єлену. Сповнений захоплення, дивився він на неї, милуючись її неземною красою.

Вразила краса Паріса і Єлену, він був дуже гарний у своєму розкішному східному вбранні. Минуло кілька днів. Менелаєві треба було їхати на Крит. Від'їжджаючи, він просив Єлену дбати про гостей, щоб нічого їм не бракувало. І гадки не мав Менелай, якої кривди завдадуть йому ці гості.

Коли Менелай поїхав, Паріс одразу вирішив скористатися цим. З допомогою Афродіти він умовив ніжними словами прекрасну Єлену покинути дім чоловіка й тікати з ним у Трою. Єлена дала згоду Парісу. Потай повів Паріс кохану Єлену на свій корабель, він викрав у Менелая дружину, а з нею і його скарби. Усе забула Єлена: чоловіка, рідну Спарту й дочку свою Герміону — заради кохання до Паріса...

Швидко мчав корабель по морських хвилях назад до троянських берегів. Радів Паріс: з ним була най-

вродливіша зі смертних жінок — Єлена. Аж ось, коли корабель плыв далеко від берегів у відкритому морі, зупинив його могутній бог моря Нерей. Він виринув із морської глибини й провістив загибель Парісові та всій Трої. Збентежилися Паріс та Єлена, але Афродіта заспокоїла їх і примусила забути це грізне віщування. Три дні плыв корабель під охороною Афродіти спокійним морем. Швидко гнав його попутний вітер. Щасливо прибув він до троянських берегів.

*(Переклад із давньогрецької Миколи Куна,
український переклад Юрія Іванченка)*

ОБЛОГА ТРОЇ

Коментарі

Цар Менелай дуже образився на Паріса за викрадення Єлени. Скривджені присудом Паріса, Гера й Афїна теж зненавиділи його, а разом із ним і всіх троянців і поклялися жорстоко помститися. Брат Менелая, цар Мікен, Агамемнон скликав з усієї Греції славетних героїв, у тому числі хитромудрого Одиссея (царя острова Ітаки) і молодого Ахілла (сина Пелея та Фетїди). Вони вирішили напасати на Трою і визволити Єлену. Величезний грецький флот висадив військо неподалік Трої, і почалась облога міста. Троянська війна тривала без помітних переваг упродовж десяти років. У битвах брали активну участь боги й богині, а також герої — Ахілл, Гектор, Одиссей, Менелай, Патрокл та ін.

Легендарна Троя.
Територія сучасної
Туреччини

Давні греки дуже цінували сильні почуття та вроду жінок, тому кохання до цариці Спарти Єлени було вагомою причиною для початку війни. Кохання та війна у свідомості давніх греків були нероздільні. Цариця Єлена існувала насправді. Її ім'я стало легендою, дівчата й жінки Спарти вклонялися їй, як богині.

СМЕРТЬ АХІЛЛА

Коментарі

Ахілл (Ахіллес) — син царя Пелея і морської богині Фетіди. Прагнучи загартувати сина, Фетіда купала його у водах Стіксу (одна з річок царства Аїду, воду якої вважали отруйною, тому загартування в ній робило його непідвладним смерті). Ахілл мав єдине вразливе місце — п'яту, за яку його тримала, купаючи, мати. За сприяння Афіни й Гери Ахілл здійснив чимало подвигів у Троянській війні. Та все ж таки він гине біля мурів Трої напередодні її падіння.

Страшним гнівом палав Ахілл проти троянців. Він вирішив жорстоко помститися їм за смерть друзів — Патрокла й Антілоха. Як розлютований лев, бився Ахілл, кладучи одного за одним героїв Трої. Кинулися тікати троянці, поспішали заховатися вони за мурами міста. Несамовитий Ахілл переслідував їх. Гнала його невблаганна доля на неминучу загибель. (...)

Він увірвався б і у священну Трою, і вона загинула б, якби не з'явився бог Аполлон. Грізно крикнувши, спинив він Ахілла. Та не послухав його Ахілл. Він сам гнівався на бога за те, що багато разів рятував бог-стріловержець від нього Гектора й троянців. Ахілл погрожував навіть богам, що вразить його списом. Невблаганна доля затьмарила розум Ахілла. Він гото-

вий був напасти навіть на бога. Розгнівався Аполлон... Ставши темною хмарою, для всіх невидимий, послав він Парісу стрілу, і вразила вона Ахілла в п'яту, куди тільки й можна було влучити героя. Смертельною була для Ахілла ця рана. Відчув він наближення смерті, вирвав із рани стрілу й упав на землю. Гірко докоряв він богу Аполлонові за те, що погубив його. Знав Ахілл, що без допомоги бога не міг убити його ніхто зі смертних. Ще раз зібрав свої сили Ахілл. Грізний, наче вмираючий лев, підвівся він із землі й вразив ще багатьох троянців. Та ось похололи його руки й ноги. Наближалася смерть. Заточився Ахілл та обперся на спис. Грізно крикнув він троянцям:

— Горе вам, загинете ви! І після смерті буду мститися вам!

Від цього закликуну кинулися тікати троянці. Але щодалі слабнув Ахілл. Залишили його останні сили, й упав він на землю. Помер Ахілл. Але й до мертвого не насмілювалися наблизитися троянці. Потроху перебороли вони страх, і запеклий бій закипів навколо тіла найвідомішого з героїв. Наймогутніші герої греків і троянців узяли участь у цьому бою. (...) Не хотів Зевс, щоб троянці оволоділи тілом Ахілла. Підняв могутній Аякс труп і поніс до кораблів, а його захищав Одісей, відбиваючи троянців, які наступали. (...)

В одному склепі поховані були греки Ахілл, Патрокл та Антілох. Високу могилу насипали над ними греки, далеко її видно було з моря, вона свідчила про велику славу похованих героїв.

*(Переклад із давньогрецької Миколи Куна,
український переклад Юрія Іванченка)*

ТРОЯНСЬКИЙ КІНЬ

Коментарі

Троя була могутня і неприступна. Але греки заволонділи містом завдяки хитрості Одиссея. Він наказав їм зробити дерев'яного коня, у якому греки заховалися, а вночі, вийшовши з нього, відкрили браму міста й підпалили Трою. Загалом Троянська війна тривала 10 років.

Краса слова

Завдяки давньогрецьким міфам у нашу мову ввійшли крилаті вислови, пов'язані із символами Троянської війни: *прекрасна Елена* — дуже вродлива жінка; *яблуко розбрату* — предмет суперечок, ворожнечі; *троянський кінь* — хитрий, підступний задум; *ахіллесова п'ята* — вразливе місце та ін.

Давньогрецька міфологія надихала багатьох українських митців. Її добре знали й використовували у своїх творах П. Могила, Л. Баранович, Ф. Прокопович, Г. Сковорода. А «Енеїда» І. Котляревського — це широка енциклопедія античного світу. У своїй поемі письменник використав майже всіх персонажів давньої міфології. Міфологічні мотиви звучать у поезіях Т. Шевченка, зокрема в його поемі «Кавказ», де постає образ нескореного Прометея; І. Франка; у творах Лесі Українки «Кассандра», «В катакомбах» та ін.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Які історичні події відтворено в міфах троянського циклу? **2.** Як вони пояснюються в міфах? **3.** Визначте провідні теми та мотиви в прочитаних вами міфах. **4.** Перекажіть і прокоментуйте сюжет прочитаного міфу (*1 за вибором*). **5.** Охарактеризуйте образ вашого улюбленого міфологічного героя.

Творче завдання. Складіть 1–2 речення, у яких використано крилаті вислови, пов'язані із символами Троянської війни.

Дискусія. Чи був у троянців шанс урятуватися?

Робота в групах. Створіть продовження одного з прочитаних міфів (*за вибором*).

Життєві ситуації. Чого навчають нас герої і героїні давньогрецьких міфів? Які ідеї та цінності втілено в них?

Проект. Створіть презентацію «Персонажі троянських міфів в образотворчому мистецтві».

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Давня література Європи. Давньогрецька література відкриває історію європейських літератур. Такі слова, як *поезія, музика, епос, лірика, театр, сцена, трагедія, комедія, драма, філософія* та багато інших, — грецького походження. Культуру давніх греків високо оцінювали митці всіх наступних епох. Особливо це стосується гуманістів доби Відродження, які вважали себе спадкоємцями ідеалів античного світу й мріяли відродити античну культуру. Давньогрецькою міфологією та літературою захоплювалися і діячі Просвітництва, зокрема Й. В. Ґете та Ф. Шиллер. І. Франко писав: «З безмірно багатой греко-римської літератури залишилися лише нужденні відломки та шматочки, але вони мали силу оновити європейську людність... Вони й досі не перестали запліднювати нашого духа та творять непохитну основу нашої цивілізації».

Етапи й періоди давньогрецької літератури. У літературі Стародавньої Греції виокремлюють такі етапи й періоди:

1. *Архаїчний* (до VII ст. до н. е.):
 - а) долітературний період (до середини IX ст. до н. е.);
 - б) гомерівський період (до VII ст. до н. е.).

2. *Класичний* (VII–IV ст. до н. е.):
- а) післягомерівський період (VII–VI ст. до н. е.);
 - б) аттичний період (V–IV ст. до н. е.).

3. *Елліністичний* (кінець IV–II ст. до н. е.).

4. *Римський* (середина II ст. до н. е. — IV ст. н. е.).

Провідні жанри та їхні представники. На архаїчному етапі переважала колективна свідомість, яка відображена в численних міфах долітературного періоду, а також у творах героїчного епосу, основу якого становлять епічні поеми «Іліада» та «Одіссея» Гомера.

Лірика давала можливість відобразити духовні переживання, внутрішній світ особистості нової доби. Відомими поетами того часу були Тиртей, Солон, Феогнід, Архілох, Алкей, Сапфо, Анакреонт, Піндар та ін.

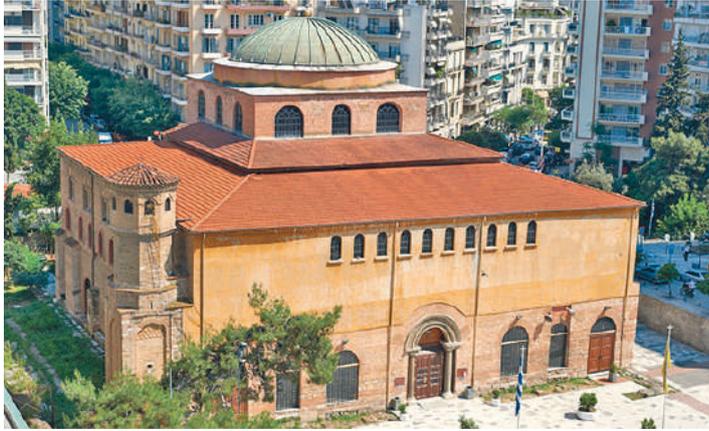
Коментарі

У давньогрецькій мові одне й те ж слово означало поняття «мистецтво» і «ремесло» — *techne*. Звідси й походження слів *поезія* (*poiesis*) і *поет* (*poietes*) від спільного кореня *роблю* (*poieo*).

За часів розквіту *полісів*¹ (V–IV ст. до н. е.) розвивається драма (з давньогрецьк. *дійство*). Засади античної драми заклали Есхіл, Софокл, Евріпід, Арістофан. А теорію драми, зокрема жанрів трагедії та комедії, розробив у праці «Поетика» Арістотель.

Зауважте! На класичному етапі розвитку давньогрецької літератури виникла лірика. Слово *лірика* походить від назви музичного інструмента — ліри, під акомпанемент якої виконували пісні.

¹ *Поліс* — місто-держава, що складалася із самого міста та прилеглої до нього території.

Храм Святої Софії. м. Салоніки (Греція). Сучасне фото

У цей час виникають прозові жанри — історіографія, красномовство та філософія. Пізніше вони перетворилися на окремі галузі науки. А в V–IV ст. до н. е. ці жанри були органічно пов'язані з літературою. Найвищими представниками давньогрецької класичної прози вважають істориків Геродота та Фукідіда, оратора Демосфена, філософів Сократа, Платона й Арістотеля.

Як прозовий жанр розвивається байка, засновником якої був Езоп. Твори легендарного митця жили в усній традиції, доки римський байкар Федр не виклав їх у віршах латинською мовою.

У добу еллінізму давньогрецька література та мистецтво набули нових ознак. У філософських працях Діогена й Епікура було порушено проблеми внутрішньої свободи особистості, її права на власне життя та почуття. В елліністичний період продовжують розвиватися також історіографія та красномовство, але провідними стали жанри, у яких на першому плані були сімейні стосунки, події особистого життя людини: побутова комедія (Менандр) та інтимна лірика (Феокрит).

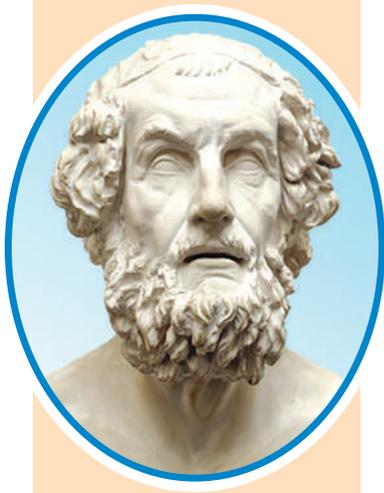
У середині II ст. до н. е. Греція потрапила під владу Риму й протягом шести століть залишалася однією з провінцій Римської імперії. Так розпочався останній

(римський) етап давньогрецької літератури, позначений синтезом грецької та римської культур. Панування Риму, свавілля його намісників морально пригнічували волелюбних еллінів, які здійснювали опір. Але їхнє становище дедалі погіршувалося. Велика давньогрецька культура поступово занепадала. І все ж таки на цьому етапі вона продукувала яскраві художні здобутки. У цей період розвивається наукова проза у творчості Плутарха. Він прославився створенням «Життєписів», тобто біографій видатних греків і римлян, що стали своєрідною історією Греції та Риму від міфологічних часів до часів самого Плутарха. Заслужує на увагу жанр роману, що виник у I–III ст. н. е. на міфологічній основі. Античні митці називали його *оповідь, повість, діяння, або книга*. Сама назва *роман* з'явилася значно пізніше, за часів Середньовіччя.

На початку нашої ери поширюється християнство. Однак на першому етапі християнство зазнало гонінь і переслідувань. Тільки кілька століть тому його було визнано як офіційну релігію. Формування християнства позначилося на розвитку літератури. Протягом I ст. н. е. на території Стародавньої Греції було створено Євангелія, твори про діяння пророків та ін. Ці тексти згодом визнала церква. Вони увійшли до Біблії.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Назвіть основні етапи й періоди давньогрецької літератури. **2.** Визначте їхні провідні ознаки, назвіть представників. **3.** Які події призвели до занепаду давньогрецької культури?

Гомер

Приблизно VIII ст. до н. е.

Мертвий з Аїду скоріш вернеться
знов до життя,
Ніж славнозвісне ім'я меонійця
Гомера забудуть,
Ніж його древні пісні кануть
у млу забуття.

*Невідомий грецький поет.
I ст. до н. е.*

Це ім'я стало легендою. Ніхто не знає достеменно про місце народження *Гомэра* й навіть приблизно років його життя. Але, незважаючи на це, силу слова митця ми відчуваємо й нині.

Сім грецьких міст сперечалися за честь називатися батьківщиною Гомера, проте це питання не вирішене й досі. Можна лише припустити, що Гомер був уродженцем одного з міст Малої Азії, тобто *Іонії*.

Згідно з давніми переказами, він був сином одного з богів, багато мандрував Грецією, брав участь у воєнних баталіях. Антична традиція зображує його сліпим (хоча саме слово *гомер* іноді тлумачать як «сліпий»).

Давнім грекам був близький образ саме сліпого Гомера — загадкового й натхненного поета-провид-

Зауважте! Здавна Гомерові приписували багато творів, але найвизначніші з них — епічні поеми «Іліада» та «Одіссея». Тривалий час їх передавали з вуст в уста, тому в них є нашарування подій різних епох.

ця, який поєднує божественне та земне, знає все про минуле й теперішнє, може передбачити майбутнє.

Лише в VI ст. до н. е. поеми Гомера були записані в Афінах спеціальною комісією за часів правителя Пісїстрата. Ці тексти дійшли до наших днів.

«Гомерівське питання». Комплекс проблем, пов'язаних із питанням про авторство й про саме існування Гомера, становить так зване «гомерівське питання». Уже в еллінську добу дехто заперечував, що Гомер був автором «Іліади» та «Одіссеї». Наприкінці XVIII ст., коли в Західній Європі поширився інтерес до усної народної творчості, «гомерівське питання» знову було порушено. Деякі вчені (наприклад, Ф. А. Вольф) висловили припущення про те, що «Іліада» — це сукупність різних героїчних пісень, поєднаних воєдино лише в середині VI ст. до н. е. Цю думку поділяв на початку XIX ст. К. Лахман, котрий висунув «теорію малих пісень». Однак не всі погодилися із цим, адже «Іліада» та «Одіссея» мають незаперечну сюжетно-композиційну цілісність. Особливо активно виступили проти цієї теорії письменники, які високо цінували художню майстерність Гомера (Й. В. Гете, Ф. Шиллер, О. Пушкін, М. Гоголь та ін.).

Наприкінці XIX ст. в науці сформувалося два напрями щодо Гомерових поем: прихильники першого відстоювали авторську єдність поем; а прихильники другого — заперечували авторство Гомера, виокремлюючи в його поемах різні за часом створення частини, що могли належати різним митцям. Багато вчених зосередили зусилля на пошуку так званого «основного ядра» (первісної поеми про «гнів Ахілла»). Утім, серед науковців довго тривали суперечки й щодо цього питання.

У ХХ ст. вчені здійснили порівняльні дослідження фольклорних творів народів Європи. Це дало підстави стверджувати, що гомерівські поеми аж до середини VI ст. існували в усній традиції і в них начебто немає індивідуального авторства. Проте цей висновок не узгоджується з тим, що поеми Гомера мають незаперечну художню цінність. Отже, науковий пошук триває. До «гомерівського питання» знову повертаються вчені різних країн і висловлюють різні версії.

Коментарі

«Основою “Іліади” стала міфологізована історія мікенського періоду Стародавньої Греції. Вона сформувалася як героїчне сказання на стародавньому еолійському діалекті. Згодом це сказання було перенесено до давньогрецької Іонії, де його стали оповідати вже на іонійському діалекті. Там воно побутувало в окремих усних оповідях аж до середини другої половини VIII ст. до н. е., тобто до того часу, коли Гомер, скориставшись уже існуючою традицією і прийомами фольклору, завдяки своєму художньому таланту об’єднав у єдине ціле окремі оповіді, створивши величну поему “Іліада”» (*Юрій Султанов*).

В Україні поеми Гомера відомі із часів Русі-України. У XVII–XVIII ст. їх вивчали в Києво-Могилянській академії, Львівській братській школі.

Мотиви й образи, створені Гомером, використовували Г. Сковорода, Т. Шевченко, П. Куліш, М. Рильський та ін. Українською мовою найповніші переклади «Іліади» та «Одіссеї» зробив *Борис Тен (Микола Хомичевський)*.

Робота з текстом

Творче завдання. Німецький археолог Г. Шліман у 70–80-х роках XIX ст. вирішив пройти шляхом Гомера, поставивши собі

за мету знайти Трою та інші факти, про які згадано в поемах легендарного співця. За допомогою інтернету з'ясуйте успіхи й невдачі Г. Шлімана. Як би ви оцінили його діяльність?

Поема «Іліада». Міфологічна основа гомерівського епосу. Гомер почав створювати «Іліаду» приблизно через чотири століття після Троянської війни. Він використав народнопоетичну традицію, значну кількість міфів, які передавали з вуст в уста. У зв'язку із цим у поемі простежується нашарування елементів різних епох — не тільки часів Троянської війни, а й пізніших періодів, у тому числі часу самого Гомера.

У поемі «Іліада» розповідається лише про один епізод десятого року Троянської війни. Основою твору став міфологічний сюжет про гнів Ахілла, у якого цар Агамемнон відібрав полонянку Брісеїду, а також наслідки цього гніву для грецьких воїнів. Чому ж Агамемнон виявив неповагу до Ахілла, найхоробрішого воїна грецького війська? За велінням Зевса Агамемнон мусив повернути свою полонянку Хрісеїду її батькові Хрісу — жерцю Аполлона. Агамемнон, не наважившись порушити волю Зевса, віддав Хрісеїду, а замість неї взяв полонянку Ахілла — Брісеїду. Ображений царем, Ахілл покидає військо, й Агамемнон залишається без найсильнішого героя. Унаслідок цього троянці починають перемагати греків. Тоді друг Ахілла Патрокл, узявши його зброю та обладунок, уступає у двобій із вождем троянців Гектором. Цей бій закінчується для Патрокла трагічно: Гектор убиває його. Смерть друга змушує Ахілла забути про особисту образу, і він повертається до війська. Тепер починають перемагати

греки. Від руки Ахілла загинуло багато троянців, зокрема Гектор. Похоронами загиблих героїв — Патрокла й Гектора — закінчується поема.

Гуманістичний зміст поеми. Для давніх греків і римлян твори Гомера втілювали найвищу мудрість. Вони й тепер навчають нас патріотизму, відданості, мужності, героїзму та честі. В «Іліаді» створено прекрасні образи героїв, які можуть забути про власні інтереси й вийти на бій заради Вітчизни. За словами Г. Сковороди, «Гомер був першим пророком давніх греків, котрий показав їм світлий ідеал».

Ахілл і Гектор. В «Іліаді» закладено традицію створення художнього образу персонажа в героїчному епосі. Ахілл і Гектор — супротивники, але обидва є носіями героїчних рис. Їхні образи побудовано відповідно до фольклорної традиції, згідно з якою в характері вождя племені чи війська домінують сила, відвага та почуття власної гідності. Оцінка героїв визначається їхньою вірністю обов'язку, відданістю Батьківщині, упевненістю, надзвичайною силою. Тому, створюючи образи цих героїв, автор нерідко вдається до гіперболи (перебільшення), що має фантастичну основу. Наприклад, спис Ахілла не може підняти ніхто, крім самого героя. Своїм виглядом на полі бою він наводить жах на ворогів. Але йому не поступається і Гектор. І Ахілл, і Гектор здатні виступити проти цілого війська й перемогти.

Зауважте! Ахілл є носієм світовідчуття вільного грека, котрий почував себе володарем у своєму місті-державі. А Гектор утілює кодекс честі епічного героя.

*С. Постников.
Прощання Гектора
з Андромахою. 1863 р.*

Водночас спільність основних рис характерів персонажів героїчного епосу не виключає їхніх індивідуальних особливостей. Так, Ахілл — могутній, грізний герой, гордий і впевнений у собі. Він не може стерпіти образу Агамемнона. І це можна пояснити, ураховуючи особливості світосприйняття того часу.

Образи Гектора й Ахілла, крім спільних якостей, мають і відмінності. Поведінка Гектора — зразок вірності кодексу

честі епічного героя. Він — мужній захисник рідного краю. Разом із тим Гектора змальовано у зворушливих сценах у колі сім'ї. Прощаючись із дружиною Андромахою, він виявляє турботливість і ніжність. У характері Гектора поєднуються риси могутнього воїна, коханого чоловіка й ніжного батька, котрий мріє, щоб його син виріс і став величнішим за нього.

Художня довершеність твору. «Іліада» охоплює події загальнонаціонального значення. У поемі діє багато персонажів, розвиваються сюжетні лінії. Характерною особливістю «Іліади» є значна роль богів у земних справах: вони втручаються в хід бою, допомагають одним і перешкоджають іншим героям. Попід стінами Трої триває битва, а на Олімпі боги спостерігають за нею, скеровуючи хід подій. Але, крім міфологічної основи поеми «Іліада», є ще й «земний» зміст твору. Яскраві епізоди побуту, праці й стосунків дають уявлення про звичаї та інтереси давніх греків.

Відображення зовнішніх подій, а також певна дистанція автора, котрий не втручається в хід битви, дають підстави стверджувати, що в «Іліаді» є ознаки епосу. А відображення почуттів героїв і віршова форма засвідчують про наявність елементів лірики. Отже, «Іліада» — це епічна поема.

«Іліаду» написано віршовим розміром, який називають *гекзаметром*. Його створили грецькі аеди (співці-імпровізатори, творці героїчного епосу). Із цим поетичним винаходом пов'язують і ім'я Гомера. Пізніше гекзаметр став обов'язковим для епічної поезії.

Героїчний епос — збірна назва фольклорних творів різних жанрів, у яких відтворено волю, завзяття народу в боротьбі зі злом, кривдою, гнітом, прославлено розум, силу й мужність воїнів, богатирів і народних заступників.

Ознаки давнього (класичного) героїчного епосу:

- героїчна ідеалізація минулого;
- поєднання реалістичних елементів і міфологічних;
- відображення народних уявлень про добро і зло, життя і смерть, правду і кривду, справедливість і несправедливість;
 - створення визначних образів народних героїв — захисників народу;
 - використання фантастики;
 - своєрідний стиль (повтори, звертання, олюднення явищ і сил природи, постійні епітети, метафори, символи, порівняння тощо) та ін.

Гекзаметр (з грецьк. *шестимірник*) — метричний вірш шестистопного дактиля. Остання стопа завжди дво-складова, із цезурою (паузою) переважно на третій стопі. Метрична схема гекзаметра така:

– ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – || ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪ ∪ | – ∪

ІЛІАДА

Поема

(Фрагменти)

ЗАСПІВ

(Пісня 1, вірші 1–10)

Коментарі

Зáспів — усталений початок твору, що існував в усній традиції. Це — ліричний вступ до оповіді. Він привертає увагу читача, психологічно готує його до сприйняття змісту твору, ознайомлює з основними героями.

Гнів оспівай, богине¹, Ахілла, сина Пелея,
Пагубний гнів, що лиха ахеям² багато накоїв:
Душі славетних героїв навіки послав до Аїду³
Темного, їх же самих він хижим лишив на поталу
Псам і птахам. Так Зевсова воля над ними чинилась

¹ Богиня, до якої звертається поет і яка повинна надихнути його на оспівування гніву Ахілла, — це *Муза*. З дев'яти муз богинею епічної поезії вважали Калліопу.

² *Ахейі* (*ахайці, ахаї*) — у Гомера спільна назва для всіх грецьких племен, які воювали під Троєю. Він іще називає їх данайцями, аргів'янами.

³ *Аїд* — потойбічний світ, місце перебування померлих; одне з імен бога потойбічного світу.

Ще відтоді, як у зваді лихий розійшлись ворогами
Син Атреїв, володар мужів, і Ахілл богосвітлий.
Хто ж із безсмертних богів призвів їх до лютої сварки?
Син то Зевса й Лето¹. Владарем тим розгніваний
тяжко,
Пошесть лиху він на військо наслав...

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Про який епізод Троянської війни йдеться в заспіві? **2.** Як автор пояснює причину війни? **3.** Яких міфологічних героїв згадано в тексті? Якими епітетами й метафорами їх охарактеризовано? **4.** Знайдіть у заспіві свідчення того, що автор засуджує війну. **5.** До кого він звертається? Чому саме до цієї богині?

ДВОБІЙ АХІЛЛА Й ГЕКТОРА *(Пісня 22, вірші 139–410)*

Коментарі

Двобій Ахілла й Гектора — кульмінаційний момент твору. Ахілл переслідуює Гектора, щоб помститися йому за загибель друга Патрокла й інших ахейців. І Ахілл, і Гектор надзвичайно сильні, могутні, рішучі, вони не бояться смерті, мужньо захищають свій народ. Гектор спочатку тікає від Ахілла, але це не свідчить про його боягузтво, просто, за волею богів, ще не настав час боротися. Коли боги остаточно вирішили долю героїв, Гектор із високо піднятою головою іде назустріч смерті. Він прагне померти, як справжній герой. Тому й пропонує Ахіллові угоду про повернення тіла переможеного

¹ *Лето* — дочка титана Кея та Феби. Син Зевса й Лето — бог Аполлон.

додому, бо смерть без належного поховання зганьбить його ім'я і не дасть душі потрапити в царство мертвих.

139

(...) Так же, як сокіл у горах, з пернатих усіх
найбистріший,

140

Легко під хмарами гонить сполохану горлицю дику
Й мечеться там на всі боки, а сокіл із клетотом хижим
Швидко її настигає, здобичі прагнучи серцем.
Рвавсь так Ахілл уперед, та вздовж іліонського муру
З трепетом Гектор тікаючи, дужими рухав коліньми.

145

Мимо дозорного пагорба й смоков, овіяних вітром,
Бігли вздовж муру міського обидва шляхом вони битим.
До струменистих джерел вже добігли вони. Дві криниці
Витоки звідти дають течії вирового Скамандру.
Теплою перша струмує водою, і завжди парує

150

Хмара над нею густа, як дим лісового пожару.
Друга ж і влітку холодним, як лід, струменіє потоком,

Воїни. Розпис на вазі. V ст. до н. е.

Наче той град крижаний або снігу завія студена.
Поряд із ними — просторі, обкладені каменем гладко,
Гарні водойми, що в них блискуче вбрання своє мили

155

Жони прекрасні хоробрих троян та їх доньки вродливі
В мирні часи, як сюди не приходили вої ахейські.
Мимо промчали вони, той — рятуючись, той —
здоганявши.
Сильний попереду мчав, настигав же, як вихор, багато
Дужчий від нього, — не бик бо жертovníй,
не шкура бичача

160

Ціллю була їм, як це в бігових перегонах буває, —
Тут же ішлося за Гектора душу, впокірника коней.
Як в бігових перегонах, змагання мету обминувши,
Однокопитні проносяться коні, й їх жде нагорода —
Мідний триніг або жінка — на шану померлого мужа.

165

Так вони тричі оббігли навколо Пріамове місто
В дужім бігу, аж стали дивитись на них і богове.
Отже, почав тоді мовити батько людей і безсмертних:
«Горе! На власні очі я гнаного круг Іліона
Любого воїна бачу, журбою за Гектора тяжко

170

Серце моє засмутилося! Скільки биків круторогих
Він на ущелинах Іди в верхів'ях і високоверхій
Трої мені попалив! Сьогодні ж Ахілл богосвітлий
Гониться швидко за ним круг священного міста Пріама.
Отже, богове, подумайте й пильно тепер обміркуйте,

175

Чи врятувати від смерті його, чи дозволить Пеліду
Все ж подолать його, хоч він великою доблестю
славен».

В відповідь мовить йому ясноока Афіна:
«Батечку наш темнохмарний, о що ти сказав,
громовладче!
Смертного мужа, якому давно вже приречена доля,

180

Від неминучої смерті хотів би ти все ж увільнити.
Дій, як волієш, та ми, усі інші боги, з цим не згодні».
Відповідаючи, так їй сказав на це Зевс хмаровладний:
«Трітогенеє, дитя моє любе, не бійся! Хоч часом
І не ласкаво я мовлю, до тебе я завжди прихильний.

185

Зробиш, як розум підказує, хай тебе це не спиняє».
Те, що він мовив Афіні, було і самій їй до серця, —
Кинулась швидко вона із високих вершин
олімпійських.
А прудконогий Ахілл безустанно за Гектором гнався.
Наче на оленя юного пес по узгір'ях полює,

190

Вигнавши з лігва, й жене по ярах та ущелинах диких,
Той, хоч умкне на хвилину, у хащах густих затаївшись,
Пес по сліду його знайде й женеться за ним,
поки схопить.
Так від Пеліда не міг прудконогий й Гектор умкнути.
Скільки не кидався він, щоб Дарданської брами
добігти

195

І заховатись під захистом міцно збудованих мурів,
Де б і трояни його захистили, стріляючи зверху,
Стільки й Пелід забігав наперед і на голу рівнину
Знов одганяв його, сам же міської тримався твердині.
Як уві сні не впіймать чоловікові іншого мужа —

200

Ані цей утекти, ані той наздогнати не може, —
Так ні настигнуть Ахілл, ані Гектор не міг і умкнути.
Як пощастило б од Кер ухилитись йому і від смерті,
Коб Аполлон дальносяжний востаннє йому не з'явився
На допомогу, надавши снаги й підбадьоривши ноги?

205

Воям ахейським кивав головою Ахілл богосвітлий
Ратищ на Гектора довгих і стріл гірких не метати,
Щоб не здобув би хто слави, а він тоді б другим
лишився.

А як обидва вони до джерел учетверте добігли,
Батько безсмертних богів, терези золоті натягнувши,

210

Кинув на шальки два жереби довгопечальної смерті —
Гектора, коней баских упокірника, й другий — Ахілла,
І посередині взяв. Долі Гектора день похилився,
Вниз, до Аїду пішов, — Аполлон одвернувся од нього.
До Пелеона ж богиня прийшла, ясноока Афіна,

215

Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Зевсові любий Ахілле ясний! Сподіваюся, нині

До кораблів принесемо з тобою велику ми славу,
Гектора, хоч який він неситий в бою, подолавши.
Не пощастить відтепер йому більше від нас ухилитись,

220

Не допоможе і Феб¹ дальносяжний, хоч як би старався
Й повзав би в Зевса в ногах, у егідодержавного²
батька.

Тож зупинись на часину й спочинь! А сама я подамся
До Пріаміда й схилю його вийти на бій із тобою».
Так говорила Афіна, і радо Ахілл їй скорився.

225

От зупинивсь він і сперся на ясен свій мідяногострий.
І до божистого Гектора миттю вона поспішила,
Постать Деїфоба³ прибравши і голос його неослабний,
Та, перед ним зупинившись, промовила слово крилате:
«Любий, як тяжко Ахілл утісняє тебе прудконогий,

230

Гонячи швидко навкруг священного міста Пріама.
Отже, спинімось, заждім його й будемо вдвох
боронитись!»

В відповідь Гектор великий промовив їй шоломосяйний:
«Тож і раніше мені, Деїфобе, ти був найлюбіший
З рідних братів моїх, котрих Гекуба й Пріам породили.

¹ Феб («осяйний») — одне із численних імен Аполлона.

² Зевс егідодержавний — у давні часи егідою називали Зевсову зброю у вигляді бурі з громом і блискавицею, якою він завдавав страху ворогам. Звідси й походить вислів «під егідою», тобто «під захистом».

³ Деїфоб — улюблений брат Гектора.

235

Нині ж тебе я повинен тим більш поважати душею,
Що, мене в скруті на власні побачивши очі, ти зваживсь
Вийти з-за мурів, тоді як інші за ними сховались».
В відповідь мовить йому ясноока богиня Афіна:
«Любий мій брате! Наш батько, й шановна матінка наша,

240

Й товариші всі один перед одним уклінно благали
В місті лишитись: таким-бо вони переповнені страхом!
Тільки ж за тебе тривоною там моє серце смутилось.
Ну-бо, сміливо ставаймо до бою й списів не щадімо
В січі завзятій, — побачимо ще, чи Ахілл прудконогий

245

Нас повбива й поволочить озброєння наше криваве
До кораблів глибодонних, чи ти його списом здолаєш!»
Мовила так і підступно його повела за собою.
А як, один проти одного ставши, зійшлись вони близько,
Перший Ахіллові Гектор сказав тоді шоломосяйний:

250

«Більш я не буду, Пеліде, як досі, тебе уникати.
Тричі оббіг я Пріамове місто священне, не смівши
Стріти твій напад. А зараз дух мій мене спонукає
Стати грудьми проти тебе — здолаю чи смертю загину.
Але звернімось до вічних богів: вони кращими будуть

255

Свідками нам і нашу пильніше доглянуть умову.
Не оскверню я тебе, коли над тобою звитягу
Дасть мені Зевс, і душу із тіла твого відберу я.

Тільки славетне озброєння з тебе зніму я, Ахілле,
Тіло ж ахеям верну. Так само зі мною ти вчиниш».

260

Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:
«Не говори мені, Гекторе клятий, про жодні угоди!
Як не бува між людьми і між левами клятв непорушних,
Як між вовками й ягнятами згоди не буде ніколи,
А без кінця споконвік одне з одним вони ворогують, —

265

Так і між нами не буде любові, не бути ніяким
Клятвам нерушним, аж поки один з нас чолом
не поляже
Й крові його Арей не нап'ється, боєць войовничий.
Всю спогадай свою доблесть. Слід нині тобі особливо
Списником бути несхибним і дужим бійцем войовничим.

270

Більше тобі не втекти. Незабаром Паллада Афіна
Списом моїм подолає тебе. Спокутуєш нині
Сум мій по друзях моїх, повбиваних лютим тобою!»
Мовивши так, розмахнувсь і свого довготінного списа
Кинув, та вгледів його й ухиливсь осяйливий Гектор,

275

Вчасно присів, і спис мідногострий, над ним
пролетівши,
В землю уп'явся. Вирвавши спис той, Паллада Афіна
Потай від Гектора, люду вождя, повернула Ахіллу.
Гектор тоді бездоганному сину Пелея промовив:
«Схибив ти! Видно, усе ж таки, богоподібний Ахілле,

280

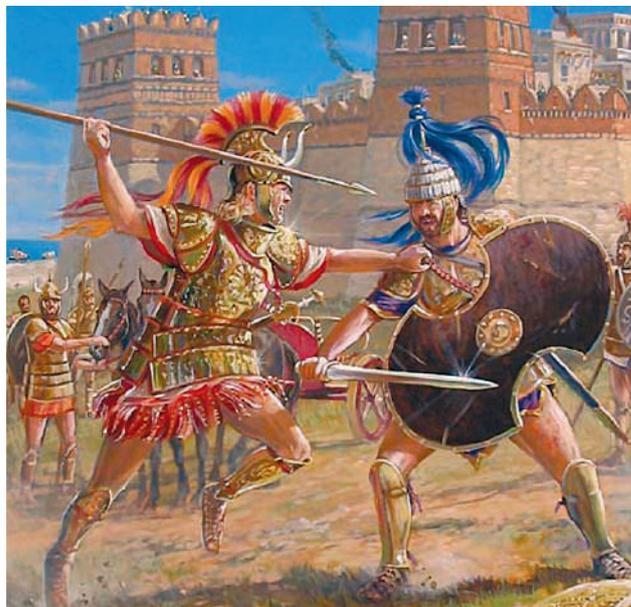
Ти не від Зевса дізнався про долю мою, як хвалився.
Був балакун ти, словами готовий мене ошукати,
Щоб з переляку я сили позбувся й снаги бойової!
Не утікати му я, не вженеш мені списа у спину!
Прямо іду проти тебе, проймеш мені груди, як тільки

285

Дасть тобі бог. А тим часом і сам ти мого стережися
Мідного списа. Бодай би цілком ти прийняв його в тіло!
Легшою стала б, напевно, війна й для троян із твоєю
Смертю. Для них бо усіх найбільше являєш ти лихо!»
Мовивши так, розмахнувся, і свого довготінного списа

290

Кинув, і прямо у щит Ахіллові вцілив несхибно.
Але далеко одскочив той спис од щита. І розсердивсь
Гектор, як глянув, що спис пролетів із руки його марно.
Став він, збентежений: іншого бо не було в нього списа.
Голосно він бідолашного став Деїфоба гукати,

М. Чармс. Поєдинок Ахілла з Гектором. 2006 р.

295

Щоб йому ратище дав, а того не було уже й близько.
Все зрозумів тоді Гектор, і так він до себе промовив:
«Горе мені! Мабуть, справді до смерті боги мене

кличуть!

Я бо гадав, що герой Деїфоб недалеко від мене,
Він же за мурами, в місті, й мене обманула Афіна!

300

Ось вже зловісна наблизилась смерть, і нікуди від неї
Не утекти. Як видно, давно уже це до вподоби
Зевсу й його дальносяйному синові, котрі раніше
Допомагали мені. І от доля уже настає.
Але нехай уже не без борні, не без слави загину,

305

Діло зробивши велике, щоб знали про нього й потомки!»
Мовивши так, він з піхов загострений вихопив меч свій,
Довгий, важенний, що при стегні його дужім був завжди,
Зщуливсь і кинувся, наче орел отой високолетний,
Що на рівнину раптово із темної падає хмари

310

Ніжне ягнятко вхопити або положливого зайця, —
Кинувся так же і Гектор, підносячи гострий меч свій.
Так же й Ахілл тоді з серцем, сповненим буйної сили,
Кинувся, груди могутні щитом прикриваючи круглим
Гарного виробу, а на чолі красувався блискучий,

315

Міддю окутий шолом, розвівалась над ним золотиста
Грива густа, що вправив Гефест її щільно у гребінь.

Так же, як сяє між зір незліченних у темряві ночі
Геспер¹, що в небі немає від нього яснішої зірки,
Сяяло так і відточене вістря на списі Ахілла,

320

Що у правиці стрясав ним, готуючи Гектору лихо
І виглядаючи, де б йому ніжне уразити тіло.
Але ховалося тіло вождя під озброєнням мідним,
Славним, здобутим, коли подолав він Патроклову силу.
Там лиш, де кості ключиці поєднують шию з плечима,

325

Горло біліло, — найшвидше душі там сягає загибель, —
Саме туди своїм списом ударив Ахілл богосвітлий,
І пройняло його вістря те ніжнюю шию навиліт.
Мідноважкий не пробив, проте, Гектору ясен горлянки,
Щоб у розмові з Пелідом мінятися міг він словами.

330

В куряву впав він, і крикнув зрадівши Ахілл богосвітлий:
«Гекторе, вбивши Патрокла, — невже врятуватись
самому
Ти сподівався? Й мене не страшився, бо я був далеко?
Дурню ти! На допомогу йому набагато сильніший
Ззаду, поміж кораблів глибодонних, товариш лишався —

335

Я, що коліна розслабив твої! Тебе розтерзають
Птахи з ганьбою і пси, а його поховують ахеї».

¹ *Геспер* — божество вечірньої зірки — найпрекраснішої із зірок (планета Венера).

Весь знемагаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Задля твоєї душі, і колін, і батьків твоїх рідних,
Псам, я благаю, не кидай мене під човнами ахеїв,

340

Матимеш золота й міді за це ти від мене багато:
Щедрі дарунки мій батечко дасть тобі й мати шановна,
Тільки верни моє тіло додому, щоб Трої синове
Й жони троянські, вогнем попаливши, його поховали».
Глянув спідлоба і мовив до нього Ахілл прудконогий:

345

«Псе, не благай мене задля колін і батьків моїх рідних.
Тільки б дав волю я серцю і гніву своєму, то м'ясо
Рвав би із тебе й сирим пожирав би, — таке ти накоїв!
Нині ніхто вже від псів голови не врятує твоєї,
Хоч би і в десять, і в двадцять разів привезли мені
більший

350

Викуп і, зваживши на терезах, обіцяли ще стільки,
Й золотом чистим вагу твого тіла звелів замінити
Син Дарданів Пріам, — і тоді твоя мати шановна,
Що народивсь ти від неї, на ложі тебе не оплаче, —
Пси лиш та хижі птахи розірвуть на шматки твоє тіло!»

355

Смертю конаючи, Гектор одрік йому шоломосяйний:
«Бачу, що добре я знаю тебе і дарма намагався
Переконати, бо серце у грудях у тебе залізне!
Та начувайся, щоб гніву богів не зазнати за мене
В день, коли славний Паріс і Феб-Аполлон дальносяжний

360

Вб'ють біля Скейської брами тебе, хоч який ти
хоробрий».

Мовив він так, і смерть йому п'тьмою очі окрила,
Вийшла із тіла душа й подалась до оселі Аїда
З плачем за долю свою, покидаючи юність і силу,
А до померлого все ж промовив Ахілл богосвітлий:

365

«Смертю умри! А я свою стріну загибель тоді, як
Зевс та інші безсмертні мені її схочуть послати!»
Мовлячи це, із убитого витяг він мідного списа
Й набік одкинув, а зброю його, закривавлену вельми,
Зняв із плечей. Звідусіль позбігались синове ахейські

370

І дивувались, красу споглядаючи й постать могутню
Гектора. Й жоден із них не минув його списом кольнути.
Дехто іще, на сусіда свого позираючи, мовив:
«Леле! А Гектор сьогодні на дотик неначебто м'якший,
Аніж коли на човни до нас полум'я кидав палюче!»

375

Мовлячи так, його ратищем кожен старався вколоти.
Зняв тоді зброю його прудконогий Ахілл богосвітлий,
Серед ахеїв він став і слово промовив крилате:
«Друзі мої, аргеїв вожді і порадики мудрі!
Нині, коли мені вічні богове дали подолати

380

Мужа, що більше нам лиха накоїв, ніж інші всі разом,
Спробуймо збройно на місто ударить, щоб знати
напевно,

Що у троян тих на думці і що вони мають робити —
Чи покидять по загибелі Гектора місто високе,
Чи залишатися й твердо стоять, хоч його вже й немає.

385

Нащо, проте, цими мислями любе тривожити серце?
При кораблях бо лежить неоплаканий, без поховання,
Мертвий Патрокл. Не забуду його, поки я між живими
Перебуваю і поки мене мої носять коліна.
Й хоч у Аїді про мертвих маємо ми забувати.

390

Свого товариша любого й там пам'ятатиму завжди!
Нині ж, пеан заспівавши, вернімось, юнацтво ахейське,
До кораблів глибодонних і трупа з собою візьмімо.
Слави сягли ми великої — Гектор поліг богосвітлий,
Той, що у Трої на нього усі, як на бога, молились!»

395

Мовивши так, він на Гектора діло замислив негідне:
Попробивав на обох його дужих ногах сухожилля
В п'ятах, де щиколоть; ремені в них протягнувши
бичачі,
До колісниці припнув, голові ж дав в пилу волочитись.
На колісницю зійшов, славу зброю убитого взявши,

400

Коне́й стьобнув батогом, і охоче вони полетіли.
Куряви хмара знялась над волоченим тілом, звихрилось
Чорне волосся, і вся голова його, досі прекрасна,
В поро́сі билась густім. Ворогам бо його на наругу
Зевс хмаровладний віддав у ріднім вітчизнянім краї.

405

Пилом бруднилась його голова. А мати, на сина
Глянувши, стала ридати, й, далеко від себе жбурнувши
Світлу намітку свою, виривать почала свої коси.
Жалібно й любий ридав його батько, й усюди навколо
Плач і сумне голосіння лунали по цілому місту.

410

Схоже було це найбільше на те, ніби Троя висока
Полум'ям вся негасимим од верху до низу палала.

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

Краса слова

Хоча образи персонажів узяті з міфів, вони наділені виразними людськими рисами. Характери й почуття героїв в «Іліаді» виявляються переважно в їхніх вчинках або їх подано в авторських характеристиках. Важливу роль у змалюванні персонажів відіграють також епітети, метафори, порівняння та гіперболи. Більшість із них «закріплені» за певними образами, тому їх називають *постійними*.

- За допомогою яких художніх засобів змальовано образи Ахілла й Гектора? Наведіть відповідні цитати.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** За що Ахілл переслідував Гектора? **2.** Визначте найбільш напружений момент пісні. **3.** Яку роль відіграли боги в житті героїв?

Творче завдання. Розкажіть про події пісні від імені одного з учасників або однієї з учасниць.

Дискусія. Чому Ахілл поглумився над тілом Гектора? Дайте оцінку вчинку Ахілла.

Життєві ситуації. Як розуміє поняття «героїзм» автор «Іліади»? Чи змінилося це поняття нині? Хто для вас є взірцевими героями та героїнями сучасності?

ПРІАМ В АХІЛЛА
(Пісня 24, вірші 469–670)

Коментарі

Після загибелі Гектора його батько Пріам прийшов до Ахілла просити віддати тіло сина, щоб поховати його як героя. Ахілл зглянувся на горе батька й віддав тіло ворога. Це психологічна кульмінація «Іліади» — момент катарсису, коли душа грізного героя звільняється від люті й ненависті.

469

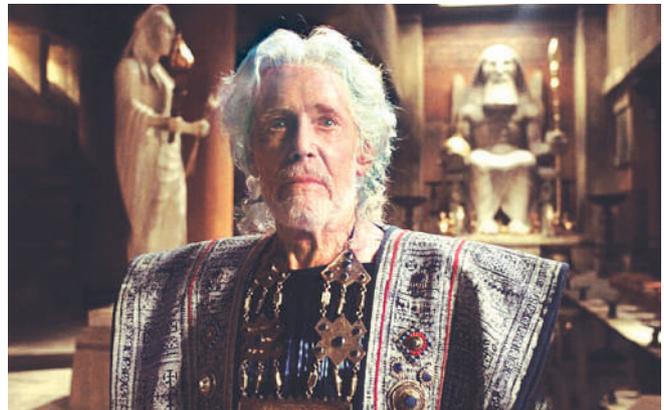
(...) На землю тоді Пріам з колісниці зіскочив

470

І, візника залишивши Ідея на місці, щоб бистрих Коней і мулів стеріг, подався їздець староденний Прямо до дому, де Зевсові любий Ахілл мав оселю. Там він застав його й друзів, що одаль сиділи.

Лиш двоє —
Автомедонт¹ благородний і Алкім², Ареєва парость, —

Кадр із кінофільму
«Троя»
(реж. В. Петерсен,
США, 2004)

¹ *Автомедонт* — візник Ахілла.

² *Алкім (Алкімедонт)* — мірмідонянин, якому передав віжки Автомедонт, коли залишив колісницю після того, як був убитий Патрокл, соратник і товариш Ахілла.

475

Услугували йому. Вечеряти щойно скінчив він —
Їжі спожив і пиття. Перед ним іще стіл залишався.
В дім непомітно ввійшов великий Пріам і, схилившись,
Став обнімати коліна Ахіллові, ще й цілувати
Руки страшні, що в нього численних синів повбивали.

480

Так, наче муж, що, в рідному краї убивши людину,
На чужину утікає в нестямі і, раптом зайшовши
В дім до мужа багатого, подив усіх викликає,
Так здивувався Ахілл, боговидного старця впізнавши,
Враз здивувались і інші, й одні позирнули на одних.

485

Тільки Пріам, озвавшись, промовив до нього
з благанням:
«Батька свого спогадай, до богів подібний Ахілле!
Так же, як я, стоїть він на старості скорбнім порозі.
Може, в цю саму хвилину сусіди йому учиняють
Утиски й нікому ту небезпеку й біду відвернути.

490

Все ж він, принаймні почувши про те, що живий ти
і цілий,
Серцем радіє своїм і щоденно плекає надію
Любого бачити сина, коли він повернеться з Трої.
Я ж, нещасний без краю, найкращих синів породив я
В Трої розлогій, а нині нікого мені не лишилось.

495

Аж п'ятдесят їх у мене було до приходу ахеїв,
З них дев'ятнадцять від лона були однієї дружини,

Решту — інші жінки у моїх породили покоях.
Та багатьом із них лютий Арей вже знесли коліна.
Хто ж був єдиний у мене, що й Трою,
й самих захищав нас,

500

Той в обороні Вітчизни недавно тобою убитий —
Гектор. Тож задля нього й до цих кораблів я ахейських
Нині з благанням прийшов і викуп приніс незліченний.
Бійся, Ахілле, богів і зглянься ласкаво на мене,
Батька свого спогадавши, бо жалю ще більше я гідний,

505

Те бо терплю, чого інший ніхто не зазнав
земнородний, —
Рук убивці синів своїх я доторкаюсь губами!»
Мовив це, й пам'ять про батька збудив, і викликав
сльози.

Взявши за руку, лагідно все ж одхилив той старого.
Так спогадавши обидва, — той Гектора-мужезвитяжця,

510

Плакав невітно, до ніг Ахіллових тужно припавши,
Сам же Ахілл свого батька оплакував,
ще й за Патроклом

Тяжко журився — і стогін їх сумно лунав по покоях.
А після того, як слізьми наситивсь Ахілл богосвітлий,
З серця ж його і грудей одлягло скорботне бажання,

515

З крісла він швидко підвівся й за руку підводить старого,
Сиве чоло пожалівши й на бороду зглянувшись сиву,

І, промовляючи, з словом до нього звернувся

крилатим:

«О бідолашний, багато печалі душею зазнав ти!
Як же наблизитись до кораблів ти наваживсь ахейських

520

Сам, перед очі того, хто стільки синів твоїх славних
Зброї позбавив? Мабуть, і серце у тебе залізне.
Та заспокойся і в крісло сідай. Хоч як боляче нам,
Глибоко в серці сховаймо свою ми журбу і скорботу.
Не допоможуть нічого найревніші сльози й ридання.

525

Долю таку вже богóве нам, смертним, направили,
нещасним, —
Жити весь вік у журбі, самі лиш вони безпечальні.
Глиняні глеки подвійні у Зевса стоять при порозі,
Повні дарів: нещастя — в одному, а в другому — блага.
Той, кому їх у суміші Зевс подає громовладний,

530

Інколи горя, а інколи й радості має зазнати.
Той же, кому тільки лихо пошле, здобуває ганьбу лиш,
Голод нужденний скрізь гонить його по землі
богосвітлій,
От і блукає він скрізь, і в богів, і в людей у зневазі.
Так і Пелея боги дарами блискучими зроду

535

Обдарували; поміж людей він усіх виділявся
Щастям, багатством, ще й був владарём у мужів
мірмідонських,

Смертний, дружиною мав од богів він богиню
безсмертну¹.

Та недолю й йому приділили богове: не мав він
В домі своєму дітей, владущого роду нащадків.

540

Син у Пелея один лише, коротковічний; я й нині
Старості не доглядаю його й од Вітчизни далеко
В Трої сиджу — і тобі, і дітям твоїм лиш на горе.
Чули ми, старче, раніше колись і ти був щасливий:
Скільки обмежує Лесбос, оселя Макарова², з моря,

545

З півночі ж — гори Фрігійські та хлань Геллеспонту
безкрая —
Скрізь визначався ти, старче, як кажуть, синами
й багатством.
Та як наслали на тебе це лихо богове небесні,
Вічно під містом твоїм лиш січі та людоубивства.
Мусиш терпіти, журби не тримай безнастанної в серці,

550

Не допоможе нічого печаль за сином убитим, —
Не воскресиш його, тільки ще більшого горя зазнаєш!»
В відповідь мовив йому староденний Пріам
боговидий:
«Ні, я не сяду, годованцю Зевсів, допоки мій Гектор
Десь у наметі лежить непохований. Дай його швидше,

¹ Однією з дружин Пелея була морська німфа Фетіда.

² *Макар* — син бога вітрів Еола, міфічний володар острова Лесбос.

555

Хай я на власні очі побачу, а сам ти від мене
Викуп багатий прийми, що привіз я.

Нехай він на радість
Буде тобі, щоб вернувсь ти до рідного краю щасливо,
Ти бо дав жити мені і сонячне бачити світло».
Глянув на нього спідлоба і мовив Ахілл прудконогий:

560

«Не досаждай мені, старче, бо вирішив серцем і сам я
Гектора тіло вернути, — від Зевса приходила з вістю
Мати до мене моя, від морського народжена старця.
Знаю-бо й те я, Пріаме, цього не сховаєш від мене, —
Хтось із богів тебе до кораблів супроводив ахейських.

565

З смертних ніхто б не насмілився, навіть юнак
нерозважний,
В стан наш вступити — ні від сторожі б не міг він
сховатись,
Ані так легко затвори на брамах відсунути наших.
Тож не хвилюй уже більше моє ти печалями серце,
Щоб у наметі цім, старче, хоч ти і з благанням
приходиш,

570

Я не відмовив тобі і Зевсову б волю порушив».
Мовив він так, і, злякавшись, послухав старий тої
мови,
Син же Пелеїв, як лев, за двері з намету подався,
Та не один, за ним поспішили соратників двоє —
Автомедонт благородний і Алкім, що їх поміж друзів

575

Більше від інших Ахілл шанував по Патроклі убитім.
Випрягли коней і мулів вони, від ярма одв'язавши,
І, до намету з окличником старця Пріама ввійшовши,
В крісло його посадили, і з міцноколісного воза
Викуп за голову Гектора зносити стали безцінний.

580

Два лиш плащі залишили вони і хітон добротканий,
Щоб, загорнувши в них тіло, додому його виряджати.
Сам же покликав служниць помити його й намастити,
Тільки десь далі поклавши, щоб сина Пріам
не побачив.
Міг-бо не стримати гніву старий у засмученім серці,

585

Сина побачивши, сам же Ахілл, умить спалахнувши,
Зопалу вбить його міг би й порушити Зевсову волю.
Тіло помили служниці, і, маслом його намастивши,
В чистий вгорнули хітон, і плащем його зверху накрили.
Потім Ахілл підняв його сам і, на мари поклавши,

590

З товаришами поставив на добре гембльованім возі.
Заголосивши тоді, до друга взивав він і мовив:
«О, не гнівися, Патрокле, як навіть в Аїді почувеш,
Що богосвітлого Гектора тіло віддав дорогому
Батькові я, — не нікчемний він дав мені викуп за нього.

595

Гідну й для тебе я долю із нього вділю, як належить».
Мовив це й знов до намету вернувся Ахілл богосвітлий.

Сів у крісло, оздоблене гарно, що встав був із нього,
При протилежній стіні, і так до Пріама промовив:
«Син твій, старче, померлий до тебе вернувсь,
як велів ти, —

600

Вже він на марах лежить. На світанку його ти побачиш
І повезеш. А зараз пора про вечерю згадати.
Не забувала про їжу й сама пишнокоса Ніоба¹,
Що аж дванадцять дітей у неї загинуло в домі —
Шестеро дочок і шість синів у квітучому віці.

605

Стрілами тих юнаків Аполлон повбивав срібнолукий
В гніві за матір Ніобу, дівчат — Артеміда мислива,
Саме за те, що з Лето ясноликою хтіла рівнятись:
Двох бо дітей породила Лето, а у неї — багато.
Хоч їх лиш двоє було, а тих багатьох повбивали.

610

Дев'ять днів у крові ті валялися трупи, й ховати
Їх не було кому: всіх обертав у каміння Кроніон².
Тільки десятого дня їх небесні боги поховали.
Слізьми знеможена вкрай, про їжу згадала Ніоба.
Нині у скелях далеких, у горах безлюдних Сіпілу,

¹ *Ніоба* — жінка Амфіона, царя Фів. Маючи шість синів і шість дочок, вона надумала зрівнятися з Лето, яка мала тільки двох дітей: Аполлона й Артеміду. Розгнівана богиня пожалілася своїм дітям, які стрілами з луків убили всіх дітей Ніоби. У потрясінні від загибелі дітей Амфіон покінчив із життям, а Ніоба скам'яніла від горя, перетворившись на скелю біля гори Сіпіл.

² *Кроніон* — Аполлон, син Крона.

615

Де, як розказують, захисток мають для себе божисті
Німфи, що вздовж берегів Ахелою ведуть хороводи, —
В камінь богами обернена, там вона вічно сумує.
Отже, про їжу пора нам подумати, мій богосвітлий
Старче, встигнеш і потім оплакати милого сина,

620

В Трою привізши, і там многослізний він буде для тебе!»
Мовив і, скочивши, білу вівцю Ахілл прудконогий
Сам заколов; білували, як личить, і справили друзі,
М'ясо усе на шматки порубали й, рожнами проткнувши,
Смажити стали старанно й готове з рожнів познімали.

625

Автомедонт заходився ще й хліб на столі розставляти
В кошиках гарних, а м'ясо ділив сам Ахілл богосвітлий.
Руки до поданих страв одразу ж усі простягнули.
Потім, коли уже голод і спрагу вони вдовольнили,
Довго Пріам Дарданід дивувався тоді із Ахілла,

630

Зросту його і красі, до богів бо усім був подібний.
Так же й Ахілл з Дарданіда з Пріама собі дивувався,
Спостерігавши вигляд поважний і слухавши мову.
Як навішались вони, один одного так споглядавши,
Перший промовив тоді староденний Пріам боговидий:

635

«Спати пусти мене швидше, годованцю Зевса,
щоб, лігши,
Сном утішатись солодким могли ми на ложах спокійних.

Ні на хвилину повік не заплющував я над очима
З дня, коли духу позбувся мій син під руками твоїми,
Тільки стогнав я весь час і муки терпів незліченні,

640

В куряві й бруді з одчаю валяючись серед подвір'я.
Тільки ось нині я їжі спожив і вином іскрометним
Горло своє покropив, а то зовсім не їв я нічого».
Так він сказав. Ахілл тоді друзям звелів і служницям
Ліжка стелить в передсінку, пурпурними їх подушками

645

Викласти, ще й килимами чудовими постіль заслати
І покривала вовняні подать їм укритися зверху.
Вийшли із світлом ясним у руках із покоїв служниці
Й два для них ложа небавом старанно вони постелили.
З жартом звернувся тоді до Пріама Ахілл прудконогий:

650

«Ляжеш ти, старче мій любий, знадвору, щоб часом
з ахеїв

Кадр із кінофільму «Троя» (реж. В. Петерсен, США, 2004)

Хтось не ввійшов сюди радитись, — часто до мене
заходять

Радити раду мужі, як звичай того вимагає.
Тож, як у п'яті нічній хто-небудь тебе тут побачить
І Агамемнону зразу ж розкаже, людей вожаєві,

655

Може, напевно, затриматись видача мертвого сина,
Ти ж мені нині усе розкажи і повідай одверто:
Скільки ти днів богосвітлого Гектора маєш ховати,
Щоб не виходив на битву я сам і воїнів стримав».
В відповідь мовив йому староденний Пріам боговидий:

660

«Якщо даси нам ховать богосвітлого Гектора тіло,
Ласку цим нині ти явиш до мене, Ахілле:
Замкнені ми в Іліоні, ти знаєш, а дерево треба
Здалеку, з гір нам возить, та й трояни залякані дуже.
Дев'ять би днів нам хотілось оплакувать Гектора в домі

665

І поховать на десятій та справити тризну для люду.
На одинадцятій — пагорб насипати зверху могильний,
А на дванадцятій — бій відновити, якщо вже так
треба».

Знову йому відповів прудконогий Ахілл богосвітлий:
«Хай так і буде, старче Пріаме, як ти того хочеш.

670

Я припиняю війну на час, що його зажадав ти».
Мовивши це, правицею руку він біля зап'ястя
Стиснув ласкаво, щоб острах у нього розвіяти в серці.
В передпокої небавом і спати вони полягали —

Старець Пріам і окличник — з думками розумними
в грудях (...).

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

- Роздивіться репродукцію картини О. Іванова «Пріам благає Ахілла віддати тіло Гектора» і дайте відповіді на запитання.

О. Іванов. Пріам благає Ахілла віддати тіло Гектора. 1824 р.

1. За допомогою яких засобів художник зображає скорботу Пріама?
2. Яким показано на картині Ахілла?
3. Зверніть увагу на кольорову гаму картини. Чому тут переважають темні, червоні й золотисті кольори?

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які почуття й роздуми викликала у вас пісня 24? 2. Охарактеризуйте образ Пріама. 3. Чому його поведінка викликала здивування Ахілла та грецьких воїнів? 4. Які нові риси характеру Ахілла розкрито в цій пісні?

Творче завдання. Опишіть внутрішній стан Пріама або Ахілла (за вибором).

Дискусія. Що вплинуло на рішення Ахілла? Чому він припинив війну на деякий час?

Робота в групах. За допомогою інтернету підготуйте повідомлення на тему: 1) «Спосіб життя троянців»; 2) «Найвідоміші ахейці» (1 за вибором).

Життєві ситуації. Які людські риси втілено в образах античних персонажів?

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА ВИДИ ЛІРИКИ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

У давнину слово й спів були невіддільні одне від одного. До того ж співаки могли танцювати та розігрувати різні дійства. Це означало, що мистецтво мало тоді синкретичний характер. Із часом стародавнє мистецтво поділилося на самостійні роди та жанри. Ці поняття живі й динамічні, їхній зміст із часом змінювався.

Лірикою давні греки називали тільки ті пісні, які виконували в супроводі струнного інструмента — ліри. Її винахід приписували богу Гермесу. Давні греки відрізняли від ліричних такі жанри, які супроводжували, наприклад, звуками флейти, скажімо, елегію. Пізніше лірика стала узагальненим поняттям для цілої групи жанрів, а в сучасному значенні — це рід літератури.

Коментарі

Згідно з уявленнями давніх греків, лірикою опікувалися три музи: Полігімнія — муза гімнів, урочистих пісень на честь богів і героїв; Ерато — муза любовної поезії; Евтерпа — покровителька власне лірики.

Термін «лірика» почали вживати в елліністичну добу античні філософи й поети (представники александрійської школи). Те, що написано гекзаметром, вони

називали *епосом*, а твори, написані іншими поетичними розмірами, — *лірикою*. Залежно від способу виконання віршів — декламація чи спів — античні філологи виокремлювали *лірику декламаційну* й *пісенну (мелос)*. Пісенну лірику поділяють на *хорову* та *сольну*, яку виконував окремий співак.

У класичний період розвитку давньогрецької літератури відбувається бурхливий розквіт лірики. Визначними представниками мелосу були Алкей, Сапфо, Анакреонт, Піндар, а декламаційної лірики — Тіртей, Архілох, Солон та ін.

Е. Дж. Пойнтер. Муза Ерато. 1870 р.

Елѐгія (з грецьк. *журлива пісня, скарга*) — вірш, у якому виражені настрої смутку, журби, філософські роздуми.

У Стародавній Греції елегія ще не мала сумного настрою. Елегії виконували на бенкетах і народних зібраннях у супроводі флейти. Ознакою елегії була особлива віршова структура — чергування гекзаметра з пентаметром, що утворювало строфу з двох рядків (віршів). Це так званий *елегійний дистих*.

Жанр елегії яскраво виявився у творчості давньогрецьких (Тіртей, Архілох та ін.) і давньоримських (Проперцій, Тібулл, Овідій та ін.) поетів.

Пента́метр (з грецьк. *п'ятимірник*) — в античному віршуванні дактилічний вірш, утворений подвоєнням першого піввірша гекзаметра. Піввірші розмежовані цезурою. Метрична схема пентаметра така:

– у у | – у у | – || – у у | – у у | –

Тіртеї

Друга половина VII ст. до н. е.

Скільки буду жити в світі,
Стільки буду я співати...

Тіртеї

Тіртéй — давньогрецький поет, який уславив себе написанням ліричних віршів. У його творах потужно звучить тема захисту Батьківщини.

У біографії поета, як і в житті інших давньогрецьких митців, є багато таємничого. За переказами, він був афінянином, звичайним шкільним учителем, слабким фізично та ще й кульгавим. Громада міста послала його на допомогу спартанцям, щоб поглузувати з них, коли спартанці за вказівкою дельфійського оракула попросили афінян допомогти у війні із сусідньою Месенією. Але Тіртеї виявився ціннішим за численне військо. Своїми бойовими піснями поет підняв дух воїнів, і вони невдовзі здобули перемогу. За деякими джерелами, Тіртеї був спартанським вождем, поетом і воїном водночас. Проте ким би не був митець насправді, він — вірний син своєї Вітчизни.

**«ДОБРЕ ВМИРАТИ ТОМУ,
ХТО, БОРОНЯЧИ РІДНУ КРАЇНУ...»**

Коментарі

Спарта була містом-державою. Вона часто воювала з різними племенами й іноземними загарбниками. Тому там була створена специфічна система виховання і кодексу

спартанського героя — мужнього та сильного воїна, відданого державі. *Хоробрий, як спартанець; спартанський дух* — ці вислови існують у нашій мові до сьогодні. «*Зі щитом або на щиті*» — з такими словами воїни йшли в бій (тобто або прийти з перемогою, або померти). Разом із тим у Спарті вірили в особливу силу влучно сказаного слова, що засвідчують давні перекази про Тіртея.

Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну,
Поміж хоробрих бійців падає в перших рядах.

Гірше ж немає нічого, як місто своє і родючі
Ниви покинуть і йти жебракувати у світи,
З матір'ю милою, з батьком старим на чужині

блукати,

Взявши з собою діток дрібних і жінку смутну.
Буде тому він ненависний, в кого притулку попросить.
Лихо та злидні тяжкі гнатимуть скрізь втікача.
Він осоромить свій рід і безчестям лице своє вкриє.
Горе й зневага за ним підуть усюди слідом.

Гігантомахія. Фрагмент фриза.
м. Дельфи. Приблизно 525 р. до н. е.

Тож як справді не знайде втікач поміж людом ніколи
Ані пошани собі, ні співчуття, ні жалю, —
Будемо Батьківщину і дітей боронити відважно.
В битві поляжемо ми, не пожалієм життя.

(Переклад із давньогрецької Григорія Кочура)

Краса слова

Поезія Тіртея належить до декламаційної лірики. Вірш «Добре вмирати тому...» утілює ідею єдності народу. Митець закликає до спільного героїзму заради Вітчизни. Померти в перших рядах за Батьківщину — ось найвищий подвиг. В елегіях Тіртея відтворено ідеали Спарти — доблесть, героїзм, відданість загальним інтересам держави.

- Що проголошує Тіртей не тільки від свого імені, а й від інших. Знайдіть докази в тексті.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Визначте провідну тему вірша Тіртея. **2.** Чому більша частина елегії присвячена опису жалюгідної долі тих, хто осоромив себе й утік від ворога? **3.** Прочитайте рядки, у яких утілено ідею вірша. **4.** Яким постає образ автора?

Творче завдання. Охарактеризуйте ідеал воїна-захисника у творі Тіртея.

Дискусія. Чи погоджуєтеся ви з авторською позицією поета?

Життєві ситуації. Що для вас означає слово *патріотизм*? Як воно виявляється у вчинках?

Сапфо

VII–VI ст. до н. е.

Найпрекрасніше на землі — це те,
що ми можемо кохати.

Сапфо

Сапфó жила на острові Лесбос. Поетеса користувалася славою і популярністю ще за життя. Вона походила з аристократичної родини. Відомо, що Сапфо була дружиною знатного вельможі Керколая, народила доньку Клеїду, якій присвятила багато віршів.

Під час гонінь на аристократію залишила рідну домівку й знайшла притулок на острові Сицилія, але потім знову повернулася на батьківщину. На острові Лесбос Сапфо створила поетично-музичну школу для багатих і знатних жінок, яку називали *будинком муз*.

Коментарі

У Стародавній Греції чоловіки мали свої товариства, де обговорювали важливі для них питання і проводили дозвілля, але жінкам туди не було доступу. Тому вони створювали свої гуртки, де співали, грали на музичних інструментах, складали вірші, спілкувалися.

Школа стала своєрідним мистецьким осередком, де молоді еллінки вчилися пізнавати світ. Сапфо називали *десятою музою*, часто зображували на вазах, у скульптурі. Культ мисткині сягнув далеко за межі острова Лесбос.

Твори поетеси наближені до жанру народної пісні. У них відображено особисті переживання і почуття. *Основна тема* поезій Сапфо — кохання, що змальовано в різних барвах і відтінках. Уперше у світовій літературі про це почуття розповіла жінка — пристрасно, водночас дуже тонко та шляхетно. Цій темі підпорядковане різноманіття мотивів: передчуття, страждання, очікування зустрічі, звернення до богів по допомогу в сердечних справах тощо.

Згідно з давньою легендою, Сапфо кинулась у море від нерозділеного кохання до юнака Фаона. Легенда була настільки популярною за античних часів, що приблизно через шість століть римський поет Овідій, вражений силою поетичного генія Сапфо, написав ніби від її імені передсмертний лист «Сапфо до Фаона» (збірка Овідія «Героїди»). Ця міфологічна історія стала основою багатьох творів мистецтва.

Проте, незважаючи на трагічний ореол образу, Сапфо залишилася в історії літератури як мисткиня, яка розкрила красу кохання.

«БАРВНОШАТНА ВЛАДАРКО, АФРОДИТО...»

Коментарі

Вірш присвячений Афродіті. Авторка змальовує любовне почуття, тому звертається до богині кохання і краси із заклинаками й молитвами, сподіваючись на щастя. Згідно з античним міфом, Афродіта народилася з морської піни, а там, де вона ступала, виростали трави та квіти. У вірші згадано також Пейто — богиню умовляння, переконування, супутницю і помічницю Афродіти й Гермеса.

Барвношатна владарко, Афродіто,
Дочко Зевса, підступів тайних повна,
Я молю тебе, не смути мені ти
Серце, богине,
Але знов прилинь, як колись бувало:
Здалеку мої ти благання чула,
Батьківський чертог кидала й до мене
На колісниці
Золотій летіла ти. Міцнокрила
Горобина зграя, її несучи,
Над землею темною, наче вихор,
Мчала в ефірі.
Так мені являлася ти, блаженна,
З усміхом ясным на лиці безсмертнім:
«Що тебе засмучує, що тривожить,
Чом мене кличеш?
І чого бажаєш бентежним серцем,
І кого схилити Пейто повинна
У ярмо любовне тобі? Зневажив
Хто тебе, Сапфо?
Хто тікає — скрізь піде за тобою,
Хто дарів не взяв — сам дари нестиме,
Хто не любить нині, полюбить скоро,
Хоч ти й не схочеш...»
О, прилинь ізнов, од нової туги
Серце урятуй, сповни, що бажаю,
Поспіши мені, вірна помічнице,
На допомогу.

(Переклад із давньогрецької Григорія Кочура)

Осмилюємо прочитане. 1. Яким зображено кохання у вірші Сапфо — щасливим чи нещасливим? Поясніть свою думку, використовуючи текст. 2. Про що просить Афродіту лірична героїня? 3. За допомогою яких художніх засобів змальовано образ богині кохання? 4. Як ви розумієте значення епітета *барвношатна*? Розкрийте його міфологічну основу. 5. Яку роль відіграє образ Пейто у творі?

Творче завдання. Створіть словесний портрет героїні Сапфо (*усно* або *письмово*).

Дискусія. З якою метою лірична героїня звертається до Афродіти? Чого прагне?

Робота в групах. Випишіть із вірша міфологічних персонажів. За допомогою інтернету з'ясуйте їхнє значення. Поясніть роль персонажів у тексті.

Життєві ситуації. Давні греки вірили, що боги здатні керувати всім, зокрема людськими почуттями. А ви як вважаєте? Що може стати запорукою людського щастя?

ДАВНЬОГРЕЦЬКИЙ ТЕАТР

Виникнення театру. Одним із найпопулярніших персонажів міфів Стародавньої Греції був Діоніс. Його ще називали *Вакхом* і *Бахусом*. Це бог рослинності, родючості, покровитель виноградарства й виноробства, який для давніх греків утілював не тільки силу природи, а й радість і повноту буття.

У Стародавній Греції існував культ Діоніса, на його честь відбувалися різноманітні імпровізовані дійства, що супроводжувалися співами, танцями, виступами хору. Ці дійства називали *діонісіями* (або *пристрас-тями Діоніса*), які стосувалися циклів землеробства, особливо весняних та осінніх. Хор переодягнутих цапоногими сатирами селян славив свого бога й у піснях

розповідав про його мандри та пригоди. Спочатку співа-ли тільки вдягнені в козячі шкури хористи, а потім їх-ній ватажок та актор у ролі бога Діоніса вели розмову із хором та один з одним.

Поклоніння Діонісові й іншим богам (Корі, Деметрі) на території Стародавньої Греції в VII–VI ст. до н. е. спонукало до виникнення драми як роду літератури й театру. Грецький поет Феспід використав одного ак-тора-декламатора, який вступав у діалог із хором. Пізніше Есхіл додав до хору другого актора-деклама-тора, а Софокл — третього. Так були закладені заса-ди театру.

Характерні особливості античного театру. Дав-ні греки зводили театри в найкрасивіших місцях. То-ді не було спеціальних приміщень для вистав, але з V ст. до н. е. для них стали будувати спеціальні май-данчики. Так званий «театр Діоніса» в Афінах був розташований просто неба, на схилі Акрополя. Він міг умістити до 17-ти тисяч глядачів (половина насе-лення Афін того часу). Театр складався з таких ос-новних частин: *оркестри* (місце перед сценою для гри акторів), де розміщалися хор і жертвник богу Діонісові; *театрону* (місця для глядачів), де в першо-му ряду стояло крісло для жерця Діоніса; *скени* (спо-руда позаду оркестри), де переодягалися актори; а перед сценою знаходився *проскений* — дерев'яний фасад або особлива декоративна стіна, з обох боків яких були проходи для публіки. За цією схемою бу-дували давньогрецькі театри.

П'єси ставили на міфологічні й історичні сюжети. Усі ролі виконували чоловіки, хор теж був чоловічим (від 12-ти до 15-ти осіб).

Коментарі

Актори виступали в масках і на котурнах (високі відкриті чобітки з м'якої шкіри з товстими підшваами). Вони давали змогу збільшити зріст актора, зробити його поступ величнішим. А в масках рот був широко відкритий, що створювало ефект рупора. Маски відображали різні людські почуття — жорстокість, радість, горе, біль, їх можна було роздивитися здалеку.

Античні маски. I ст. до н. е.

Декорацій тоді ще не було. До речі, жінок не завжди пускали на вистави, а якщо вони й були присутні, то сиділи окремо від чоловіків. У Стародавній Греції професію актора вважали дуже престижною, бо актор прославляв культ богів. Серед драматургів відбувалися змагання, а в процесі визначення переможця враховували думку публіки. Особливою популярністю користувалися Есхіл, Софокл та Евріпід.

Вистави організовували багаті люди, які вважали це своїм громадянським обов'язком. Їх улаштовували кілька разів на рік, вони могли тривати з ранку до пізньої ночі. Глядачі збиралися на світанку й протягом дня дивилися три-чотири п'єси.

Існував також античний народний театр, у якому виступали мандрівні комедіанти, вони розігрували свої дієства (переважно сатиричні) на площах і не завжди в масках.

Основні жанри давньогрецької драми. Основними жанрами давньогрецької драми були *трагедія* та *комедія*. Етимологія слова *трагедія* пов'язана з античними культовими обрядами, сценічними розігруваннями міфу, неодмінним атрибутом яких був козел.

Першим творцем трагедії вважають письменника з Афін *Феспіда*. У 534 р. до н. е. під час діонісій була поставлена його трагічна п'єса, у якій, крім хору, виступав актор, котрий робив повідомлення хору, а хор йому відповідав і брав активну участь у розвитку сюжету. Якщо спочатку вистави в античному театрі нагадували перегукування соліста з хором, то *Есхіл*, увівши другого актора, зробив сюжет трагедії динамічнішим і напруженішим. Згодом у змагання з Есхілом вступив *Софокл*, який хотів захопити глядачів гостротою дії. До того ж монологи персонажів *Евріпіда* супроводжувалися музикою, що посилювало враження від сказаного. Такі творчі змагання сприяли розвитку драми.

Як правило, давньогрецька трагедія розпочиналася з прологу (*декламації*), потім виходив хор із піснею (*парод*), а далі йшли *епізодії* (*епізоди*), що переривалися час від часу піснями хору (*стасими*). Остання частина трагедії — завершальний *стасим* і вихід акторів і хору (*ексод*). Отже, хорові пісні ділили трагедію на частини, що в сучасній драматургії називають *актами*. Кількість частин була різною навіть в одного автора. Протягом вистави хор не залишав свого

Зауважте! **Те́атр** — 1) видовищний вид мистецтва, що є синтезом літератури, музики, хореографії, вокалу, образотворчого мистецтва та ін.; 2) приміщення для театральних вистав.

місця: він допомагав акторам у розкритті змісту трагедії, давав оцінку вчинкам і почуттям персонажів. Оскільки хор постійно знаходився на сцені, а декорацій тоді ще не використовували, у давньогрецькій трагедії дотримувалися принципу єдності часу, місця та дії, тобто всі події мали відбутися в одному місці й в один час (протягом одного дня). Про події, які виходили за межі цього часу та простору, розповідали так звані вісники. До речі, Евріпід придумав оригінальну розв'язку для трагедії — *deus ex machina* («бог із машини», який вирішував усі конфлікти). Традиції давньогрецької трагедії розвивали драматурги Стародавнього Риму.

Розвиток давньогрецької рабовласницької демократії спричинив появу нового драматичного жанру — *комедії*, яка починає свій відлік із творчості *Арістофана* на межі V–IV ст. до н. е. Поняття «комедія» утворилося від грецьких слів *kōmōdia*, *kōmos*, що означає «весела процесія», та *ode* — «пісня». Основи комедії були закладені на острові Сицилія, а потім вони утвердилися в Афінах.

Зміст комедії становить реальне життя. У ній порушували актуальні питання для суспільства. У давньогрецькій комедії використовували фольклорні джерела (пісні, драматизовані дійства), надаючи їм викривального змісту. Важливою особливістю давньогрецької комедії була абсолютна свобода й право автора на висміювання окремих громадян чи негативних явищ. У ті часи комічні персонажі поставали не як індивідуальності, а як певні соціальні типи. На сцені з'явилися шахраї, користолюбці, безсоромні чиновники, довірливі дурні, демагоги-філософи. Але

в комедіях діяли й позитивні герої — звичайні люди, дрібні землевласники, що втілювали уявлення про народну мораль.

Сюжет давньогрецької комедії заснований, як правило, на фантастичних подіях. Найчастіше йшлося про якийсь нереальний проєкт, зміну усталених стосунків, випробування героя. Комічний хор складався з 24-х чоловіків, інколи він поділявся на дві частини, що змагалися між собою. Центром античної комедії була *парабаса* — звернення хору не до актора, а безпосередньо до глядачів. У давньогрецьких комедіях зображали також бійки, сварки й сутички, у яких брали участь усі персонажі.

Комедія (з грецьк. *kōmōdia* від *kōmos* — весела процесія та *ode* — пісня) — драматичний твір, у якому за допомогою засобів комічного (гумор, сатира, іронія, сарказм та ін.) висміюють негативні явища, розкривають смішне в навколишній дійсності чи в людині.

Трагедія (з грецьк. *tragōedia* — пісня козла) — один із жанрів драми; драматичний твір, що ґрунтується на гострому, непримиренному конфлікті героя, який прагне високої мети й реалізації своїх творчих можливостей, з непереборним началом: богами, долею, суспільством, моральними забобонами, обов'язками тощо.

Характерні ознаки трагедії

- В основі сюжету — трагічний конфлікт особистості, яка бажає втілити високі прагнення, з неможливістю їхньої реалізації;

- конфлікти трагедії пов'язані не з буденністю, а з важливими проблемами й суперечностями буття;
- події завжди важливі, доленосні, значущі для суспільства, світу й особистості;
- герой — сильна особистість, борець, бунтівник, протиставлений іншим персонажам, світу, традиціям тощо;
- утвердження високих ідей, моральних якостей на противагу злу та ницості;
- напружені сюжет і дія, що відображають гостроту конфліктів;
- тяжіння до філософських узагальнень;
- специфічні особливості (поетика): пафосні монологи й діалоги; велику увагу надають характеристиці головного героя; трагічний фінал, безвихідь та ін.

Робота з текстом

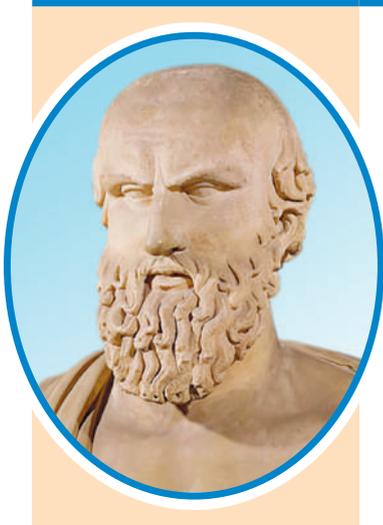
Осмилюємо прочитане. **1.** Коли виник давньогрецький театр? Що сприяло його розвитку? **2.** Розкажіть про походження та особливості давньогрецької трагедії. **3.** Визначте характерні особливості давньогрецької комедії.

Творче завдання. Уявіть, що ви опинилися в давньогрецькому театрі. Розкажіть від імені глядача про його приміщення.

Дискусія. За що ми любимо театр? Які п'єси вам найбільше подобаються — трагедії чи комедії? Чому?

Робота в групах. Підготуйте повідомлення про одного з видатних драматургів Стародавньої Греції.

Життєві ситуації. Які театральні поняття доби Стародавньої Греції збереглися до сьогодні? Доберіть відповідні сучасні світлини.

Есхіл

Приблизно 525–456 рр. до н. е.

Мудрий не той, хто багато знає,
а чиї знання корисні.

Есхіл

Есхіл заклав засади давньогрецької трагедії і здобув світове визнання. Про нього відомо так само мало, як і про інших античних митців. Він походив із старовинного аристократичного роду. Народився в м. *Елевсіні*, неподалік від *Афін*.

Есхілу випало жити за часів становлення Афінської держави й рабовласницької демократії. Тоді тривали греко-перські війни, у яких Стародавня Греція перемагала східні племена. Протягом 490–480-х років до н. е. Есхіл був учасником битв під Марафоном, біля Саламіна, під Платеями. Він був справжнім патріотом Греції і пишався тим, що віддано служив своїй державі як воїн. Виконуючи військовий обов'язок, Есхіл знаходив час для того, щоб займатися творчістю.

У 484 р. до н. е. митець здобув першу перемогу на змаганнях драматургів, потім ще 12 разів перемагав на подібних конкурсах. Есхіл написав майже 80 драматичних творів, але до нас дійшли тільки 7, зокрема п'єса «*Прометей закутий*».

Основним матеріалом для трагедій письменника були героїчні міфи, а також «Іліада» та «Одіссея» Гомера.

У творах митець використав гомерівську епічну традицію та хорову лірику. Драматична дія була сконцентрована в діалогах і монологів. Увівши в трагедію двох акторів, Есхіл запровадив прийом протиставлення персонажів. У його творах відбувалося зіткнення не тільки людських характерів, а й різних позицій. Одним із перших Есхіл почав використовувати технічні пристрої, завдяки цим нововведенням глядачі змогли побачити «тіні померлих», «падіння скель у безодню підземного царства Аїда», «прибуття богів повітрям».

Есхіл помер на *острові Сицилія*, куди, за свідченням очевидців, його відправили на заслання. Проте причини вигнання невідомі.

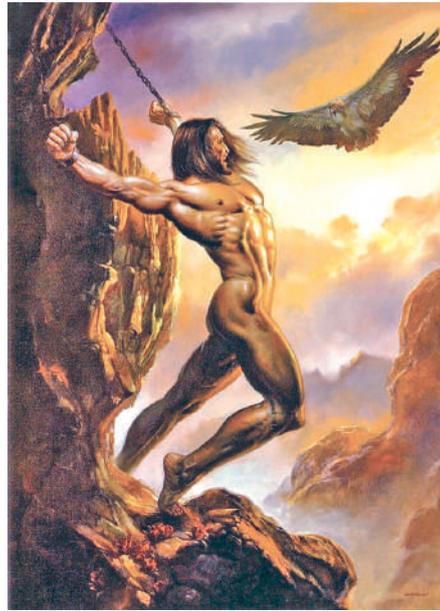
Трагедія «Прометей закутий». Утілення міфу в трагедії. У міфах Прометей (з грецьк. *провидець*) — син титана Япета й німфи Клімени. Він допоміг Зевсові подолати титанів і здобути владу над світом.

Г. Фюгер. Прометей несе людству вогонь.
1817 р.

Під час суперечки про зменшення жертв богам Прометей підтримав людей, які потерпали від голоду й були безсилі проти могутніх олімпійців. Зевс розгнівався на людей і забрав у них вогонь. Однак Прометей викрав вогонь з Олімпу й приніс людям. Так людський рід було врятовано від голоду та холоду. Однак за протидію богам Зевс звелів покарати Прометея — прикувати до однієї зі скель Кавказьких гір і пробити йому списом груди. Щоранку орел рвав печінку

героя. За ніч печінка відростала, а вранці орел прилітав знову, щоб карати титана. Багато тисячоліть Прометей терпів ці муки. Він знав страшну таємницю про те, що на Зевса очікує загибель: якщо він візьме собі за нову дружину богиню Фетиду, її син уб'є Зевса.

*Б. Вальєхо. Прометей.
2007 р.*

Трагедія Есхіла «Прометей закутий» розпочинається виконанням жорстокого наказу Зевса. Гефест заковує Прометея і залишає його у Скіфії пустельній (за уявленнями давніх греків, на Кавказі). З монологу Прометея стає відомо, що він був одним із небагатьох, хто підтримав Зевса в боротьбі з Кроносом. На прохання хору океанід (німфи — доньки Океану), які прилетіли, почувши стогін Прометея, він розповідає про конфлікт із Зевсом і богами, котрі не наважилися протистояти Зевсові.

Основний конфлікт. Ознаки драматичного конфлікту виявляються вже в першій сцені твору. Це зіткнення Прометея і Зевса, про що йдеться в монолозі Прометея. Конфлікт полягає не тільки в кардинальному протистоянні двох міфологічних героїв, а й у двох

Зауважте! Трагедія «Прометей закутий» входила до трилогії, до якої, крім цього твору, належали ще трагедії «Прометей-вогненосець» і «Звільнений Прометей», з яких залишилися тільки фрагменти.

різних позиціях. Святкуючи перемогу над Кроносом, Зевс забув про людей та вирішив знищити їх.

А Прометей, навпаки, захищає людей, які через свою безпорадність і байдужість богів до їхньої долі були засуджені на загибель. В епізодах твору домінують патетичні монологи прикутого до скелі Прометея про жорстокість Зевса, а також про співчуття героя людям та його допомогу їм. Залишившись наодинці, Прометей звертається до природи, землі й сонця, але в його словах звучить не скарга на фізичні страждання, а обурення несправедливістю Зевса. Прометей ладен *«долю зносити присуджену»*, але для нього нестерпне усвідомлення того, що за допомогу людям, за добрі діяння його жорстоко покарано.

Основний конфлікт розкривається не тільки в монологіях Прометея, а й у його діалогах з іншими персонажами. Так, хитрий та обережний Океан дає Прометеєві пораду скоритися Зевсові. Прометей не погоджується.

Гермес у діалозі з Прометеєм вимагає, щоб той розповів про загрозу Зевсові (про неї знає герой). Однак Прометей рішуче відхиляє вимогу видати таємницю — ім'я жінки. Герой залишається непохитним, зневажає Гермеса, жене його геть і ще раз повторює пророцтво про падіння влади Зевса. Хор підтримує Прометея. Через те, що у творі стикаються непримиренні позиції, конфлікт не можна розв'язати мирно. Він завершується смертю героя.

«Дари» Прометея людству. Прометей — це тип «культурного героя». Він бере на себе відповідальність за розвиток людства й духовність. Прометей відкрив людям *«науку чисел»*, дав їм *«творчу пам'ять — пра-*

матір муз», навчив приручати тварин, завойовувати нові землі, видобувати залізо, мідь, срібло й золото тощо. Вогонь, який викрав Прометей та подарував людям, є символом цивілізації, бо з моменту використання вогню людина не тільки відійшла від тваринного способу життя, з появою в побуті вогню починає розвиватися ремесло, а надалі з'являються всі інші ознаки розвитку культури.

Ідеї служіння, самопожертви, свободи. Образ Прометея в змалюванні Есхіла — це образ волелюбного й нескореного героя. Він гордо промовляє: *«Свого нещастя на негідне рабство я не проміняю... Скажу відверто: всіх богів ненавиджу»*. Тому розлючений Зевс із громом і блискавкою провалює скелю з Прометеєм у безодню. Утім, останню репліку виголошує Прометей: *«Я страждаю безвинно»*. Хоча герой гине, але моральна перемога на його боці. Образу Прометея притаманна не тільки велика внутрішня сила та почуття свободи, а й здатність на самопожертву, безкорисливе служіння людям заради того, щоб вони вийшли *«із глухої темряви до світла»*.

І. Франко вважав, що справжній митець, такий як Прометей, має нести світло духовності людям і боротися за звільнення народу. Леся Українка неодноразово зверталася до образу Прометея у своїх творах. *«Брати мої, нащадки Прометея!»* — писала вона до однодумців у вірші *«Fiat pox!»* (*«Хай буде тьма!»*). *«Я дочка Прометея — і милосердя для себе не буду благати»*, — заявляє героїня поезії *«Ніобея»*. Т. Шевченко уславив образ Прометея в поемі *«Кавказ»*. *«Прометеїзм»*, як волелюбне начало, притаманний українській літературі, особливо в періоди загострення національно-визвольної боротьби.

ПРОМЕТЕЙ ЗАКУТИЙ

Трагедія
(Фрагменти)

Епісод перший

СТАСИМ ПЕРШИЙ

Прометей

- 436 Не думайте, що то з сваволі й гордощів
Мовчу я, — в грудях серце розривається,
Коли погляну на оцю ганьбу свою!
Хто, як не я, новітнім божествам оцим
- 440 Розподілив почесної судьби дари?
Мовчу вже, ви бо знаєте й самі про це, —
Ось про недолю смертних ви послухайте:
То я ж їм, дітям нетямущим, розум дав,
Я наділив їх мудрою розважністю.
- 445 Не для докору людям це розказую —
Лише щоб силу показать дарів моїх.
Вони раніше й дивлячись не бачили
І слухавши не чули, в соннім маренні
Ціле життя без просвіту блукаючи.
- 450 Не знали ні теслярства, ні підсонячних
Домів із цегли, а в землі селилися,
Мов комашня моторна, десь у темряві
Печер глибоких, сонцем не осяяних.
І певної ще не було прикмети в них
- 455 Для зим холодних і весни квітучої,
І золотого літа плодоносного.
Весь труд їх був без тями. Таємничий схід
І захід зір небесних пояснив я їм.
З усіх наук найвидатнішу винайшов —
- 460 Науку чисел, ще й письмен сполучення

*Я. Нікоу.
Прометей закутий.
2008 р.*

І творчу дав їм пам'ять — цю праматір муз.
І в ярма перший уярмив тварини я,
Щоб у важкій роботі, приневолені,
Людей своїми заступили спинами.

465 Я віжколюбних коней в колісниці впріг —
Забагатілих розкошів оздоблення.
Хто, як не я, для мореплавців вигадав
Між хвиль летючі льнянокриллі повози?
Для смертних всі знаряддя ці я винайшов,
470 Собі ж, бездольний, не знайду я способу,
Як із біди своєї увільнитися.

Хор

Вже й розум губиш у ганебних муках ти!
Немов поганий лікар, недосвідчений,
Що сам захворів, блудиш і сумуєш ти,
475 Собі самому ліків не знаходячи.

Прометей

Та вислухайте далі, і здивуєтесь,
Які я мудрі винайшов умілості

Й мистецтва, — з них найважливіші ось які:
Хто занедужав, ні пиття цілющого
480 З трави-гойниці, ні мастей не знаючи,
Без допомоги загинув лікарської, —
Я їх навчив вигойні ліки змішувать,
Щоб цим перемагати всякі хворості.
Для них я різні віщування способи
485 Установив, і перший сні я визначив,
Що справджуються; роз'яснив я значення
Прикмет дорожніх, і таємних висловів,
І льоту хижих, кривопазуристих птиць —
Яка на добре чи на зле провісниця;
490 Усі пташині з'ясував я звичаї —
І як живе з них кожна й чим годується,
Яка в них ворожнеча і любов яка.
Я показав, якими мають нутрощі
У жертви бути, щоб богам подобатись,
495 Якими — жовчі і печінок кольори.
Товстенні стегна попаливши й тельбухи
Тварин жертовних, викрив перед смертними
Я потаємну вмільсть передбачення
В огнистих знаках, ще ніким не бачених.
500 Це все — від мене. Хто посміє мовити,
Що глибоко попід землею сховані
Скарби — залізо, мідь, срібло і золото —
Він на вигоду людям, а не я, знайшов?
Ніхто, крім тих, хто безсоромно хвастає.
505 А коротко сказати, то довідайтесь:
Від Прометея — всі в людей умілості.

Хор

Про смертних не турбуйся понад міру ти
І не занедбуй у нещасті сам себе —

Ми певні, що, звільнившись із кайданів цих,
510 Ти перед Зевсом міццю не поступишся.

Прометей

Всеволодна Доля вирок не такий дала —
Ще безліч муки й катувань, ще тисячі
Я перетерплю, поки з пут цих визволюсь:
Безсила вмість перед Неминучістю.

Хор

515 А хто стерничий тої Неминучості?

Прометей

Три Мойри¹ і всепам'ятні Ерїнії².

Хор

Невже сам Зевс їм силою поступиться?

Прометей

Йому своєї долі не уникнути.

Хор

Хіба Кронід не завжди царюватиме?

Прометей

520 Про це вам не дізнатись — не випитуйте.

Хор

Велику, видно, криєш таємницю ти.

¹ *Мойри* — три дочки Зевса та Феміди, богині долі людей. Одна визначала людську долю, друга пряла нитку цієї долі, третя розривала ту нитку, коли людина помирала.

² *Ерїнії* — богині, народжені Геєю, які мешкали в Аїді. Їх зображували у вигляді старих страхітливих жінок із зміями замість волосся, із запаленими факелами в руках.

Прометей

Зверніть на інше мову — розголошувать
Про це не час, це мушу якнайглибше я
Ховати, — таємниці як дотримаю,
525 То з мук ганебних і кайданів визволюсь. (...)

(Переклад із давньогрецької Бориса Тена)

- Який епізод міфу про Прометея відображено на репродукції картини Г. Фюгера (с. 130)? Яким постає герой на полотні митця?

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Розкажіть про стосунки Прометея і Зевса в міфах. Який етап цих стосунків відображено в трагедії Есхіла? **2.** Розкрийте основний конфлікт трагедії та її художні засоби. **3.** Про які «дари» розповідає Прометей у своєму монолозі? **4.** Як реагує хор на слова Прометея?

Творче завдання. Напишіть твір-роздум на тему: 1) «Прометей і Зевс»; 2) «Прометей і людство»; 3) «Вогонь Прометея — світло свободи» (1 за вибором).

Дискусія. Чому, на вашу думку, Прометей захищає людей? Як пояснює його співчуття до них Есхіл?

Робота в групах. За допомогою інтернету знайдіть наукову інформацію про походження та застосування тих благ (1 за вибором), які приніс людству Прометей, відповідно до трагедії Есхіла.

Життєві ситуації. Кого можна назвати сучасними Прометейми? Наведіть приклади з вашого життєвого досвіду.

Проект. Підготуйте проєкт на тему «Образ Прометея у світовій літературі». Оформте його результати у вигляді буктрейлера.

ЛІТЕРАТУРА СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ЛІТЕРАТУРИ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

Історичний та культурний контекст. Римська держава виникла та сформувалася на території Апеннінського півострова. Через буйні луки й пасовиська греки назвали цю місцевість *Італією* (тобто «країна телят»). Її здавна заселяли різні племена. Як довели археологічні розкопки, Рим заснували латини й сабіни. Це місто стало центром об'єднання інших племен. Римське суспільство спочатку становило племінно-родове об'єднання. Із часом Римська держава стала республікою, а потім великою імперією і проіснувала майже 500 років.

Особливістю розвитку римської літератури є те, що в ній було використано здобутки давньогрецької культури. Однак, використовуючи давньогрецькі образи, сюжети, мистецькі форми, римляни переосмислювали їх по-своєму. Римська література характеризується особливою масштабністю відтворення подій. Її пафос визначають загальнодержавні ідеали. Сильний та мужній дух римлян утілено в літературі. Римляни були завойовниками. Риму підкорилася Італія, а потім Йор-

Зауважте! Римська література виникла пізніше за грецьку. Перші її твори датовані III ст. до н. е. Як відомо, Рим захопив Грецію, але він мусив схилитися перед її мистецтвом. Навіть римських богів ототожнювали з грецькими: Юпітер — Зевс, Юнона — Гера, Нептун — Посейдон, Венера — Афродіта, Діана — Артеміда, Мінерва — Афіна тощо.

данія, Греція, Близький Схід, Північна Африка, Єгипет та інші країни. Проте вони любили й мандрувати. У зв'язку із цим римська література відображає широту й динамізм життя, неспокійну вдачу людини, її вічний потяг до незнаного. Однак державні інтереси римляни ставили понад усе, тому римська література сповнена високого громадянського змісту. Водночас у ній оспівано не тільки загальне, а й індивідуальне. Римські письменники створили яскраві образи своїх сучасників, людей бурхливої і неспокійної доби, яким притаманні сильні пристрасті й почуття.

Етапи й періоди римської літератури. Римська література пройшла тривалий шлях розвитку, у якому виокремлюють такі етапи й періоди:

1. *Література доби республіки* (до 31 р. до н. е.):
 - а) долітературний період (до середини III ст. до н. е.);
 - б) період ранньої римської літератури (середина III ст. до н. е. — середина II ст. до н. е.);
 - в) література періоду громадянських війн (середина II ст. до н. е. — 31 р. до н. е.).
2. *Література епохи імперії* (31 р. до н. е. — 476 р. н. е.):
 - а) література ранньої імперії, або «золота доба» Августа (31 р. до н. е. — 14 р. н. е.);
 - б) «срібна доба» римської літератури (I–II ст. н. е.);
 - в) література пізньої імперії (III–IV ст. н. е.).

Література доби республіки. В архаїчний період (від прадавніх часів до середини III ст. до н. е.) започаткували римську літературу, джерелами якої були фольклор і вірування італійських племен. Тоді ж утворилася рабовласницька Римська республіка, яка проіснувала до кінця I ст. до н. е.

Перший період розвитку писемної літератури охоплює час із середини III ст. до н. е. до середини II ст. до н. е. Рим став цілком сформованим античним полісом. Підкоривши більшу частину Середземномор'я та Балканського півострова, він активно долучається до елліністичного світу. *Переклад і наслідування грецьких творів* — це був плідний шлях для римської літератури на ранньому етапі. Першим поетом Риму вважають *Лівія Андроніка*, котрий переклав Гомерову «Одіссею». Це перший твір римлян, створений латиною.

Як і в Греції, у Римі велику роль відігравав театр. Спочатку драматичні вистави влаштовували тільки під час релігійних свят або у зв'язку з урочистими подіями. Приблизно в IV ст. до н. е. вистави набули світського характеру, актори виступали вже не в храмах, а в спеціальних спорудах. У III–II ст. до н. е. театральні вистави стали невід'ємною частиною суспільного й духовного життя римлян. Серед драматургів тієї доби був дуже популярним *Плавт*. Він писав п'єси для нижчих верств населення, започаткувавши комедію в римській літературі. Хоча в його п'єсах діяли греки, але характери були добре знайомі римлянам. Інший драматург *Теренцій* орієнтувався на смаки вищих верств, вважаючи, що людину потрібно зацікавити проблемами, які б змусили її замислитися про життя.

Останнє століття Римської республіки позначене завойовницькими війнами римлян і внутрішнім роз-

Зауважте! В античному світі важливу роль відіграло мистецтво усного мовлення, або красномовства, що називали *риторикою*. Воно впливало на різні жанри літератури. У них використано багато художніх засобів усного мовлення.

братом. У 49 р. до н. е. в результаті запеклої боротьби Юлій Цезар захопив Рим, зосередивши у своїх руках величезну владу. Однак проти нього була організована змова сенаторів із метою відновлення республіки. У 44 р. до н. е. Цезар був убитий.

Проте громадянські війни не припинилися. У результаті тривалої політичної боротьби Октавіан Август (Гай Юлій Цезар Август) узяв у свої руки владу в республіці. Розвиток літератури в період громадянських воєн уповільнився. Особливої популярності в цей час набуває *історіографія*, у яку вводять казково-фантастичні елементи для більшої розважальності. У *комедію* дедалі активніше проникають реалії римського життя. Водночас з'являється новий, актуальний для римського суспільства жанр — *сатура* («суміш»), видатним майстром якого був *Гай Луцілій*. Спочатку сатура не мала комічного змісту, але згодом елементи сатири стали обов'язковими й для неї. Звідси значно пізніше, у I ст. н. е., виникло слово *сатіра*. Твори Гая Луцілія характеризувалися гострою злободенністю.

На початку I ст. до н. е. збільшується інтерес до *лірики*. Формується александрійська школа поезії. У 70–60-х роках до н. е. виникає «нова школа» (неотеоретиків), яка згуртувалася навколо *Публія Валерія Катона*. Поети писали переважно про кохання, намагаючись якомога точніше передати почуття особистості Нового часу. Тоді напрочуд популярною стала філософія *Епікура*, у якій сповідували культ радощів і насолод, що стала своєрідним засобом утечі від проблем життя.

«Золота доба» давньоримської літератури. Літературу ранньої імперії (періоду правління Октавіана Августа) називають «*золотою добою*» давньорим-

ської літератури, бо саме в цей час вона досягла вершин свого розквіту. Октавіан Август установив нову систему правління — принципат (форма державної влади), яка проіснувала до II ст. н. е. Імператор розумів значення художнього слова в суспільстві, тому всіляко підтримував і наближав до себе митців.

У «золоту добу» Октавіана Августа провідне місце посіла *поезія* — епічна й лірична. *Публій Вергілій Марон* увійшов в історію літератури як автор трьох славетних творів: «*Буколіки*», «*Георгіки*», «*Енеїда*». Використовуючи досвід Гомера, Вергілій утверджував ідеї Римської держави, прославляв образ героя-громадянина, надавав міфам сучасного значення.

Октавіан Август.
Ватикан.
Скульптура. I ст.

Цікаво знати

Літературний гурток Гая Цільнія Мецената, куди входив і Вергілій, став провідником «офіційного напрямку» у літературі. Меценат, з допомогою якого імператор Октавіан Август намагався впливати на поезію, увійшов в історію. Його ім'я в європейських мовах стали вживати в значенні «багатий та безкорисливий покровитель мистецтва».

Квінт Горацій Флакк відомий як автор віршів (еподів чи ямбів), у яких у жартівливій формі йшлося про події реального життя. Водночас Горацій писав і сатири (або бесіди) — твори на філософсько-моральні й етичні теми. Однак особливо він прославився своїми одами (сам автор називав ці твори *піснями*, а *ода-*

Фонтан Треві. м. Рим (Італія).
Сучасне фото

ми їх назвали пізніші античні поети), кожна з яких містить звернення до божества, певної особи або групи осіб і побудована у формі монологу чи діалогу. Серед ліричних жанрів чільне місце в римській літературі посідає жанр елегії, представниками якого були *Гай Корнелій Галл*, *Альбій Тібулл*, *Секст Проперцій*. Почесне місце в цьому ряду належить *Публію Овідію Назону*, видатному поетові «золотої доби». Любовні елегії Овідія читали всі — від звичайних громадян до імператора. Однак основним своїм твором поет вважав «*Метаморфози*». Його провідна тема — перетворення всього живого: людей на рослини, тварин, зірки, струмки тощо. Овідій прагнув пояснити все, що відбувається у світі, тому оповідь охоплює період із початку створення богами людства до правління римських імператорів. У «*Скорботних елегіях*» Овідія висловлено велику любов до Риму, до рідної Батьківщини.

Література пізньої імперії. Розвиток літератури пізньої імперії відбувався в умовах постійної зміни імператорів, внутрішніх чвар, глибокої кризи Римської держави. І все ж таки література залишалася дієвим засобом впливу на суспільство. *Луцій Анней Сенека* написав філософські трактати, у яких висловив свої погляди про монархію, моральні проблеми, сенс життя. Серед його художніх творів важливе місце посідають трагедії «*Медея*», «*Федра*», «*Едіп*», «*Агамемнон*» та ін. Герої трагедій Сенеки переживають великі

пристрасті, розповідають про свої почуття і внутрішні конфлікти.

Творчість *Федра* репрезентує народну літературу, зокрема жанр байки. Його здобуток складається з п'яти книжок «*Езопових байок*», до яких увійшли 145 творів. Беручи за основу байки Езопа та деякі інші твори, Федр надав їм сучасного змісту.

У період занепаду Римської держави на перший план у літературі виходить сатира. *Марк Валерій Марціал* написав 12 книг епіграм на теми тодішнього життя. Сучасником Марціала був *Децим Юній Ювенал*, котрий у своїх сатирах викривав моральний занепад римського суспільства. Сатири Ювенала характеризуються великою гостротою і злободенністю.

Жанр роману представлений у творчості *Луція Апулея*. У його творі поєднано фантастику й реальність, міф і «правду життя», захопливу інтригу та філософські сентенції.

Занепад Римської імперії не означав припинення розвитку римської літератури. Вона стала невичерпним джерелом художності для багатьох поколінь митців.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Назвіть основні етапи й періоди давньоримської літератури. **2.** Визначте їхні провідні ознаки, назвіть представників. **3.** Охарактеризуйте «золоту добу» Августа та її головні здобутки.

Робота в групах. За допомогою інтернету знайдіть інформацію і підготуйте повідомлення про особливості історичного розвитку та культури Стародавнього Риму за ключовими словами: *Колізей, Форум, Театр Помпея, гладіатор, принципат, принцепс, республіка, імперія, легіон, сенат, сенатор, Юлій Цезар, Марк Антоній, Октавіан Август (1–2 за вибором).*

Вергілій

70–19 рр. до н. е.

Та він живе, і дзвін гучних його поем
Донині сниться нам риданнями Дідони,
Бряжчанням панцирів і сплесками
трирем¹.

Микола Зеров

Наприкінці I ст. до н. е. Римська держава з аристократичної республіки перетворилася на імперію. Так званий «римський мир» — період тимчасового затишшя у війнах, що настав із приходом до влади Октавіана Августа, — дав поштовх до розквіту літератури й культури. Поет Вергілій став улюбленцем Августа, проте ніколи не прагнув слави. Але вона сама знайшла його, бо Вергілій оспівував Римську державу й утверджував ідеал громадянського служіння в літературі, який був взірцем для всіх наступних епох.

Публій Вергілій Марон народився поблизу м. Мантуї (Італія). Його батько був заможною людиною, володів не лише землями, а й майстернею з виготовлення керамічних виробів. Про матір митця нічого не відомо.

Коли Вергілію виповнилося 15 років, батько відправив його здобувати освіту в Рим до відомого педагога Епідія. Вступ до цієї школи, де навчалися вихідці зі знатних сімей, свідчить про те, що батько Вергілія на-

¹ *Трирема* — бойове судно давніх греків і римлян.

лежав до вищої верстви. До речі, тут учився і Октавіан Август. Він був молодшим за Вергілія на шість років, але можна припустити, що поет познайомився з ним уже в школі. Октавіан Август усе життя опікувався Вергілієм, ставився до нього з великою приязню.

Вергілій вивчав філософію, багато читав, цікавився медициною та математикою. Батько хотів, щоб він став адвокатом. Але юнак мав власні уявлення про майбутнє. У 45 р. до н. е. він переїхав до Неаполя і став власником невеличкого маєтку, де все життя на лоні природи займався літературною діяльністю.

На очах Вергілія відбулося багато історичних подій: смерть Цезаря, громадянські війни, боротьба за владу між римськими імператорами. Але що б не відбувалося довкола, він не забував свого основного призначення — поезії.

До нас дійшли три основні твори Вергілія: «*Буколіки*» — про мирне сільське життя (бл. 42–39 рр. до н. е.), «*Георгіки*» — про землеробську працю (36–29 рр. до н. е.) і «*Енеїда*» — про заснування Римської держави (26–19 рр. до н. е.).

Вергілій помер у *19 р. до н. е.* в м. *Неаполі (Італія)*. Ще в античні часи його могилу вважали священною. І нині вона є святим місцем для всіх шанувальників таланту поета.

Поема «Енеїда». Історія створення. Міф про Енея отримав у Римі офіційне визнання. Рим вважали оновленою Троєю. Знатні люди намагалися пов'язати свій родовід з Енеєм та його супутниками. Тому інтерес Вергілія до циклу троянських міфів був не випадковим. У 26 р. до н. е. в Римі стало відомо,

що Вергілій почав писати твір за зразком Гомерових поем.

Перед ним стояло непросте завдання: створити поему, подібну до шедевра Гомера, орієнтовану на епічну традицію, але з урахуванням нових ідей — прославлення Римської держави й Августа, утвердження влади Риму над світом, оспівування ідеалу героя-римлянина. Центральним персонажем мав стати втікач, котрий залишив свою батьківщину, — троянець Еней. Легенда про троянське коріння Риму набула соціально-політичного змісту.

Ще Юлій Цезар мріяв відновити Трою і зробити її столицею держави. «Енеїда» утверджувала владу нової столиці — Риму. За задумом митця, твір мав складатися з 12-ти книг, кожна з яких містила б відносно незалежні епізоди. У 19 р. до н. е. «Енеїда» була загалом написана, але письменник хотів доопрацювати деякі частини. Проте він тяжко захворів і не встиг завершити поему. Однак і в такому вигляді твір засвідчує про талант митця і величність його задуму.

Зв'язок твору з гомерівським епосом і міфологією. Сюжет «Енеїди» складається з двох частин: Еней мандрує, а потім воює в Італії. На кожну із цих частин Вергілій визначив по 6 книг. Перша половина «Енеїди» тематично подібна до «Одіссеї», друга — до «Іліади» Гомера. Однак, на відміну від гомерівського епосу, повністю заглибленого в минуле, у Вергілія міф завжди пов'язаний із сучасністю, а випробування Енея є підготовкою до утвердження величі Римської держави.

Сюжет і композиція. У першій книзі «Енеїди» йдеться про те, як Еней зі своєю флотилією наближається до

Італії. Розгнівана Юнона посилає їм велику бурю. Кораблі розкидані по всьому морю, їхня доля невідома. І тут розповідь перериває сцена на Олімпі: Юпітер відкриває Венері майбутню долю Енея та його нащадків аж до часів Августа, віщує велич Римської держави. Надалі події із земного життя героїв, як і в Гомера, переплітаються з подіями, що відбуваються на Олімпі.

Щастя всміхнулося Енеєві. Він зі своїми супутниками потрапляє до Карфагена (нині територія Тунісу), який заснувала Дідона. Вона співчуває нещастям Трої, тому гостинно приймає троянців. Дідона особливо була вражена долею Енея. Увечері, під час бенкету, вона просить його розповісти про поневіряння. Цією експозицією завершується перша книга. Вона відповідає 5–8 книгам «Одіссеї» Гомера (плавання Одиссея, буря, прибуття мандрівників у країну феаків, прийом у царя Алкіноя, прохання розповісти про пригоди). Однак Вергілій творчо підходить до наслідування гомерівської поеми, у нього оповідь набуває зовсім іншого змісту. *Основна тема* — Рим та його велич — простежується тут від самого початку.

Розповідь Енея звучить у другій і третій книгах «Енеїди». *Друга книга* присвячена падінню Трої. У ній згадано про троянського коня, загибель троянських героїв і царя Пріама, ідеться і про те, як Еней виносить на плечах свого батька Анхіза і як до нього приєднуються інші троянці.

У третій книзі розповідається про блукання Енея світом. Мандри героя нагадують мандри Одиссея, проте Вергілій не повторює відомі міфи. На кожній зупинці подорожі Енеєві сниться віщий сон або провидці віщують йому подальшу долю.

Н. Д. Холланд.
Зустріч Дідони й Енея. 1766 р.

У четвертій книзі йдеться про кохання Дідони до Енея. Вона покохала його за високі моральні якості та страждання. Кохання цариці сприяє возвеличенню образу Енея у творі. Дідона переживає конфлікт обов'язку й почуття (вона дала обітницю

покійному чоловікові). Це призводить до трагедії. Боги нагадують Енеєві про його велику місію, і герой залишає Карфаген. Дідона вкорочує собі віку — убиває себе мечем, який їй подарував Еней, а потім її тіло палає у вогні.

П'ята книга «Енеїди» знову нагадує гомерівські поеми. Еней, прибувши до Сицилії, улаштовує ігри на роковини смерті Анхіза. В «Іліаді» Гомера йшлося про ігри на честь поховання Патрокла. Ця тема була актуальною за часів імперії.

У шостій книзі Еней зупиняється поблизу міста Кум. Неподалік, за легендами, знаходився вхід до царства мертвих. Пророчиця Сивілла провіщає Енеєві боротьбу, яка чекає на нього в Лації, а потім супроводжує його в царство мертвих для зустрічі з Анхізом.

У Гомера Одиссей також спускався в царство мертвих. Однак у Вергілія цей мотив набуває зовсім іншого змісту. Анхіз провіщає Енеєві майбутню славу й боротьбу за утвердження Римської держави. Фактично пророцтво Анхіза — це гімн Риму.

Після мандрів героя відбуваються війни. Їм присвячено другу частину поеми (7–12 книги), що містить легенди та факти з італійської давнини й мало перегукується з «Іліадою». Еней асоціюється з гомерівським Ахіллом. Укріпившись на зайнятій троянцями землі поблизу гирла річки Тібру, Еней уклав угоду із царем латинян Латином.

Латин погодився віддати за нього дочку Лавінію, яка раніше була обіцяна Турнові. Це й стало причиною війни. Завершальна сцена битви Енея з Турном побудована за зразком битви Ахілла й Гектора. Еней перемагає, він готовий помилувати переможеного ворога, однак помічає на його плечі пов'язку загиблого Палланта та, як Ахілл, який помстився за смерть Патрокла, убиває Турна одним ударом меча.

Образ Енея. В образі Енея втілено риси епічного героя. Він — хоробрий та мужній. Але, на відміну від персонажів героїчного епосу, які звикли діяти переважно мечем, Еней наділений розумом. Він проводить перемовини, укладає угоди. Герой діє не в особистих інтересах, а заради народу, виконує певну місію — готує умови для заснування Риму.

Ідея громадянського служіння, величі держави. Намагаючись довести велич Римської держави, Вергілій прославив Августа та Юлія Цезаря як нащадків Енея, оголошував їх нащадками богів, адже матір'ю Енея була Венера. Але ідея твору не тільки прославлення імператорської династії. *Основна ідея* поеми «Енеїда» — це утвердження необхідності побудови сильної держави, щоб усі її громадяни діяли заради неї так сміливо й наполегливо, як Еней та його супутники.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. Прокоментуйте таблицю.

Поєми Вергілія та Гомера	
Подібність	Відмінність
1. Використання міфологічних сюжетів, образів, вплив богів на долю героїв.	1. Ідея утвердження Римської держави.
2. Подорожі Енея — подорожі Одиссея.	2. Еней — ідеал героя-римлянина.
3. Битви Енея — битви Ахілла.	3. Використання фактів і легенд.
4. Традиції героїчного епосу.	4. Надання міфам сучасного змісту.

ЕНЕІДА

Поєма
(Фрагменти)

ЩИТ ЕНЕЯ
(Книга 8, вірші 626–731)

Коментарі

Образ щита в поємі Вергілія створено виразно та яскраво, як і в «Іліаді» Гомера. В очікуванні вирішальної битви Венера посилає Енею зброю і щит, який майстерно викував бог Вулкан. На щиті художньо зображено майбутні подвиги нащадків Енея і величне майбутнє Римської держави. Теми вирізьблених картин — уславлення імперії. Зображено історію Риму, починаючи з давньої легенди про вовчицю, що вигодувала близнюків Ромула й Рема, один з яких заснував Рим.

Значну увагу приділено й сучасним Вергілію подіям, зокрема справам Августа в розбудові імперії.

Там бо, на тому щиті, прозираючи роки майбутні,
Вирізьбив владар огню італійців майбутні пригоди,
Римського роду тріумфи, Асканіїв рід знаменитий
І незліченні усі, послідовно проваджені війни.
Вирізьбив він і Вовчицю у Марсовій тихій печері,
І коло неї близнят-сисунців, двох хлоп'ят нетямущих,
Як вони граються сміло, до матері як припадають,
Як і вона, повернувши до них свою шию могутню,
Пестить по черзі обох і тіло вилизує ніжне.
Там підіймається Рим, там сабінських жінок

викрадають¹ —

Хиже насильство під час циркової забави; ще далі
Вирізьбив бог бойовище нове, що схопилося раптом
Поміж куретами, Тацієм² давнім та римським народом.
Далі обидва царі, військове покінчивши змагання³
Перед жертовником збройні, з вином у руках поставали
І, заколовши свиню, мирову виробляють угоду.
Тут же, зовсім поблизу, квадриги прудкі розривають
Надвоє Метта⁴ (не хтів ти додержати слова, альбанцю).

¹ За легендою, для збільшення населення Риму Ромул запросив на свято сусідів-сабіян, і під час бенкету юнаки вкрали сабіянських дівчат.

² *Тацій* — вождь сабіян.

³ Викрадені сабіянки зупинили битву між римлянами й сабіянами.

⁴ *Метт* — альбанський цар Меттій Фуффетій запропонував вирішити суперечку між Римом та Альбою поединком найсильніших. Після перемоги римлян Меттій задумав зраду й за це був покараний: за наказом римського царя Тулла Гостілія Меттія розірвали двома колісницями, до яких його прив'язали.

Тіло твоє пошматоване Тулл поволік по дібровах,
І придорожні терни у кривавій росі червоніли.
Далі Порсенна наказував місту прийняти вигнанця
І за Тарквінія римлян страшною облогою мучив;
Діти Енеєві в бій виступають за волю змагатись.
Став роздратований цар, на устах йому люта погроза,
Видко, почув, що наважився Кокліт мости зруйнувати,
Що утекла від сторожі і в Тіброві скочила води
Клелія-діва¹... Ще далі стояв у фортеці на чатах
Манлій² і храм боронив і високий увесь Капітолій;
Ромулів їжився двір острішком нової соломи.
На позолоченім ґанку сріблистий гусак неспокійно
Вгору зривавсь, кричачи, що галли уже біля храму.
Галли повзли по кущах, добиралися вже до фортеці,
Маючи добру заслону у темряві чорної ночі.
Кучері в них золоті, із золота й одяг, і броня.
В'ються плащі повишивані; щирого злота намисто
В кожного сяє на шиї молочній. Розмахує кожен
Парою списів легких і щитом захищається довгим;
Тут витанцьовують Салії, голі луперки³ за ними;

¹ Етрусський цар Порсенна вимагав повернення вигнаного римлянами царя Тарквінія Гордого та його сім'ї. Горацій Кокліт відбивав етрусків від дерев'яного мосту, і коли він був зламаний, кинувся в Тібр і в обладунку переплив його; Клелія, видана заручницею Порсенні, повернулася до Риму, перепливши Тібр на коні.

² *Манлій* — Тіт Манлій Торкват, оборонець Риму, обложеного галлами, які вночі потай піднялися на Капітолій. Проте священні гуси, зачувши кроки, підняли гелґіт і розбудили воїнів, які зуміли відбити напад ворогів.

³ *Голі луперки* — жриці Пана й Луперка, ототожнюваного з Паном. Під час святкувань на честь божества («луперкалій») луперки в фартухах бігли містом, наносячи зустрічним удари ременем із шкури жертвних кіз. Вважали, що їхні удари зцілюють від безпліддя.

Фламїни¹ тут у вовняних шапках, там Марсові видно
Скинуті з неба щити, там чисті жінки в колісницях
Святощі містом провозять. Ще далі митець незрівнянний
Вирізьбив Тартар підземний. Плутонові брами високі,
І лиходіям призначені кари; тебе, Катіліно²,
На височеннім уступі і Фурій страшних проти тебе.
Праведні душі окремо, між них і Катон правосудний³.
Понад підземними тінями йшов злотокований образ
Моря бурхливого; сива гойдалась і пінилась хвиля,
А навкруги викидалися срібні із моря дельфіни
І розбивали хвостами гребені хвиль. В осередку
Судна пишалися мідні. Велика то битва Актійська⁴,
Море укрите усе кораблями. Кипить узбережжя
І відбивається золотом в хвилях прозорих Левкати.
Видно там, як Цезар Август провадить у бій італійців,
Високо став на кормі він, а з ним і народ, і сенат весь,
І щонайбільші боги, і пенати. На скронях подвійне
Сяйво у нього горить⁵, і зоря понад тім'ям аж рідна.
Далі Агріппа⁶ з наказу богів при сприятливім вітрі
Ставить у стрій кораблі; на чолі гордовитім у нього

¹ *Фламїни* — римська колегія жерців.

² *Катіліна* — вождь змови проти Республіки в середині I ст. до н. е.

³ *Катон*: тут у ролі судді підземного царства.

⁴ *Актійська битва* — битва при Актіумі.

⁵ У дні поховання Юлія Цезаря зійшла комета, яку його прихильники оголосили знаменням, що свідчило про його зачислення до богів. У битві Цезар ніби благословляє сина своєю божественною силою.

⁶ *Агріппа* — сподвижник Августа.

Славна ознака звитяги, ростральний вінець¹ променіє
Там з іноземною міццю, при зброї і шатах відмінних, —
Від узбережжів червоних, від східних земель

повернувшись

З краю Зорі переможцем, — Антоній веде за собою
Бактрів², єгиптян і... гріх щонайбільший — єгипетську
жінку³.

Лавою всі наступають, і піняться води затоки,
Веслами збиті, розірвані тьмами носів корабельних.
Рвуться у просторінь всі із затоки: здається, Ціклади
Вирнули з синіх безодень, стикаються гори плавучі;
Так розгорнувся потужно невиданий бій корабельний.
Падає клоччя горюче і сиплються стріли повсюди,
Вогке Нептунове поле пролітою кров'ю багріє.
Серед двірської громади цариця єгипетська систром⁴
Кличе до бою: не бачить гадюк, що її дожидають⁵.
Тут чужинецькі потворні боги, тут Анубіс⁶ гавкучий
Проти Мінерви, й Нептуна, і матері римлян Венери
Стрілами прищуть. Та кинувся Марс у середину січі,
В панцир із криці закутий; із неба Ерінії люті
І неггамовна Незгода до бою, розхристані, впали,

¹ *Ростральний вінець* — нагорода переможцю в морському бою, металевий вінок, прикрашений зображеннями корабельних носів. Агріппа був нагороджений за перемогу над Секстом Помпеем — сином Помпея, ворогом Августа.

² *Бактри* — племена, які жили на сході від Каспійського моря.

³ *Єгипетська жінка* — Клеопатра.

⁴ *Систр* — металева тріщалка, яку застосовували для обрядів на честь богині Ізиди.

⁵ Цариця ще не знає про свою близьку смерть від укусу змії — так Клеопатра загинула після перемоги Октавіана.

⁶ *Анубіс* — давньоєгипетський бог смерті, якого зображували з головою гієни.

Лине Беллона услід і кривавим бичем розмахнулась;
В небі високому став Аполлон із натягненим луком,
Глянув на битву, і вмить повернулися, вражені жахом,
Геть утікають араби, сабейці, єгиптяни, інди.
Бачить поразку цариця. Велить розв'язати мотуззя,
Порозпускати вітрила, тікає. Митець божественний
Вирізьбив горду царицю, бліду, перелякану смертю;
В море односить її сприятливим подихом Япіг¹.
Ніл велетенський встає їй назустріч, і, вражений горем,
Лоно своє відкриває, й подоланих кличе до себе,
В гирла свої таємничі, у схованки плес ясно-синіх.
Далі, потрійним тріумфом до Римського замку
вступивши²,
Цезар богам італійським обіцяну почесть складає:
Триста в великому місті присвячує храмів обітних.
В захваті Рим од забав; скрізь оплески люду лунають;
Хори жіночі у храмах; жертovníки скрізь пломеніють;
Скрізь по жертovníках всіх позабивано в жертву телята.
Сам же владика сидить на осяянім Фебовім ґанку
І від підвладних народів приймає дари; прикрашає
Пишно храму одвірки, і довгою в'ються стягою
Перед потужним язика земні в розмаїтих убраннях.
Викував мудрий Ковач³ розперезаних афрів, нумідів,
Дальніх лелегів, карійців і лучників добрих — гелонів⁴.
Там і Євфрат⁵ переможений лле свої води тихіше,

¹ *Япіг* — західний вітер, що дув з Апулії (давня Япігія).

² Потрійний тріумф Август улаштував як переможець при Актіумі, переможець далматинських племен і завойовник Александрії.

³ *Мудрий Ковач* — бог ковальства Вулкан.

⁴ Перелік народів Малої Азії.

⁵ *Євфрат, Рейн, Аракс* — річки, названі Вергілієм, уособлюють народи, які жили біля них.

І краєсвітні моріни¹, і Рейн із подвоєним гирлом,
Даги² й далекий Аракс, що не терпить мостів
над собою.

Так милувався Еней дивовижним дарунком Вулкана;
В захваті він од майбутніх подій і, радіючи серцем,
Взяв на своє рамено майбутність і славу нащадків.

(Переклад із латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

У поемі «Енеїда» ідеалізовано римську історію. Цьому слугувала багата давньогрецька й створена на її основі давньоримська міфологія. Міф був тісно поєднаний з історією і пояснював її, ставав незаперечним фактом. Ідеалізація стосується і характеристики персонажів, передовсім Енея та його супутників, які втілювали доблесть і громадянське служіння. У кожному образі підкреслено одну основну рису, якій підпорядковані інші. У Вергілія художній образ стає символом, утіленням певної ідеї. Разом із тим картина міфологізованої давнини просякнута духом доби Августа та її ідеями.

Використовуючи сюжет «Енеїди» Вергілія, український письменник І. Котляревський створив перелицьовану «Енеїду». Її значення полягає в тому, що в ній уперше в художній літературі створено образ українського народу, відображено його звичаї та характери. Письменник утверджує єдність українства, що стане запорукою світлого майбутнього.

А. Базилевич.
Еней із військом.
1967 р.

¹ *Моріни* — племена, які населяли узбережжя сучасної Бельгії.

² *Даги* — жителі нинішнього Дагестану.

Осмислюємо прочитане. **1.** Які картини побачив Еней на щиті? **2.** Які з них мають міфологічну основу, а які — історичні факти? **3.** Визначте провідні мотиви в пісні. **4.** Знайдіть у тексті символи й розкрийте їхнє значення.

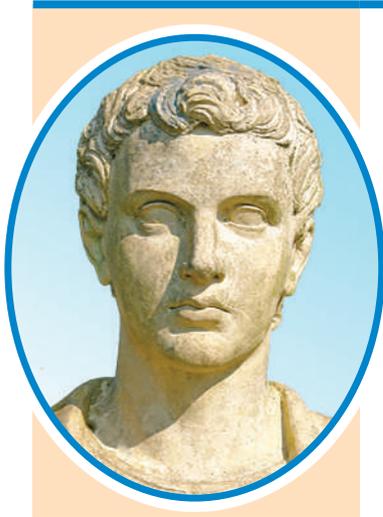
Творче завдання. Створіть опис щита українського героя або героїні нашої доби (*усно*). Які картини української історії та природи могли б бути зображені на щиті? Поясніть їхнє символічне значення.

Дискусія. Чому І. Котляревський узяв за основу своєї поеми «Енеїда» твір Вергілія? Які ідеї та образи античності виявилися актуальними для нової української літератури?

Робота в групах. **1.** Поміркуйте, які риси епічного героя виявляються у вчинках Енея. **2.** Визначте спільні й відмінні риси в характері Енея та героїв Гомера. **3.** Поясніть, чому картини на щиті Ахілла відображають тогочасне життя греків, а на щиті Енея — майбутню велич держави. **4.** Виявіть ознаки епосу в «Енеїді» Вергілія.

Життєві ситуації. Які реалії життя відтворено в «Енеїді» Вергілія? Наведіть приклади. Як вони були перетворені в міфах?

Проект. Створіть проект на тему «“Енеїда” Вергілія в образотворчому мистецтві та музиці». Підготуйте презентацію.

Горацій

65–8 рр. до н. е.

Мій пам'ятник стоїть...

Горацій

Одним із найвидатніших поетів доби Октавіана Августа був *Квінт Гораций Флакк*, або, як його прийнято називати, *Горацій*. Він народився в м. *Венузії (Італія)*. Його батько був рабом, відпущеним на волю. Горацій навчався в Римі, а потім в Афінах, де його застала громадянська війна, що розпочалася після вбивства Юлія Цезаря. Юнак вступив у військо під проводом Брута (римський сенатор, убивця Цезаря), котрий вербував прихильників республіканського ладу. Під час війни Горацій був командиром легіону. Однак поразка армії Брута позначилася на його долі. Його позбавили засобів для існування, майно поета конфіскували, тому він мусив розпочинати життя наново.

Перші літературні твори Горація привернули увагу Вергілія, який узяв поета під свою опіку й познайомив із Меценатом, а той, у свою чергу, увів Горація до літературного кола й навіть дав невеличкий маєток, щоб письменник мав змогу займатися поезією. Близькість до Мецената допомогла Горацію ввійти до

оточення Октавіана Августа. На його честь поет написав багато віршів. Хоча Горацій працював у різних жанрах (сатири, послання, гімни та ін.), однак найбільше прославився в жанрі оди, надавши їй класичних ознак. У своїх одах він возвеличує не тільки імператора, а й людські чесноти, радість життя, красу, кохання та мистецтво.

Ода — вірш, що виражає піднесені почуття, викликані важливими подіями, діяльністю історичних осіб.

ДО МЕЛЬПОМЕНИ

Коментарі

Ода звернена до Мельпомени — музи трагедії або поезії. Це звернення дає можливість поетові розкрити тему безсмертя мистецтва. Слава поета, на думку Горація, залишиться у віках, бо його вірші будуть жити в наступних поколіннях.

Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді.
Піднісся він чолом над царські піраміди.
Його не сточить дощ уїдливей, гризький,
Не звалить налітний північний буревій,

Ні років довгий ряд, ні часу літ невпинний.
Я не умру цілком: єства мого частина
Переживе мене, і від людських сердець
Прийматиму хвалу, поки понтифік-жрець

Ще сходить з дівою в високий Капітолій.
І де шумить Авфід¹ в нестриманій сваволі,
І де казковий Давн² ратайський люд судив, —
Скрізь говоритимуть, що син простих батьків,

Я перший положив на італійську міру
Еллади давній спів. Так не таїсь від миру,
І лавром, що зростив святий Дельфійський гай,
О Мельпомено, ти чоло моє звінчай.

(Переклад із латини Миколи Зерова)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Яким уявляє Горацій монумент на честь поета? **2.** Із чим автор порівнює пам'ятник мистецтву? **3.** Що митець вважає своєю основною заслугою? **4.** Як довго триватиме слава поета, на думку Горація? **5.** Які факти біографії Горація та культури Стародавнього Риму відображено у творі?

Творче завдання. Знайдіть у вірші символи, намалюйте їх і поясніть їхнє значення у творі.

Дискусія. **1.** Чому, на вашу думку, пам'ятник Горація «*піднісся ... чолом над царські піраміди*» (тобто єгипетських фараонів), а не над римськими імператорами? **2.** Чому Горацій звертається саме до Мельпомени, а не до іншої музи чи до бога Аполлона — покровителя мистецтва?

Робота в групах. Створіть проєкт пам'ятника вашому улюбленому письменникові (улюбленій письменниці). Презентуйте в класі, поясніть ідею проєкта.

¹ *Авфід* — річка на півдні Італії, у рідних місцях Горація.

² *Давн* — міфічний цар у Південній Італії (Апулії).

Життєві ситуації. Які літературні пам'ятки або музеї ви відвідували в місцевості, де проживаєте? Поділіться досвідом.

Проект. Дослідіть різні переклади оди Горація. Поділіться своїми спостереженнями в доповіді.

Краса слова

Вірш Горація відомий також під назвою «Пам'ятник». Образ пам'ятника став символом поезії, що уславила митця у віках. У вірші Горація ідеться про міцність пам'ятника (його мистецтва), тому в описі письменник згадує мідь, яку використовували вже за часів Стародавнього Риму. Мідь, як відомо, не є надто міцною, вироби із цього металу можуть змінювати колір і форму. А справжня поезія, на думку Горація, — нетлінна. Він робить акцент на значенні своїх художніх відкриттів: *«Я перший положив на італійську міру / Еллади давній спів»*. Тобто митець першим у римській поезії наслідував традиції Алкея та Сапфо. Горацій пишається тим, що він, син простих батьків, зумів досягти вершин мистецтва.

Згадка про Авфіда та Давна свідчить про те, що поет прагне стати відомим на своїй батьківщині. Капітолій — один із семи пагорбів, на яких був заснований Стародавній Рим. Тому поняття «батьківщина» Горацій розуміє широко — це для нього не тільки рідні місця, а й Римська держава.

«Понтифік-жрець» — це головний жрець (Понтіфекс Максим), який щороку піднімався на Капітолій разом зі старшою вес-

Мельпомена. Скульптура.
II ст. до н. е.

талкою (жриця храму Вести), щоб помолитись Юпітерові Капітолійському про благоденство Римської держави.

Отже, тривалість своєї слави Горацій співвідносить з існуванням Римської імперії. Проте слава поета пережила давню імперію і сягнула нашого часу.

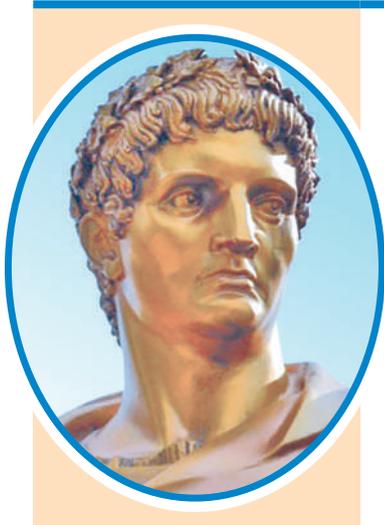
Ода Горація «До Мельпомени» започаткувала потужну традицію у світовій літературі. Образ пам'ятника як символу мистецтва відтворювали різні митці, вільно перекладаючи оду Горація (*М. Ломоносов, Г. Державін, О. Пушкін та ін.*).

Оду «До Мельпомени» перекладали серед багатьох інших і українські письменники. Найвідомішим вважають переклад *М. Зерова*. Доля цього поета є трагічною. За радянських часів його заарештували й відправили на Соловки (архіпелаг островів на півночі Росії, де в 1921–1939 рр. була в'язниця). Але й там М. Зеров продовжував писати та перекладати твори зарубіжної класики, зокрема й Вергілія, Горація, Овідія. У 1937 р. М. Зерова розстріляли разом з іншими представниками культури колишнього СРСР. Але слово М. Зерова, як і пам'ятник Горація, нетлінне.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Розкрийте зв'язок оди Горація «До Мельпомени» з історією і культурою «золотої доби» Августа. **2.** Визначте жанрові ознаки оди. **3.** Яку ідею утверджено у творі? **4.** Назвіть символи й розкрийте їхню роль у вірші. **5.** Опишіть пам'ятник вашому улюбленому поетові (*усно*).

Овідій

**43 р. до н. е. —
приблизно 18 р. н. е.**

Вінець Овідія вовіки не зів'яне...

Микола Зеров

Публій Овідій Назон народився в м. *Сульмоні*, у передгір'ях Апеннін (*Італія*). Він походив із старовинного знатного роду. Батько прагнув дати дітям — Луцієві й на рік молодшому Публієві — найкращу освіту.

Овідій навчався спочатку в Сульмоні, а потім — у Римі. Там він захопився поезією. Але вищим етапом навчання в давньоримському суспільстві вважали риторичну школу. Тут під керівництвом досвідчених ораторів знатні юнаки оволодівали мистецтвом красномовства. Основною формою навчання були так звані декламації — ораторські вправи на історичну або міфологічну теми. За свідченням сучасників, Овідій досяг великих успіхів у риторичній школі. З дивовижною легкістю він складав вірші й виголошував їх серед друзів. Хоча батько хотів, щоб Овідій зробив судову кар'єру, він присвятив своє життя мистецтву.

У Римі Овідій познайомився з видатними поетами свого часу — Тібуллом і Проперцієм. Завдяки таланту для нього відчинилися двері до вищого світу й імператорського палацу.

Першими творами Овідія стали книжки «*Любовні елегії*» («*Amores*») і «*Героїди*» — віршовані послання міфічних героїнь до чоловіків. Овідій продовжив традиції Тібулла й Проперція в жанрі любовної елегії. Проте, залишаючись у межах жанру, він надав йому нового звучання. Ранні елегії письменника, крім традиційних мотивів кохання, сповнені легкої іронії, кумедних дотепів, блискучої поетичної гри. Публічні декламації і поява «*Любовних елегій*» одразу принесли їхньому авторові широке визнання. Популярність Овідія зросла, коли з'явилася його нова книжка «*Наука кохання*», що містила поради для закоханих. У Римі не було жодної людини, яка б не знала цього твору, де було поетично змальовано почуття кохання, його барви й відтінки. Разом із тим у книжці подеколи звучала насмішка над моральними нормами доби Августа, критика деяких звичаїв того часу.

Ще один відомий твір поета — поема «*Метаморфози*» — побудовано на міфологічній основі. За допомогою міфів автор прагнув пояснити все, що відбувається у світі. Водночас із «*Метаморфозами*» Овідій писав інший твір — «*Фасти*» («*Календар*»). Це своєрідний поетичний літопис, у якому автор розповідав про міфи, звичаї та події, пов'язані з історією Риму.

Робота над обома поемами захопила поета. Однак імператор Август розгнівався на Овідія і відправив його в заслання в м. Томи (нині м. Констанца, Румунія). Перед від'їздом митець у відчаї спалив «*Метаморфози*». Друзі, на щастя, зберегли рукописні копії твору. Десять років Овідій прожив далеко від батьківщини. Драму поета відображено в його збірці віршів «*Сумні елегії*».

Що ж було причиною заслання? Про це ми й досі не знаємо. Імовірно, один з Августових поплічників звів на Овідія наклеп. А можливо, «Наука кохання», де звучала іронія на адресу тогочасної дійсності, викликала незадоволення правителя. А може, Овідій, наближений до імператорського двору, побачив і почув щось заборонене... Ніхто напевно не знає. Утім, відомого поета вислали з Риму. Август заборонив згадувати його ім'я. У своїх листах на батьківщину Овідій посилав друзям частинами «Сумні елегії» — скарги на долю і молитви про швидше повернення до Риму. Але ані Август, ані його наступник Тіберій не зглянулися над вигнанцем. Після десятирічного перебування на чужині, виснажений хворобами й злиднями, Овідій помер у *м. Томах*. Не здійснилося його останнє бажання — бути похованим на батьківщині.

Незважаючи на несправедливий вирок, муза Овідія ніколи не замовкала. Тому «Сумні елегії» стали не лише втіленням трагедії та скорботи митця, а й свідченням його сили духу, жаги життя та нескореного таланту.

Мудра думка

«Характер пісні Овідія змінився. Тепер вона далека від граціозного, ювелірного мережива “Любовних елегій”, їй чужа вченість, умовність тем і риторичне оброблення традиційних мотивів. Овідій блискуче володів мистецтвом красномовства, воно не захоплює читача тією барвистістю та жвавистістю образів, що ними уславилися “Метаморфози”: пишне малювання стає суворю графікою; легкість душевних поривів — болем і заціпенінням. Так мусило бути: поет співає тепер про себе, і саме простота й щирість, з якими він передає свої страждання, роблять безсмертними його “Сумні елегії”» (*Андрій Содомора*).

СУМНІ ЕЛЕГІЇ (ЖИТТЯ ПОЕТА, IV, 10)

(Фрагмент)

Любощів ніжний співець, як свій шлях життєвий
перейшов,
Друже-нащадку, тобі повість розкаже моя.
Мила отчизна моя — Сульмон, на джерела багатий;
Дев'ятдесять туди миль треба від Риму пройти.
Там я на світ народивсь, а щоб добре ти рік той
затямив,
Знай, що однакова смерть консулів стріла тоді.
З діда і прадіда рід наш поважний із кінників
римських,
Не випадковість, не гріш в люди виводили нас.
Парость не перша в сім'ї, — коли я на світ появився,
Був уже брат у батьків, старший од мене на рік;
Але зірниця одна привітала народження наші,
День святкувався один, тільки на два пиріжки.
Був то один із п'яти, зброєносній Мінерві відданих
Днів, коли перші бої в цирку кривавлять пісок.

В ранніх зелених літах нас виховують пильно
й дбайливо:
В Рим до найкращих знавців батько обох
нас послав.
Брат мій ще з літ молодих вінець красномовства
вподобав,
Форума сварки гучні вабили серце його.
Серцю ж моєму з дитинства подобались святощі неба,
Муза до тихих пісень кликала душу мою.
Часто мовляв панотець: «Не за хлібне ти діло берешся,
Славен Гомер, але й він так і помер нуждарем!»

Батькове слово узяв до душі я і, муз призабувши,
Спробував прозу писать, кинув я метри дзвінкі, —
Тільки ж писання моє самохіть окрилялося ритмом,
Що б не почав я писать, вірші складались самі.

Роки тим часом минали — нечутною перше ходою,
Вільної тоги настав день для обох юнаків,
Туніки наші прикрасив широкий рубець пурпуровий,
Нахили серця, проте, не відмінилися в нас.
Брат мій подвоїти встиг в житті своїм десять лиш
років —

Вмер, і я мав почуття, ніби себе я втеряв.
Потім посаду прийняв я, зеленим літам відповідну,
Членом колегії трьох деякий час я пробув.
Курія далі чекала; та звузив я рубчик червоний,
Бо не по силі моїй був той почесний тягар;
Тіло незвичне було, та й душа не лежала до праці,
А честолюбство мені завжди огидне було;
Сестри до того ж Аонські шептали про творче дозвілля,
Що уявлялось і так даром найкращим мені.
Як шанував, як любив я прославлених Римом поетів!
В кожному улюбленці муз бога я серцем вчував.
Слухав я Макра старого читання — поему про «Птахів»,
Та про отрутих гадюк, та про цілюще зело.
Часто Проперцій мені довіряв свою сповідь огненну:
Щира й правдива приязнь нас сполучала обох.
Басс, знаменитий сатиною, славний гекзаметром
Понтік —
Спільники любі були тих товариських зібрань;
І незрівнянний Горацій втішав нас багатством мелодій,
Пісні химерно-тонкій рідну навчивши струну.
Тільки-но образ Вергілія знав я, і смерть передчасна

Вирвала з мого життя дружбу, Тібулле, твою.
Галле, він твій спадкоємець, його спадкоємець —
Проперцій,
Я в тому колі з'явивсь вже як четвертий співець.

Як я старіших колись, так мене привітали молодші;
Хутко Талія моя стала відомою всім.
А виступав я з читаннями перед громадою в Римі, —
Ледве чи й раз поголить бороду вправився я.
Хист мій співецький збудила прославлена в місті
Корінна,
Так неправдивим ім'ям владарку звав я свою.
Досить тоді написав я, та все, що вважав негодящим,
Сам — вибагливий співець — кидав в огонь без
жалю...

Правда, тоді, як я йшов на вигнання, багато спалив я
Навіть достойних пісень, в гніві на Музу свою.
Серце було в мене чуле, покірне Еротові серце;
Часто з найменших причин поломеніло воно.
Але хоч був я такий, хоч займавсь од найменшої іскри,
Та на іменні моїм плям і чуток не було.
Мало не хлопцем мене оженили; немила та жінка
Дуже недовго жила шлюбним зо мною життям.
Друга її заступила; не смію догани їй скласти,
Але недовго й вона ложе ділила моє.
Третя й остання діждала зо мною поважного віку,
Та й на заслання мене випало їй виряджати.
Мав і дочку я єдину і внуків од неї діждався,
Двох вона мала дітей, але і шлюб не один.

От уже шлях свій промірявши, вмер панотець мій
спокійно,

Дев'ять десятків прожив він на своєму віку.
Гірко я плакав за ним, так би й він оплакав свого
сина,
Скоро й паньматці своїй почесь останню я склав.
Щастя їм випало, що мого горя вони не діждали,
Що мого вислання день їх в домовині застав.
Щастя й моє, що недоля мене не при них перестріла,
Не довелося старим гірко за мною тужить.
Та як од мертвих не тільки ім'я на землі зостається,
І од високих кострів тінь одлітає легка,
І як про горе моє прилине до вас поголоска,
І понад Стіксом мутним будуть судити мене, —
Знайте, кохані, тоді, що причина мого вигнання —
Вчинок незважений мій, а не злочинство яке.

Мертвим належне оддав я; для тебе, читачу сердечний,
Знову продовжую я повість скорботну свою.
Роки найкращі минули; прийшла сивина незабаром,
В кучері чорні мої позапліталася скрізь,
І переможний їздець на моєму віку олімпійський
Десять вже взяв нагород і завітчався вінком, —
Як несподіваний Цезаря гнів мене вислав у Томи,
Де чорноморський бурун в західні б'є береги.
Кари моєї причина і так аж занадто відома,
Але про власну біду свідчить не вільно мені.
Зрада супутників, прикrostі слуг —
що я згадувать маю?
Лихо те тяжче було, аніж вигнання саме.
Тільки ж дух мій не схитнувсь, не скорився лихий
я негоді,
Скупчив всі сили свої, щоб перетерпіть біду.
Бід же на мене звалилося стільки на суші й на морі,

Скільки зірок золотих в небі високім горить.
Давнє дозвілля, солодке життя довелося забути
І в непривичній руці зброю належну підняти.
Берег сарматський, суміжний із племенем гетів
стрілецьким

Зрештою нас привітав після набридлих блукань.
Зброя дзвенить тут довкола, та я, щоб недолю забути,
На самотині свою пісню складаю сумну.
І хоч нікого нема, хто б її привітав благодушно,
Але скорочує день, час забирає вона.
Дяка, о Музо, тобі, що живу і страждання я зношу,
І що це трудне життя не надломило мене.
Ти бо потіху даєш, ти приходиш до мене, як ліки,
І заспокоюєш ти серце турботне моє.
Вождь і супутник єси: пориваєш мене від Дунаю,
На Геліконі мені місце почесне даєш;
Ти, що нерясно буває, мені за життя ще з'єднала
Славу й потужне ім'я, шану посмертну співців.
Заздрість, що все сьогочасне принижує завжди і
ганить,

В пащі неситій моїх не поглинула пісень.
І хоча наша доба породила великих поетів,
Але прихильні були людські й для мене уста.
І хоч на думку мою є багацько співців поважніших,
Поруч із ними й мене ставить ласкавий читач.
Передчування ж співецьке говорить мені —
та чи правда? —
Що і по смерті не весь буду я, земле, твоїм.
Чи то мій хист, чи то ласка твоя оцю славу з'єднали, —
Дякую красно тобі, любий читальнику мій!

(Переклад із латини Миколи Зерова)

Як відомо, жанр елегії виник у Стародавній Греції і наповнювався громадянськими мотивами, а також мотивами кохання. У ранній творчості Овідія звучать любовні мотиви, але в пізній період життя в його елегіях переважають особисті переживання, мотиви розчарування, самотності й страждання. Основний художній конфлікт «Сумних елегій» — несправедливість влади до поета. Цей конфлікт виходить за межі біографії митця, набуваючи широкого філософського значення.

Образ Овідія назавжди залишився в історії художньої літератури як образ митця-вигнанця. До творчості поета зверталися багато письменників, зокрема й *М. Зеров*, який зробив чимало перекладів його творів. Над поезіями Овідія він працював в останні роки, перебуваючи в засланні на Соловках. У долі давньоримського митця український поет убачав сумні паралелі зі своїм життям.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які факти біографії Овідія відображено в тексті? 2. У яких рядках ідеться про художні твори, що написав митець? 3. Які почуття та настрої втілено в поданому фрагменті із «Сумних елегій»? 4. Знайдіть у тексті контрасти. Яку роль вони відіграють? 5. Які міфологічні образи використав автор? З якою метою?

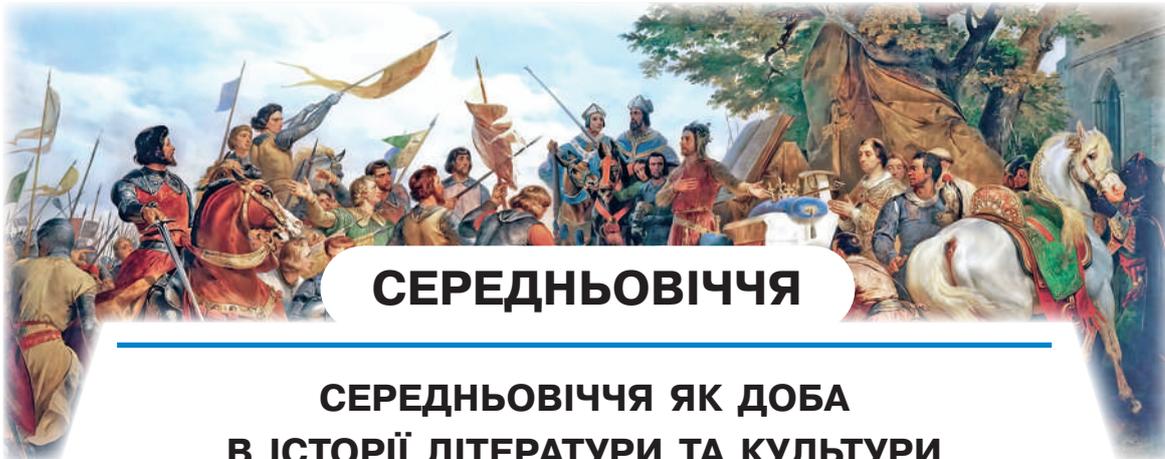
Творче завдання. Доберіть прикметники для характеристики ліричного героя Овідія.

Дискусія. Чи можна назвати ліричного героя Овідія *патріотом*?

Робота в групах. Визначте подібність і відмінність між елегіями Тіртея та Овідія.

Життєві ситуації. Що для вас означає поняття «Батьківщина»? Чи сумували б ви за нею, якби жили далеко?

Проект. Підготуйте проект на тему «Микола Зеров — перекладач античної лірики».

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ЯК ДОБА В ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА КУЛЬТУРИ

Хронологічні межі. Тисячоліття, що віддаляє давній світ від Нового часу, в історії людства називають **добою Середньовіччя** (або **середніми віками**). Розвиток літератури в цю епоху мав свою специфіку на Заході й Сході. У Європі цей період охоплює приблизно IV–XV ст. — з моменту краху Римської імперії до повного утвердження феодального способу виробництва (хоча в деяких країнах уже в XIII–XIV ст. формуються засади Відродження). У східних країнах процес феодалізації розпочався раніше, ніж у Європі, але й затягнувся на кілька століть довше. Хоча розвиток людської цивілізації в епоху Середньовіччя був неоднорідним у різних країнах, утім, є дещо спільне, що дає змогу говорити про середні віки як особливий етап духовної культури людства.

Ознаки Середньовіччя як епохи літератури та культури. У середні віки художня література розвивалася в умовах утвердження феодальних відносин. Старі суспільні норми поступалися новим, складала-

Зауважте! У середні віки утворилися п'ять нових культурних зон: *індійська, східноазіатська, близькосхідна, візантійська, західноєвропейська.*

ся нова ієрархія станів, які створювали свою культуру. Грандіозні історичні події (релігійні війни, перерозподіл територій, міграція народів, пошук нових земель, формування міст та ін.) відображені в яскравих образах і сюжетах середньовічних творів.

Виняткову роль у розвитку різних видів мистецтва, у тому числі й літератури, відігравали світові релігії — *християнство, іслам, буддизм*. Їхнє утвердження сприяло формуванню ідеологічних засад культури, основою якої став релігійний світогляд. Високий авторитет Біблії та Корану в ті часи зумовив розроблення релігійних тем, сюжетів та образів у художніх творах. У середні віки було створено нову теоцентричну концепцію¹, згідно з якою людину вважали залежною від божественної волі.

Крім релігії, потужний вплив на мистецтво та художню літературу здійснила *філософія*. У різних куточках світу утворилися специфічні філософські системи, тісно пов'язані з уявленнями й віруваннями людства. У літературних творах доби Середньовіччя є чимало роздумів про сенс буття, стосунки людини з Богом, про її місце на землі, боротьбу тілесного і духовного. Філософію в ті часи розуміли в практичному значенні — це наука про досягнення щастя, яке не можливе без духовної мети. Отже, у добу Середньовіччя тісно поєдналися думка й художній образ, величне та трагічне, релігійне чуття і прагнення до ідеалу. Людина усвідомила залежність від вищих сил і водночас від-

¹ *Теоцентрична концепція* (з грецьк. *Theos* — Бог, з латин. *centrum* — центр кола) — філософська концепція, за основу якої взято розуміння Бога як абсолютного, досконалого, найвищого буття, джерела всього життя та будь-якого блага.

крила в собі внутрішні суперечності, шукаючи своє місце в Усесвіті.

У *клерикальній літературі* були популярні Біблія, Ко-ран, Талмуд, тлумачення священних книг, культова поезія (гімни, молитви, проповіді, видіння) тощо. Цю літературу створювали не мовою живого спілкування, а тими мовами, що вже занепадали, але ще існували як мови церкви, науки й освіти. У Європі це була латина. У країнах Східної Європи, у Київській державі, де міцнішали культурні зв'язки з Візантією, такою мовою стала старослов'янська, а на Сході — санскрит. Ці мови забезпечували обмін культурними здобутками різних народів.

Світський напрям середньовічної літератури Сходу й Заходу творили представники різних соціальних груп, які писали про теми й проблеми у визначеній системі жанрів. Наприклад, європейське лицарство подарувало світові *лицарський роман, куртуазну (любовну) лірику* тощо. Унаслідок розвитку міст, що ставали не тільки осередками торгівлі та вироблення товарів, а й культурними центрами, формувалася широка за тематикою демократична культура (наприклад, у Франції — *фабліо*, у Німеччині — *шванки*, у східних країнах — *маками*). У межах світського напрямку літератури розвивалися живі мови народного спілкування, формувалися національні мови.

Становлення різних національних літератур ґрунтувалося на здобутках усної народної творчості. Зв'язок

Зауважте! У літературі доби Середньовіччя утворилися два провідні напрями: 1) **клерикальний** (пов'язаний із релігією); 2) **світський** (у якому відображено життя та інтереси різних соціальних верств).

художніх літератур і фольклору відображений у багатьох середньовічних жанрах (наприклад, у героїчному епосі). Певний час літературу живили теми, сюжети й образи, характерні для фольклору. Деякі твори передавали з уст в уста, і вони стали колективним надбанням («Пісня про Роланда», «Роман про Трістана та Ізольду», «Пісня про Нібелунгів», «Пісня про мого Сіда», «Слово о полку Ігоревім» та ін.). Поступово роль фольклору в художній літературі зменшувалася. З відокремленням літератури від колективної свідомості вона перестала бути анонімною.

Усесвітньо відомими стали імена таких середньовічних митців, як Лі Бо, Ду Фу (*Китай*), Рудакі, Омар Хаям, Хафіз, Фірдоусі, Румі (*персько-таджицька література*, що розвивалася на території Ірану та Середньої Азії), Данте Аліг'єрі (*Італія*) та ін.

У Європі серед інших формується література Русі-України, на розвиток якої вплинули прийняття християнства, а також надзвичайно багата народна культура.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Який період охоплює доба Середньовіччя і в яких історичних умовах тривав її розвиток? **2.** Назвіть провідні ознаки цієї літературної епохи. **3.** Які напрями утвердилися в літературі доби Середньовіччя? **4.** Які мови сприяли їхньому розвитку? **5.** Розкрийте роль усної народної творчості цього періоду.

Творче завдання. Підготуйте розповідь на тему «Історія одного шедевра доби Середньовіччя» (*усно*).

Дискусія. Чи відрізнявся розвиток літератури в добу Середньовіччя на Заході й Сході? Наведіть аргументи.

Робота в групах. За допомогою інтернету знайдіть інформацію і підготуйте повідомлення про розвиток художньої літератури в добу Середньовіччя в будь-якій країні (за вибором). Доберіть світлини.

Життєві ситуації. Уявіть, що до вас приїхали гості з-за кордону. Підготуйте для них екскурсію і представте 2–3 пам'ятки Русі-України.

Проект. Підготуйте проєкт на тему: 1) «Образотворче мистецтво в середньовічній Європі»; 2) «Лицарська культура в добу Середньовіччя»; 3) «Середньовічні філософи» (1 за вибором). Оформте результати проєкту як презентації.

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В КИТАЇ

Історичні межі. Китайське середньовіччя охоплює VII–XIII ст. Це «золотий період» розвитку китайської літератури, особливо поезії, що використовувала давню міфологію та філософію.

Духовні витоки китайської культури й літератури сягають глибин міфології. У космогонічних міфах китайців стверджується думка про те, що до створення світу існував хаос, з якого виникли *ян* та *інь* (чоловіче й жіноче начала). Згідно з уявленнями давніх китайців, для того щоб люди могли жити у величезному світі, вони повинні знати про його загальний порядок і наслідувати в усьому. Ян та інь утілювали всі можливі у світі протилежності: світ і темряву, тепло і холод, силу і слабкість тощо. Світ уявляли осередком боротьби протилежностей. Взаємодія ян та інь спричинила появу першоелементів: води, вогню, дерева, металу, землі. Поняття «ци» означало певну «життєву силу», «енергію» світу. Поняття «дао» — шлях або природний рух речей — загальний світовий закон. Ці й інші міфологічні поняття-образи міцно ввійшли у свідомість багатьох поколінь китайців і в давню китайську філософію.

Конфуціанство. У давній китайській філософії існувало кілька напрямів, серед яких найвпливовішими були конфуціанство та даосизм, що впродовж століть живили й надихали китайську культуру.

У Китаї з давніх-давен переважала так звана філософія життя, що намагалася розв'язати проблеми керівництва народом і країною, порушувала питання укріплення моралі людей. Таким було *конфуціанство* — впливова філософська школа, засновником якої був *Кун Фуцзі* (550–479 рр. до н. е.). Він став відомим у Європі через два тисячоліття після своєї смерті як *Конфуціус*, або *Конфуцій*. Його вважають «творцем» духовного образу китайців уже багато століть.

Основний зміст конфуціанства полягає в проголошенні ідеалу соціальної гармонії та в пошуках засобів досягнення цього ідеалу. Конфуцій створював своє вчення як мистецтво управління державою. Це мистецтво він ототожнював із справедливістю та моральністю. Поняття «лі» (порядок, обряд, благопристойність, правила поведінки, традиція) стало основною категорією китайської моралі та центральною ідеєю конфуціанства. Гідне виконання обов'язків усіма членами суспільства веде до порядку, що характеризується доброчесністю та гуманністю, вважав Конфуцій.

Одним з основних понять конфуціанства є «жень» (гуманність), складником якого є людинолюбство. Але любов до людини розуміли досить специфічно: безперечне схиляння молодших братів перед старшими,

Зауважте! **Моральні принципи конфуціанства:** 1) допомагай іншим досягти того, чого б ти й сам хотів досягти; 2) чого не бажаєш собі, не роби того й іншим.

синів — перед батьками, підданих — перед правителем тощо. Шанування батьків і поважне ставлення до старших — основа соціального порядку, відповідно до засад конфуціанства.

Під впливом конфуціанства склалися і зміцніли характерні для Китаю форми соціальної організації та комплекси моральних уявлень, поведінки, стосунків між людьми, що не втрачають своєї актуальності й нині.

Даосизм. Цей напрям виник у IV–III ст. до н. е., коли з'явилися книги «Лао-цзи» і «Чжуан-цзи». У даосизмі людину та природу сприймали як єдине ціле (людина — органічна частка Всесвіту), тому пізнати природу — означає пізнати й людину. Прихильники цього напрямку вважали, що життям природи та людей керує не Небо як верховне божество, а життя іде своїм шляхом — *дао*. Поняття «дао» перекладають як «природний хід речей», як «те, що йде саме собою». Дао — це космічний і моральний закон. Навіть Небо не в змозі порушити дао. Будь-яке втручання в дао або протидія йому приречені. *Дао* — основа буття всього суцього, тому кожна людина має порівняти себе та своє життя з дао. У філософському трактаті «Лао-цзи» ідеться про те, що дао — таємнича сутність Усесвіту, яку неможливо пізнати розумом, можна лише осягнути внутрішнім єством. Також утверджується думка про перехід усіх речей у протилежність: вологе із часом може стати сухим, а сухе — вологим, велике — малим, а мале — великим, несправедливе — справедливим тощо. Отже, даосизм прагнув осягнути розмаїття світу в його мінливості й безмежності.

Незважаючи на відмінності, конфуціанство й даосизм об'єднує думка про моральність як першооснову людського буття, а також філософське пояснення світу. У силі моралі та філософської думки — духовний потенціал китайського мистецтва.

Доба Тан — золота сторінка китайської культури. За часів правління династії Тан (618–907) у Китаї сформувалася високорозвинена цивілізація. У процесі об'єднання окремих князівств була утворена могутня Танська держава зі столицею Чаньань, де знаходилася резиденція імператора. Перші правителі Танської держави дбали про розвиток країни, роздали чимало земель селянам, обмежили владу поміщиків, сприяли активізації торгівлі. Після тривалих війн країна нарешті зажила мирним життям.

Правителі опікувалися розвитком науки та мистецтва. Можновладці всіляко підтримували талановитих письменників, художників та архітекторів. Танська держава розквітла в архітектурних ансамблях. Світове визнання здобули декоративні вироби, живопис і книжки. У VII ст. в Китаї був винайдений засіб книгодрукування, що давав можливість друкувати не тільки державні накази та релігійні тексти, а й літературні твори.

В епоху правління династії Тан поезія стала суттєвою частиною духовного життя китайців. У ті часи вірші писали всі — від імператора й чиновників до найбідніших селян.

У добу Середньовіччя в Китаї були створені прекрасні палаці та храми, у містах з'явилися бібліотеки й театри. У центрі столиці був розташований імператорський палац, огорожений високими стінами й баштами. До наших часів дійшли середньовічні китайські багатоярусні башти — *пагоди*, що нагадують про визначні події та святині.

Китайські митці писали свої полотна на довгих сувоях із шовку або паперу.

Китайські пагоди на річці Ліцзян. *Сучасне фото*

Лірика епохи Тан. За часів правління династії Тан і в політику, і в літературу прийшли вихідці зі збіднілих сімей землевласників, котрі виростили на лоні природи й зберігали міцні зв'язки із селянством. Вони були носіями іншого духу, аніж стара аристократична верхівка. І це не могло не вплинути на літературу, зокрема на поезію, що стала більш демократичною. Попередня епоха в ліриці характеризувалася вишуканістю, аристократизмом форм, барвистістю стилю, які вже не відповідали новому часові. Поети танської доби прагнули простоти форми й глибини філософської думки. Вони виражали не тільки свої приховані почуття, а й світогляд людини, котра усвідомила свою цінність та єдність із природою. Отже, китайська поезія рухалася від елітарності й манірності до простоти та повсякденної конкретності. Простота й відкритість почуттів стали провідною ознакою лірики епохи Тан.

Природа й людина в китайській поезії доби Середньовіччя поєднуються в одне ціле. Поети придивлялися до найменших змін у природі, які втілювали в несподіваних образах, порівняннях і метафорах, що нерідко набували філософського змісту. Характерною особливістю китайської лірики того часу є психологічний паралелізм — паралельне зображення природи й почуттів людини.

Новаторський характер танської поезії не заперечував традиційних тем і мотивів. Ті ж самі гори й ріки, пори року, схід і захід сонця надихали митців, але явища природи набували нового осмислення і наблизилися до життя звичайної людини. Чітко окреслені образи, ясність стилю, гармонія пропорцій — усе це прийшло в лірику епохи Тан. Простота та класична легкість танських віршів стали зразком для наступних поколінь митців.

Провідними темами танської поезії стали природа й поет, утеча від світу, стосунки з друзями, чужина, юність і старість, тлінність буття, минуще та вічне, громадянський обов'язок, любов до батьківщини тощо. Однак дуже рідко можна знайти вірш, у якому було б висвітлено одну тему. Твори танського періоду — це єдиний тематичний комплекс. Наприклад, зміни в природі викликали роздуми про плинність буття, наближення старості, про вічність. Поширена в той час тема туги поета на чужині (у Стародавньому Китаї було прийнято переводити чиновників з однієї області в іншу, що створювало для їхніх родин певні труднощі) пов'язана з переживаннями, обумовленими розривом із друзями та рідною домівкою.

Своєрідність китайської культури танського періоду полягає в тому, що поезія, живопис і каліграфія не мали звичних для нас меж. Вірші в Стародавньому Китаї записували за допомогою ієрогліфів, які мали багато значень, тому читач повинен був використовувати творчу уяву. Займаючись каліграфією, китайці ніби наново відкривають власне «я», спілкуються з Усесвітом. Каліграфію з давніх-давен вважали засобом вираження стану душі, а ієрогліфам приписували чудодійну силу. Отже, поезію, живопис і каліграфію вважали трьома іпостасями мистецтва, що сягало духовних глибин людського буття.

Лірика епохи Тан — прекрасний художній світ людських думок і почуттів, щирих одкровень і філософських узагальнень, утілених у специфічних поетичних формах.

Основні жанри китайської лірики доби Середньовіччя. У китайській поезії епохи Тан розвивалися такі жанри, як *ші* й *ци*. *Ші* — вірші з дворядковою строфою, кожний рядок якої складається із чотирьох, п'яти або семи слів із цезурою (паузою) після другого знака в рядку із чотирьох або п'яти слів і після четвертого — у рядку із семи слів. Лірична форма *ші* проіснувала досить довго. Її використовують і сучасні китайські поети.

Ци, на відміну від *ші*, складаються з нерівних рядків. Вірші у формі *ци* створювали на певну мелодію, тому музикальність є характерною ознакою таких творів. *Ци* з'явилися у VIII ст., спочатку їхня тематика була пов'язана з особистісними переживаннями поетів, але згодом у творчості митців з'являються і інші теми, що значно розширили коло сюжетів і мотивів.

Видатні поети доби. В епоху Тан поезія досягла небувалого розквіту: сотні, навіть тисячі талановитих поетів прокладали нові шляхи в літературі. Серед них

були Ван Бо, Лу Чжаолінь, Мен Хаожань, Ван Вей, Гао Ші, Цень Шень, Ван Чанлінь та ін. Творчість китайських поетів раннього Середньовіччя обумовила появу зірок першої величини — Лі Бо й Ду Фу.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. 1. Які уявлення китайців обумовлені давніми міфами? 2. Назвіть основні напрями в давній китайській філософії. 3. Який період охоплює доба Середньовіччя в історії культури Китаю? 4. Назвіть хронологічні межі правління династії Тан. 5. Охарактеризуйте (стисло) економічний та культурний розвиток Танської держави. 6. Яку роль відігравала поезія в епоху Тан? 7. Визначте основні теми й художню своєрідність танської лірики. 8. Охарактеризуйте провідні жанри китайської поезії доби Середньовіччя. 9. Порівняйте засади конфуціанства й даосизму. Чим вони відрізняються між собою? Чи є подібність між ними?

Питання для обговорення. Які ідеї давньої китайської філософії, на вашу думку, є актуальними? Аргументуйте.

Творче завдання. Поясніть висловлювання Конфуція: «Для всіх і кожного вдосконалення своєї особи є корінням»; «Неможливо, щоб за неладу в корінні верхівка була в порядку».

Дискусія. Що таке дао? Поясніть це поняття за допомогою синонімів.

Робота в групах. Поділіться на групи — «мистецтвознавці», «історики», «філософи», «літературознавці» — і підготуйте повідомлення та презентації про відповідні аспекти життя Китаю в добу Середньовіччя (3–4 хв).

Життєві ситуації. Які ідеї давньої китайської філософії видаються вам корисними й актуальними для сучасної людини? Поясніть.

Проект. Підготуйте проект на тему «Китайські пам'ятки культури доби Тан». Оформте результати проекту як презентацію.

Лі Бо

701–762 рр.

Змах пензля —
і буревії та зливи тремтять.
А напише вірша —
і викличе сльози у привидів,
добрих і злих.

Ду Фу

Китайський поет Лі Бо (повне ім'я Лі Тай-Бо) у своїй творчості відобразив різні аспекти життя народу й водночас глибини його духу. У ліриці митця виникає зв'язок конкретного історичного часу епохи Тан і вічності, китайської народної культури та філософії.

Лі Бо народився 701 р. в провінції Сичуань (Китай). Перші вірші написав у 10 років. Через вісім років відмовився від складання державних іспитів, що могло б забезпечити йому посаду, несподівано залишив домівку й разом зі своїм наставником вирушив у мандрівку, а згодом оселився в горах. Світосприйняттю Лі Бо був близький даосизм. Слідом за своїм учителем (даосом) він прагнув пізнати загальний рух речей у світі — дао. Його вабила широта простору, у якому він шукав своє місце як частинка Всесвіту.

Мандри поета тривали протягом 721–728 рр. У цей час Лі Бо одружився, проте сімейне життя і батьківство не вплинули на його філософські пошуки. Улюбленим місцем подорожей були гори Шань-дунь, де він написав чимало поетичних творів і вів бесіди з та-

Єдиний автограф Лі Бо, який зберігся до нашого часу

кими ж самітниками про природу, сенс буття, призначення мистецтва.

742 р. імператор подарував поетові вище вчене звання (ханьлінь) і запросив до свого палацу в Чаньань. Він високо цінував талант Лі Бо та його знання даоських книг, любив розмовляти з ним і слухати його вірші. Дружина імператора (її називали «Дорогоцінна Дружина») власноруч готувала чорнило для поета, а він за наказом правителя описував її вроду. Утім, Лі Бо був незалежним у своїх поглядах і вчинках, тому недовго затримався при дворі імператора. Він шукав не слави й багатства, а гармонії з природою, світом, самим собою. Тому 744 р. поет залишив столицю і знову вирушив у мандри.

756 р. в Китаї спалахнуло повстання під керівництвом Ань Лу-Шаня, губернатора північних областей імперії. Розпочалася доба жорстоких міжусобиць, що спустошили землі та призвели до численних жертв. Лі Бо став свідком заколоту й був утягнений у політичну боротьбу. Молодший брат імператора Лі Лінь умовив поета вступити до нього на службу, ставши в опозицію до правлячої династії. Після викриття намірів опозиції Лі Лінь опинився за ґратами, а разом із ним і його прихильники, серед яких був і Лі Бо. Кілька років поет

провів у в'язниці, а потім був засланий у далеку провінцію Єлан. Однак через три роки митець був помилуваний імператором і знову здобув бажану свободу.

Останні роки Лі Бо прожив у будинку свого родича Лі Янбіна, де й помер 762 р. А Лі Янбін дбайливо зберіг понад 900 творів поета. За легендою, митець потонув, намагаючись упіймати відображення місяця в річці. Ця легенда не безпідставна: усе життя поет шукав вищий смисл — дао, який приховує природа. Можливо, він його все-таки знайшов...

Творчість Лі Бо мала величезний вплив на розвиток подальшої китайської поезії. Друзі митця — поети Ду Фу й Гао Ші — говорили, що в Лі Бо був особливий талант «глибокого бачення світу».

Лірика. Лі Бо приваблювали різні теми й мотиви, серед яких особливе місце посідає тема природи. Його твори не випадково називають «поезією гір і рік». Природа — привід для філософських роздумів митця, він ніколи не втомлювався спостерігати за нею, бо кожна її зміна неповторна й прекрасна. Гірські хребти, водоспади, небесні висоти, несяжні ліси, сузір'я — постійні образи поезії Лі Бо. Ліричний герой у творах поета живе поміж небом і землею, серед негамовних стихій і вічних зірок. Його вабить дао, відоме тільки природі.

Хоча у віршах митця нерідко відображено настрій самотності, сум поета не має відтінку трагізму. Його печаль пов'язана зі складністю філософських питань, що хвилюють поета, а усамітнення для їхнього вирішення є необхідною умовою. Тому він сумує на самоті, бо тільки наодинці із собою та світом може думати про вічне.

Хоча ліричний героєм Лі Бо — відлюдник, мандрівник, котрий живе подалі від людей, він переживається їхніми переживаннями й тривогами. Чимало віршів поета присвячено друзям і знайомим. Він сприймає їхній біль як особистий, співчуває їм, тонко відчуває їхній душевний стан.

Уліньюань (Китай)

Незважаючи на постійну заглибленість у природне й духовне життя, творчість Лі Бо проіннята бажанням охопити весь світ, пізнати його в різних виявах, відчути радість від існування. Тому пафос поезії митця не обмежується сумним настроєм. У віршах Лі Бо втілено й радість від життя, натхнення та пошук дао.

Художня своєрідність віршів Лі Бо. У творчості поета розвивається віршова форма китайської поезії, витoki якої знаходимо в народній пісні. Як і фольклорні жанри, вірші Лі Бо надзвичайно музикальні, у них поезія тісно поєднана з мелодією, а думка — з образом. Поет використовує характерний для народної творчості прийом психологічного паралелізму, уживає постійні епітети, метафори й порівняння. Лі Бо оновив китайське віршування, наблизивши його до життя. Його лексика проста й виразна. Поет досягає яскравої картини за рахунок мінімуму зображувальних засобів. Він створює свої вірші як маленькі мініатюри, де кожний дотик пензля не є випадковим. Творчість Лі Бо засвідчує, що в середньовічному Китаї створювали високогуманну філософську поезію, проінняту людськими почуттями та шуканнями, суголосними й сьогоденню.

ПЕЧАЛЬ НА ЯШМОВОМУ¹ ҐАНКУ

Коментарі

У творі розроблено популярний мотив китайської лірики — туга дівчини. *Білі роси* — метафора інею. Епітет *яшмовий* у китайській поезії — це не тільки означення, а й символ істинного, гідного та вірного. В українському перекладі назви використано слово *ґанок*. В оригіналі, звісно, ужито інше слово, яке можна перекласти як «поміст», «настил на підвищенні». Китайське слово *поміст*, як і українське *ґанок*, — зовнішня прибудова перед будівлею, своєрідний перехід від відкритого простору, «широкого світу» до простору замкненого, приватного. *Яшмовий ґанок* — центральний образ вірша, який допомагає створити образ ліричної героїні, що переживає глибоку печаль. Для Лі Бо характерний перехід внутрішнього (печалі) у зовнішнє, природне («...місяць осінній печальний ... повільно згаса»).

На яшмових сходах
біліє холодна роса.
Промокли панчохи.
Пливуть мовчазні небеса.
Дивлюсь крізь фіранку
на місяць осінній печальний —
на тихій воді він тремтить
і повільно згаса.

(Переклад із китайської
Леоніда Первомайського)

¹ *Яшма* — гірська порода, з якої в давнину робили деякі спори (у тому числі для імператорського палацу), а також обереги й амулети.

Осмислюємо прочитане. **1.** Де й коли відбуваються події, що описує поет? Які образи це засвідчують? **2.** Якими настроями пройнятий вірш? **3.** Які художні засоби допомагають відтворити ці настрої? **4.** Охарактеризуйте образ ліричної героїні вірша.

Творче завдання. Опишіть (*усно*) або намалюйте картину, що постала у вашій уяві під час прочитання вірша.

Дискусія. Як ви думаєте, чому сумує лірична героїня Лі Бо?

ПРИЗАХІДНЕ СОНЦЕ НАВІЮЄ ДУМКИ ПРО ГОРИ

Коментарі

У цьому творі змальовано художню картину світу: дерева, квіти, небо, гори — усе це єдиний природний простір. У ньому є місце й для людини, яка гармонійно входить у цей простір, коли долучається до його найбільшої таїни — дао. Людина не повинна йти всупереч природному шляху, вона має жити одним життям з усім, що є на землі.

Опісля дощу
заяріла паруюча зелень.
Західним рум'янцем
взялося розчахнуте небо.

Весни будівничі —
тепло і вітерець зі сходу —
пишаються квіттям,
найкращим своїм творінням.

Та квіт опаде,
і настане глибокий вечір.

Це так зрозуміло! —
І я не тамую зітхання.

Одна тільки мрія —
відвідать прославлені гори,
щоб там, окрилившись,
пізнати Велике Дао!

*(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)*

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Які картини постали у вашій уяві під час прочитання вірша? **2.** Якою у творі змальовано природу — статичною чи динамічною? **3.** Охарактеризуйте образ ліричного героя та його найбільшу мрію. **4.** Наведіть приклади метафор та епітетів з українського перекладу вірша.

Творче завдання. Намалюйте фарбами (олівцями чи пастеллю) пейзаж за мотивами цього вірша. Поясніть свій вибір кольорів, відтінків та образів.

Дискусія. Про що мріє ліричний герой?

СОСНА БІЛЯ ПІВДЕННОЇ ГАЛЕРЕЇ

Коментарі

Духовне життя для Лі Бо мало таке саме значення, як і життя природне. Тому не випадково він зображує свої переживання за допомогою пейзажів. Так, наприклад, поет порівнює прагнення до вищого смислу зі зростанням самотньої сосни, навколо якої ніколи не вщухає вітер. Цей вірш сповнений символів та алегорій. Сосна — це уособлення митця, котрий прагне до вищого смислу. Вітер утілює бентежний та неспокійний Усесвіт, у якому живе людина. А «надхмарна

вись» — це той прихований сенс усього суцього, природний і моральний закон, який шукає поет. У творі звучить думка про необхідність духовного вдосконалення людини, про пізнання дао.

Поблизу галереї
росте сосна-одиначка.
В такої, природно,
розкидисте гілля й густе.

Вітрець навколишній
навіть на хвильку не вщухне:
Йому тут воля —
тож дме він і вдень, і вночі.

Затінений стовбур
покрився плямами моху.
А в пишній хвої
повітря неначе мигтить.

Чи вдасться їй
досягти надхмарної висі?
Це ж треба рости
аж декілька тисяч лі¹!

*(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)*

Краса слова

У віршах Лі Бо нерідко поєднуються слова з різних сфер буття — висока й побутова лексика, слова, що означають

¹ *Лі* — міра довжини в Стародавньому Китаї (приблизно 30 см).

Гори Саньциншань (Китай)

явища природи та повсякденне життя людини. Проте поет не протиставляє ці слова за значенням, вони утворюють неподільну єдність, де людина зі своїми неповторними почуттями є важливою часткою Всесвіту.

- Назвіть у прочитаних вами віршах такі слова-образи. Як вони співвіднесені між собою?

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Визначте тему й ідею вірша. **2.** Назвіть у творі символи й алегорії. Що вони уособлюють? **3.** Як через пейзаж розкрито стан ліричного героя?

Творче завдання. Які образи природи, на вашу думку, також допомогли б поетові розкрити пошуки дао?

Дискусія. Чому у вірші Лі Бо сосна — одиначка?

Життєві ситуації. Розкрийте різні аспекти поняття «самотність». У яких випадках це погано для людини, а в яких — добре, позитивно? Чи відчували ви самотність і як ви її переживали? Чи потрібно вам усамітнення? Для чого?

Проект. Підготуйте проект на тему «Образ сосни у світовій ліриці». Виступіть із повідомленням у класі.

Ду Фу

712–770 рр.

Де ж він, той рік,
коли зможу вернутись додому?

Ду Фу

Увага до внутрішнього світу людини, велике співчуття до знедолених і скривджених, викриття війн і несправедливості — усе це хвилювало поета Ду Фу (друге ім'я Цзимей). Він став видатним ліриком разом зі своїм геніальним сучасником Лі Бо. Поетів пов'язували дружні стосунки, і хоча кожний із них ішов своїм шляхом, вони з повагою ставилися до здобутків один одного.

Ду Фу народився 712 р. в окрузі Гун провінції Хенань (Китай) у сім'ї чиновника, був нащадком старовинного китайського роду. Серед його предків — військові, державні діячі, митці. Його дід Ду Шеньян був одним із найшанованіших у VII ст. придворних поетів. Але коли на світ з'явився Ду Фу, від колишньої слави й багатства родини залишилися тільки легенди, тому він мусив розпочинати своє життя в злиднях і поневіряннях.

Про його життя до сорока років відомо дуже мало. Він багато мандрував країною разом зі своїми друзями — Лі Бо й Гао Ші. Це був період пошуків самого себе. За свідченням його сучасників, Ду Фу був

надзвичайно здібним, проте чомусь не склав іспити на посаду державного чиновника. І все ж таки він не втратив віри у власні сили.

Ду Фу став пристрасним співцем своєї країни, знайшовши в цьому власне покликання. З такими намірами поет оселився в тодішній столиці Китаю — Чаньань. Так розпочався другий період життя та творчості митця. У 751 р. вірші, які Ду Фу надіслав імператорові, були прийняті при дворі, згодом для поета було влаштовано новий екзамен, який він витримав та отримав відповідну посаду. Однак у столиці його становище не стало кращим.

У поезії Ду Фу, крім традиційних для китайської лірики тем природи та філософських пошуків, потужно зазвучали соціальні мотиви. Поет відчув кризу Танської держави й відобразив це у своїх творах. У його *«Пісні про бойові колісниці»* ідеться про страждання і горе народу. Твір розпочинається описом проводів чоловіків на війну, а завершується оплакуванням померлих. Уперше в китайській ліриці виявилось нове почуття — сором поета за розкоші вельмож і глибокий біль за долю простих людей.

У 44 роки митець залишив столицю, у якій поширився заколот північно-східних військ під проводом Ань Лу-Шаня. Після придушення бунту Ду Фу призна-

Будинок Ду Фу.
Реконструкція. м. Ченду
(Китай)

чили міністром, але згодом понизили й відправили в провінцію Гуачжоу. Державна служба не стала покликанням для поета. Він усім серцем віддався мистецтву. Найбільше його хвилювала доля рідної країни й народу, про що він багато писав у свої віршах.

У 759 р. Ду Фу нарешті залишив ненависну йому державну службу й зміг займатися поезією. Він оселився в Ченду, північно-західній частині Китаю, де провів останні одинадцять років, створивши там понад тисячу віршів.

Ду Фу помер 770 р., так і не досягши ані слави, ані багатства. Сучасники майже не знали його творів, але наступні покоління гідно оцінили доробок поета.

Лірика. Ду Фу недаремно називають *поетом-істориком*, адже до появи його віршів китайська поезія рідко відображала широкомасштабні сцени й історичні події. Митець створив поетичний літопис не тільки свого життя, а й життя своєї країни.

У поезію Ду Фу ввійшли образи звичайних китайців, у яких утілено історію і реальність Китаю (вірші «*Прощання старого*», «*Прощання безпритульного*»). Вони, на відміну від творів попередників митця, більш індивідуалізовані. Це вже не просто абстрактні мандрівники чи філософи, а конкретні люди зі своїми реальними біографіями й почуттями, зумовленими соціальними обставинами. Через своїх героїв йому вдалося відтворити дух історичного часу, висловити біль, страждання і сподівання китайського народу.

Ду Фу поділяв принципи конфуціанства, шукаючи шляхи досягнення соціальної гармонії. Мрія поета втілилася в образі величезного будинку, у якому б зна-

йшли спасіння всі злидарі, жебраки й безпритульні (вірш «Якби я міг побудувати дім...»). Цей «спільний дім для всіх» — символ миру й щастя в країні.

У ліриці митця звучать традиційні для китайської поезії теми розлуки, самотності та відчуження. Однак якщо в Лі Бо перебування на самоті було пов'язане з необхідністю осмислити дао, то в Ду Фу самотність спричинена передовсім історичними обставинами. Поет трагічно переживає негаразди у своєму житті й у житті всієї країни. Він порівнює себе то з порожнім човном, то із самотнім птахом — у цих образах відображена драма звичайного китайця VIII ст., доля якого постійно крутила у вирі подій, випробовувала війнами й злиднями (вірш «Самотня дика гуска» та ін.).

Безумовно, соціальні теми та мотиви переважають у творчості Ду Фу, але він віддав належне й пейзажній та філософській ліриці. Поет уважно придивлявся до життя природи, прагнув жити в гармонії з нею, захоплювався її красою. Природа в Ду Фу — ще один привід для роздумів над власною долею і життям народу.

Трагізм і світло ідеалу. Природа й людина в поезії митця живуть одним життям. Краєвиди, створені поетом, оживають завдяки тому, що їхньою органічною часткою стають люди. З природою разом вони й умирають, бо життя і смерть — нерозривні начала Всесвіту. Однак у природі цілковитої смерті не буває, бо після зими завжди настає весна, а те, що стало прахом, переходить в інші форми. Тому Ду Фу дійшов висновку, що, незважаючи на трагізм буття, на смерть і горе, людина, народ і вся країна здатні до відродження. Можливо, тому його поезія позбавлена безвиході. Вона трагічна за змістом,

але в ній є і світло прекрасного ідеалу. Митець вірив у щасливе майбутнє свого народу.

ВЕСНЯНИЙ КРАЄВИД

Коментарі

У вірші «Весняний краєвид» картина природи контрастує з описом зруйнованої країни. Поета хвилюють внутрішні чвари, що призводять до спустошення і зубожіння. Проте він вірить, що, як природа навесні, його Вітчизна оживе й знову розквітне.

Хоча батьківщину
зруйновано —
гори і ріки існують.
В столиці весна буяє,
дерева й трава — густі.

Низка сигнальних вогнищ
не гасне уже пів року.
За лист від родичів з дому
я б купу грошей віддавав.

Бачачи нелад часу,
я й серед квітів плачу,
ремствуючи на розлуку,
і серед птахів тужу.

Біле моє волосся
все рідшає після гребінки,
а скоро, мабуть, і зовсім
не буде тримати шпильок.

*(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)*

Гори Цинченшань.
Сичуань (Китай)

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Як ви зрозуміли початок вірша: «Хоча батьківщину зруйновано — / гори і ріки існують»? **2.** У яких рядках утілено реальний трагізм світу? **3.** Визначте тему й ідею вірша. **4.** Охарактеризуйте образ ліричного героя твору.

Творче завдання. Створіть словесний портрет ліричного героя Ду Фу після прочитання вірша «Весняний краєвид» (усно).

Дискусія. Які думки й асоціації викликає образ весни в ліричного героя Ду Фу? Поясніть, чому він каже про себе: «... я й серед квітів плачу», «... і серед птахів тужу»? Що викликає в нього тугу та сльози?

Життєві ситуації. Які думки й почуття викликає у вас картина весни у вашому краї? Опишіть (усно).

ПОДОРОЖУЮЧИ, ВНОЧІ ОПИСУЮ ПОЧУТТЯ

Коментарі

Про що б не писав Ду Фу, він завжди прагнув простоти, прозорості й предметності. Авторська думка виражена в зрозумілих і конкретних образах, а втілені почуття проймають душу кожного, хто читає його рядки.

Ду Фу відмовився від пишних висловів і складних метафор, наблизивши поезію до життя. Він брав образи з реальності, одухотворяючи їх силою свого таланту. Крім того, у його поезії сформувався так званий «мінливий стиль», що давав змогу авторові в одному вірші відобразити цілу гаму людських переживань. Це був рішучий відступ від традицій, що перетворило його вірші на багатовимірні конструкції, невеличкі драми в поезії.

Поезія Ду Фу є прикладом єднання поета із життям народу, природою та країною.

Ворушить легіт
ріденьку на березі травку.
Крізь ніч посуває
човен високу щоглу.

Нависли зірки
над безмежжям голого степу.
Мечеться місяць
в потоці Великої річки.

Займаючись віршами,
станеш хіба відомим?
Старий та хворий,
спробуй одерж посаду!

Метляюсь по світу.
З ким себе порівняти?
Між землею і небом
чайка на мілині піщаній.

*(Переклад із китайської
Геннадія Туркова)*

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Які думки й почуття викликав у вас цей твір? **2.** Знайдіть у вірші уособлення в зображенні природних явищ. Яку роль вони відіграють у творі? **3.** Як поет змальовує своє життя? **4.** Знайдіть у вірші епітети й метафори, що відображають душевний неспокій ліричного героя.

Порівнюємо. Порівняйте ставлення до самотності у творчості Лі Бо й Ду Фу. У кого з поетів самотність набуває більш трагічного забарвлення? Поясніть свою думку.

Дискусія. Дайте своє тлумачення останніх рядків вірша. Чому саме чайка стала символом трагічної долі поета?

Проект. Підготуйте реферат на тему «Доля поета у віршах Ду Фу».

ПІСНЯ ПРО ХЛІБ І ШОВК

Коментарі

Це один з останніх творів поета. Незважаючи на складні обставини, митець дбав не про власне благополуччя, а про добробут країни. Залишившись відданим філософії конфуціанства, він утверджував у творі суспільний ідеал — мирну працю замість війни й розбрату. Хліб і шовк — традиційні символи, що відображали уявлення китайців про щастя для всіх і кожного. У простих ритмах цього вірша відчувається радість життя і спільної праці.

Напевно, міст у Піднебесній¹
Не менше тисяч десяти.
Але нема такого міста,
Де б воїнів у латах не знайти.
Якби ж ми переплавити могли
Ті лати на орала для землі.
Щоб кожну латочку бездоглядних ланів
Переорати за погожих днів.
Щоб селянин і сів, і збирав,
І шовкопрядів листям годував.
Щоб той, хто любить рідну землю,
Не лив за нею сліз даремно.
Чоловіки б у полі працювали,
І шовк, співаючи, жінки звивали.

(Переклад із китайської Т. Некура)

¹ Піднебесна — легендарна назва Китаю.

Краса слова

У творах Ду Фу є чимало поетичних образів, які набувають символічності. Наприклад, чайка — утілення важкої долі поета, човен — символ його звивистого шляху та ін.

- Знайдіть у прочитаних вами віршах такі символічні образи й розкрийте їхнє значення.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Визначте тему й ідею вірша. **2.** Охарактеризуйте позицію автора. У яких рядках вона виявляється? **3.** Яку роль у творі відіграє образ пісні («*І шовк, співаючи, жінки звивали*»)?

Творче завдання. Доведіть, що Ду Фу — поет-патріот.

Дискусія. У Старому Заповіті Біблії є такі слова: «*Прийде час, коли народи перекують мечі на рала, а списи на серпи й не будуть більше вчитися воювати*». Що спільного між «Піснею про хліб і шовк» і цим біблійним висловом?

Робота в групах. Розкрийте зв'язок творчості Ду Фу з: 1) конфуціанством; 2) історією народу; 3) природою.

Життєві ситуації. Які образи можна вважати символами мирного життя українців?

ПЕРСЬКО-ТАДЖИЦЬКА ЛІРИКА

Культурні центри та мови Сходу. Наскільки складним був розвиток культури доби Середньовіччя на далекому Сході, настільки ж непростим він був і в Азії, зокрема в центральній її частині. Нині державні кордони відділяють Іран, Афганістан, Таджикистан та інші країни, а наприкінці I тис. н. е. це була територія різних халіфатів, між якими здійснювалася міграція населення.

Культура й література в цьому величезному регіоні в I та II тис. характеризувалися розмаїттям та оригінальністю. З одного боку, на це впливав розвиток великих культурних центрів — таких міст, як Бухара, Самарканд, Ісфахан та ін. З іншого боку, важливим чинником формування художньої літератури був розвиток мов, які (подібно до європейських груп: германських, романських і слов'янських мов) перебували в безперервному русі. З I тис. до IX ст. в Середній Азії була поширена мова *пехлеві*, що поступилася місцем мові *фарсі*. Саме цією мовою були написані шедеври не тільки східної літератури, а й численні наукові праці (з математики, медицини, астрономії тощо), завдяки яким азійська культура поширила свій вплив на три континенти — Азію, Європу й Африку — у всіх сферах життя.

У центрі культурного світу Сходу був нинішній Таджикистан, а мовою культури стала фарсі. Саме тому літературу цього регіону визначають як *персько-таджицьку*.

м. Самарканд (Узбекистан). Сучасне фото

Митці. Становлення, розвиток і розквіт персько-таджицької лірики пов'язані насамперед з іменем поета **Рудакі** (бл. 858–941). Він став засновником персько-таджицької лірики. У його творчості знаходимо витoki багатьох поетичних жанрів. Основна форма творів поета — дистих (бейт), про кількість яких учені сперечаються ще й досі.

Провідними мотивами його лірики стали оспівування радощів життя, відчуття фізичної та інтелектуальної сили, що поєднуються з печаллю за втраченим минулим і відчуттям примхливої долі. Після поетичного злету, коли Рудакі був улюбленцем правителя Аміра, митець став жертвою змови заздрісників. Його позбавили можливості бачити, а також майна. Він помер від хвороб і бідності у своєму рідному селищі, залишивши нащадкам лише вірші.

Халіфат — ісламська теократична (тобто та, що керується Божими законами) або феодальна арабсько-мусульманська держава. Вісім великих халіфатів, що утворилися на територіях Малої та Середньої Азії, півночі Африки та в Європі, дали початок нинішнім азійським державам.

Коментарі

Бейт (з арабськ. *дім*) — дворядковий вірш, який є базою для утворення подальших поетичних форм — рубаї, газелі. Кожний рядок бейта означав «схил даху», а два — це цілий дах над одним будинком. Отже, симетрична римована пара рядків є фундаментальним засобом написання поезії, що виражає дух культури й літератури.

Не менш важливою постаттю для персько-таджицької літератури став поет **Фірдоусі** (935–1020), який прославився епічною поемою «*Шахнаме*». Ім'я Фірдоусі означає «райський», а дане йому сучасниками прізвисько *Хакім* — «мудрець». У творах поета відображено вічність краси, мудрості й прагнення до пізнання світу.

Коментарі

«*Шахнаме*» («*Книга царів*») — національний іранський епос, що описує історію країни від найдавніших часів до VII ст., коли в країні поширюється іслам. Ця поема, яку Фірдоусі писав понад 30 років, більша за обсягом майже вдвічі за «Іліаду» та «Одіссею» Гомера.

Не можна обійти увагою і постать одного з найуспішніших поетів Сходу — **Нізамі Гянджеві** (1141–

Зображення Нізамі Гянджеві на килимі. Музей Гянджеві (Азербайджан)

1209), який народився на території сучасного Азербайджану. При народженні майбутнього поета назвали Ільясом, Гянджеві — це ім'я автора за назвою міста, де він народився, а Нізамі — узятий поетом псевдонім. Родина, з якої він походив, здавна займалася вишивкою. Ткацтво та вишивку й досі вважають на Сході «чоловічими» професіями, так само було й за часів поета. Але хлопець відмовився від родинної праці, замінивши її іншим

мистецтвом — терплячим «вишиванням» поетичним словом.

Маючи хист до різних наук, Нізамі прославився як автор поетичних творів. Найвідомішими є його п'ять поем («Хамсе»), серед яких — найпрекрасніші східні поеми про закоханих «Лейлі і Меджнун» і «Хосров і Ширін». Остання — це не лише гімн коханню, у ній в алегоричній формі представлена історія пошуків Бога.

Не менш важливими для розвитку персько-таджицької поезії були твори **Сааді** — поета-філософа, автора поеми «Бостан» («Плодючий сад»); **Хафіза** — класика, який писав свої поетичні твори у формі газелі; **Навої** — автора героїко-романтичної поеми «Фархад і Ширін».

І, звичайно, усю красу східної лірики розкрито у творчості ще одного автора, який став легендарним співцем життя в його цілісності, повноті та радості, — **Омара Хаяма**.

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. **1.** Назвіть і покажіть на мапі країни, де формувалася персько-таджицька література. **2.** Що вплинуло на її розвиток? **3.** Назвіть видатних представників персько-таджицької лірики, їхні твори. **4.** Які теми й мотиви розробляли в персько-таджицькій ліриці?

Робота в групах. Поділіться на групи й підготуйте повідомлення та презентації про видатних митців персько-таджицької літератури (за вибором).

Омар Хаям

Приблизно 1048–1131 рр.

Боюсь несправедливо прожити на землі.

Омар Хаям

Серед східних письменників О. Хаям посідає чільне місце. Його твори перекладають, перевидують, досліджують у всьому світі. Але й до сьогодні вчені остаточно не з'ясували, чи всі вірші, що приписують поетові, належать саме йому. Це ще одна загадка літератури...

Омар Хаям (повне ім'я Гіяс-ад-Дин Абу-ль-Фатх Омар ібн Ібрахім аль-Хаям) народився в м. *Нішапурі* (давня провінція *Хорасан*, нині територія Ірану). Досі не доведено, що саме 1048 р. — дата його народження, це могло бути й на кілька років раніше. З дитинства він вивчав різні науки — математику, астрономію, філософію. У 12 років став учнем медресе (школи), де опановував право й медицину, але протягом усього життя його цікавили саме точні науки, зокрема математика.

У науці він відомий як автор «Алгебри» і коментатор античного математика Евкліда. Крім того, О. Хаям став одним із розробників календаря, названого за іменем султана «Джалалі». На межі I–II тис. це був найкращий календар, що давав можливість визначати

час точніше за римський юліанський і пізніший європейський григоріанський календарі.

Як і більшість освічених людей свого часу, О. Хаям не затримувався довго на одному місці. Переживши в 16 років особисту трагедію (померли його батьки), він залишив рідне місто й поїхав до Самарканда, де спочатку навчався, а потім працював у медресе. Пізніше митець опинився в Ісфахані, де став духовним наставником султана Мелік-шаха.

Невідомий художник.
Поет. XIV ст.

Ісфахан — іранське місто з дуже сприятливим для життя кліматом і надзвичайно цікавою історією. Це місто відоме тим, що в ньому є багато пам'яток ісламської архітектури XI–XIX ст., а також із ним пов'язані творчість і діяльність учених і поетів. Тому не випадково його називають *Половиною світу*.

Служіння О. Хаяма при дворі Мелік-шаха тривало до 1092 р. Коли султан помер, учений змушений був залишити місто. Він довго мандрував, поки не повернувся до Нішапура. За переказами, ще задовго до своєї смерті поет казав, що *«могила моя буде розташована там, де кожної весни вітерець осипатиме мене квітами»*.

О. Хаям розробляв жанр рубаї. Незважаючи на невелику кількість рядків, він набув філософської ши-

роти змісту. І сьогодні кожний прочитає рубаї поета по-своєму. Вони дають великий простір для читацької уяви.

Рубаї́ (у множині — **рубая́т**) — стала форма східного ліричного твору, що складається із чотирьох рядків із римуванням за схемою *ааба* (рідше — *аааа*). Оскільки інтонаційно перська мова відрізняється від інших мов, формою для відтворення рубаї (в українській, російській та інших слов'янських мовах) став п'ятистопний ямб, але зі збереженням рими. Із самого початку жанр рубаї тісно пов'язаний із музикою — у давнину це була форма пісні.

РУБАЇ

Історія створення. Рубаят О. Хаяма був написаний протягом 20-ти років в Ісфахані (починаючи від 1072 р.). Вивчення двох поетичних рукописів — 1207 р. (знайденого в Ірані) і 1259 р. (відкритого в приватному зібранні в Лондоні) — дало змогу науковцям визначити 293 тексти, які, безперечно, вважають поезіями О. Хаяма.

Основні теми й мотиви. У 1080 р. О. Хаям написав трактат «*Про буття і повинність*», де назвав себе прихильником і послідовником східного вченого Авіценни. Поет визнавав існування єдиного Бога (Аллаха) як джерела світу й життя, проте вбачав у певних подіях не тільки вияв Божої волі, а й законів природи. Незважаючи на те що думки, висловлені О. Хаямом, викладені стримано, його позицію сприймали надто критично, адже в мусульманському світі тоді поступово й невідворотно вкорінювалося догматичне бачен-

ня, що не передбачало вільного висловлення думок: було дозволеним тільки ісламське вчення. Але у віршах О. Хаяма відображено широту мислення, пошук істини, живий діалог із Богом (Аллахом) і Всесвітом.

У його творчості утверджується цінність окремої особистості, її право на життя, свої думки та почуття. Можна сказати, що рубаят поета — це гімн свободі й праву кожного на щастя.

Оспівуючи повноту реалізації людини, митець убачав щастя в тому, що є у світі: це прекрасна природа, кохана, мистецтво. Це дає підстави назвати його лірику *гедоністичною*.

Уступаючи в полеміку з деякими приписами ісламу, О. Хаям водночас утверджує віру в силу природи, її вічний рух і коловорот.

У рубаяті поета вчені виокремлюють комплекси споріднених текстів, що мають варіації (мотиви) однієї теми. Нерідко поезії автора записували його слухачі, і не завжди відразу, тому в збірках різних епох і регіонів трапляються варіанти одного й того самого вірша. Ураховуючи відстань у понад тисячу років, важко встановити чітку послідовність поезій та їхні зв'язки між собою. Якщо взяти до уваги те, що деякі рубаї О. Хаяма стали «мандрівними», тобто їх приписують Джалаладдіну Румі, Хафізу й іншим поетам, можна стверджувати, що його лірика досягла вершин художності: вона розчинилася у своїх варіаціях, часі, регіонах і стала за змістом близькою до усної народної творчості. А що може бути більшим визнанням митця, аніж те, що його слово кожний народ сприймає як власне?..

* * *

Цей гордий небосхил, байдужий лиходій,
Ще жодному із нас не підживляв надій:
Де знайде зігнуту під тягарем людину,
Іще один тягар він накидає їй.

* * *

Ні, не гнітять мене перестрахи й жалі,
Що вмерти мушу я, що строки в нас малі:
Того, що суджено, боятися не треба.
Боюсь несправедно прожити на землі.

* * *

Хай кожна мить, що в вічність промайне,
Тебе вщасливлює, бо головне,
Що нам дається тут, — життя: пильнуй же!
Як ти захочеш, так воно й мине.

(Переклади з перської Василя Мисика)

* * *

Весь вічний рух у Всесвіті — це ми.
В очах пізнання є зіниця — ми.
Неначе перстень, цей яскравий світ,
Найбільш коштовний в ньому камінь — ми.

(Переклад із перської Володимира Ящука)

* * *

Про вчора не гадай — воно навік зів'яло,
Про завтра не журись — воно ще не настало.

Минуле й завтрашнє — підпора ненадійна.
Живи хвилинами, бо в тебе їх так мало!

* * *

Якби мені до рук — скрижалі Долі,
Я розписав би їх по власній волі!
Із світу вигнав би всі смутки, болі,
Чолом небес досяг, не жив би долі!

(Переклади з перської Василя Мисика)

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Визначте тему кожного вірша О. Хаяма. **2.** Які мотиви сконцентровані довкола тем? **3.** Назвіть провідні художні образи в рубаяті митця. Які з них стали символічними? Поясніть свою думку. **4.** Охарактеризуйте образ ліричного героя письменника. **5.** Які філософські проблеми порушено в поезіях О. Хаяма?

Дискусія. Що єднає образи ліричних героїв Лі Бо, Ду Фу й О. Хаяма? Доведіть свою думку на прикладі прочитаних творів.

Робота в групах. Розкрийте символічний зміст образів у віршах О. Хаяма: 1) природи; 2) часу; 3) руху.

Життєві ситуації. У яких життєвих випадках можна використати рубаї О. Хаяма? Наведіть приклади з вашого досвіду.

Проєкт. Підготуйте проєкт на тему «Українські перекладачі й переклади віршів Омара Хаяма». Виступіть із повідомленням.

ЛІТЕРАТУРА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Вплив християнства. У добу Середньовіччя соціальна, культурна й інтелектуальні сфери життя в Європі формувалися під сильним впливом християнської релігії. Релігія вчила людину панувати над собою, над своїми пристрастями й почуттями, співвідносити земне життя з божественними ідеалами. Церква формувала ідеологію та світогляд людей того часу. Разом із церквою розвивалися наука, філософія і мистецтво.

Роль античної спадщини. Митці й мислителі раннього Середньовіччя підкреслювали значення розвитку античних традицій. У добу Середньовіччя незаперечним авторитетом користувалися *Арістотель* і *Платон*. Арістотеля називали не інакше, як *Учитель*. Філософія Платона давала імпульси для численних світоглядних шукань багатьох середньовічних мислителів. Його твори вивчали в усіх школах.

Значення філософії. Розвиток філософської думки в добу Середньовіччя був обумовлений центральною проблемою: Бог — Людина — Світ. У центрі уваги філософів того часу було Святе Письмо, яке сприймали й трактували як єдине зібрання істин, які треба осмислити задля досягнення людством Божої благодаті.

Згідно з ученнями того часу, філософія і релігія не заперечують одна одну: релігія приписувала людині, як жити та діяти, а філософія повинна була дати осмислення абсолютної істини, без якої неможливе ані земне, ані духовне існування людини. Мислитель *Томас Аквінський* стверджував, що віра не лише не суперечить розуму, а допомагає його діяльності, спрямовуючи в потрібне русло.

У добу Середньовіччя змінилося уявлення про світ. З'явилося усвідомлення дійсності в усесвітньому масштабі.

У Середньовіччі сформувалося інше розуміння людини, аніж в античності. Філософи й митці замислювалися над протиріччями людської природи — конфліктом морального й тілесного, духовного та матеріального.

Основні етапи та жанри середньовічної літератури. У літературі європейського середньовіччя є два основні етапи: 1) *ранній* (IV–X ст.) — час розпаду родового устрою і зародження феодальних відносин: панування різних форм фольклору, розвиток героїчної епічної народної поезії; 2) *зрілий* (XI–XIV ст.) — формування писемних літератур (клерикальної, лицарської, міської), розвиток оригінальних жанрів, формування національних мов, їхній розподіл на романські й германські.

Одним із поширених жанрів середньовічної літератури був *героїчний епос*. У середні віки носіями епічної традиції були професійні співці: жонглери — у Франції, шпільмани — у Німеччині, хуглари — в Іспанії. У супроводі старовинних музичних інструментів вони виконували пісні на перехрестях доріг, міських площах, у феодальних замках. Основною аудиторією середньовічних співців, імена яких історія не зберегла, був простий народ, інтереси якого вони виражали у своїх оповідях. У процесі розповіді про ті чи інші події до основних фактів додавали нові деталі, інтерпретації характерів, виражальні засоби. Тому героїчний епос можна вважати колективною творчістю народу.

У кожній країні героїчний епос формувався століттями й має свої зразки: у Франції — це «*Пісня про*

Роланда», у Німеччині — «*Пісня про Нібелунгів*», в Іспанії — «*Пісня про мого Сіда*» тощо.

Основний зміст героїчного епосу — це зображення боротьби за волю народу та віру. Героєм є легендарний богатир, захисник рідної землі, віри, який здійснює подвиги в ім'я свого народу.

Під впливом християнської релігії в середньовічній Європі активно розвивалася *клерикальна література*. Вона виникла в останні століття існування Римської імперії. До неї належать численні житія святих, прозові й віршовані «видіння», тексти гімнів і молитов, поеми та вірші на сюжети християнської міфології, заклинання тощо.

Вплив християнства позначився і на розвитку драматургії середніх віків. *Театр* у добу Середньовіччя відігравав виняткову роль. У той час вистави розігрували скрізь.

Провідний жанр середньовічної драматургії — *містерія*, у якій розробляли сюжети Біблії. На пізньому етапі розвитку середньовічної літератури (приблизно в XIV–XV ст.) з'являються і містерії світського характеру на історичні теми. Автори більшості містерій залишилися невідомими.

Популярним жанром середньовічної літератури був також *міраклъ*, що виник у XIII–XIV ст. Сюжети міраклів — це «чудеса» святих або діви Марії. Релігійно-дидактичну мету мали й *мораліте* — невеличкі п'єси на різні морально-етичні та церковні теми, що поширились у Західній Європі в XIV–XV ст. Характерна особливість мораліте — *алегоризм*.

Із самого початку до містерій, міраклів і навіть до мораліте включали невеличкі сценки побутового ха-

рактеру, що походили з народної творчості й пізніше оформилися в самостійний жанр — *фарс*, який досяг розквіту в епоху пізнього Середньовіччя. У ньому втілювали думки й мрії народу, волелюбність та оптимізм.

У середньовічну добу поширюються численні *хроніки*, у яких відображено факти із життя королів, знатних лицарів і феодалів та хрестові походи, війни, діяльність видатних особистостей.

Велику роль у житті середньовічної Європи відіграло лицарство. Лицарі служили при дворах могутніх феодалів і королів, були основною силою в хрестових походах. Вони мали свій кодекс честі, дотримувалося певних правил поведінки й етики. Лицар мав бути стійким і мужнім, служити своєму сюзерену, захищати знедолених, слабких, беззахисних, особливо жінок. Служіння дамі серця також було одним з основних законів лицарства. Лицарська культура дала поштовх до створення *лицарського роману*.

Отже, мистецтво й література середньовічної Європи засвідчили про високий злет фантазії та думки у сфері духовного, ставши вираженням прагнення людства до осмислення свого існування в межах двох іпостасей — Бога та світу. Ці пошуки людства зумовили гуманістичний пафос літератури епохи Середньовіччя, її тематичне багатство та художню виразність.

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Яку роль відіграло християнство в середньовічній Європі? **2.** Розкажіть про вплив релігії та античної спадщини на мистецтво й літературу в добу Середньовіччя в Європі. **3.** Назвіть етапи розвитку європей-

ських літератур у добу Середньовіччя. Які тенденції характерні для кожного етапу?

Творче завдання. Знайдіть в інтернеті репродукцію картини одного з європейських художників. Опишіть її (*усно*).

Дискусія. Кого можна назвати *справжнім лицарем*? Які елементи лицарської культури актуальні для нашого часу?

Робота в групах. Поділіться на групи: «історики», «філософи», «мистецтвознавці», «літературознавці» і підготуйте презентації про різні аспекти життя середньовічної Європи (3–4 хв).

Життєві ситуації. Уявіть, що ви мандруєте в одній із країн Західної Європи й потрапили до середньовічного собору. Використовуючи відомості з інтернету та світлини, проведіть віртуальну екскурсію в соборі. Розкажіть про цікаві сторінки його «життя» у часі, архітектуру, шедеври мистецтва, що знаходяться в ньому.

Проект. Знайдіть інформацію в інтернеті про культурні центри в Європі X–XV ст. Підготуйте повідомлення (3–4 хв).

Поема «Пісня про Роланда». Історія створення. У «Пісні про Роланда» (бл. 1100 р., опубл. 1837 р.) відтворено часи, коли значна частина іспанських земель була під владою арабів, а країна франків межувала з арабськими володіннями. На Піренейському півострові тривала визвольна боротьба проти маврів¹. Король Франції Карл Великий намагався збільшувати територію своєї країни й поширювати християнство, що призводило до сутичок із маврами. Ці й інші історичні події, пов'язані з релігійними війнами й утвердженням сильної королівської влади та впливу церкви, були поетично переосмислені у творах

¹ *Маври* — так називали арабів і берберів Північно-Західної Африки, які сповідували іслам у період VII–XVII ст.

французького героїчного епосу — поемах. Виконавцями цих творів, а нерідко і їхніми авторами, були мандрівні співці — жонглери. В одній із таких поем — «Пісні про Роланда» — було поєднано міф і правду, історію та вигадку.

Історична основа твору. У 778 р. король Франції Карл Великий утрутився у внутрішні справи іспанських маврів. Карла покликав на допомогу Ібн іль Арабі, мусульманський правитель на півночі країни. Король вирушив у похід до Іспанії. Частина його армії заволоділа Хероною (Каталонією), а друга частина, якою він керував особисто, пройшла Піренеї та підкорила Пампелуну (Наварру). Згодом обидві частини армії з'єдналися біля Сарагоси. Звістка про повстання саксів¹ відволікла Карла, і він вирушив назад. Ар'єргард² Карла постраждав від нападу басків³. У цьому бою загинули королівські лицарі (васали⁴).

Переосмислення реальних подій у героїчному епосі. Коротку подорож Карла до Північної Іспанії було відтворено в «Пісні про Роланда» широкою панорамою семирічної війни французів-християн проти «невірних». У поемі розповідається про загибель графа Роланда (імовірно, його прототипом став лицар Хруодланд, племінник короля Карла, у битві проти

¹ *Сакси* — одне з германських племен.

² *Ар'єргард* — військовий підрозділ, що охороняє військо під час походу від фронту в тил або вздовж фронту.

³ *Баски* — народ, який із часів середньовіччя жив у Південно-Західній Європі, на Піренейському півострові.

⁴ *Васал* (з латин. *vassus* — слуга) — у середні віки в Західній Європі феодал, який отримував земельні володіння і був залежним від іншого, більш могутнього феодала-сеньйора (сюзерена).

маврів у Ронсевальській ущелині, а також про зраду Ганелона, вітчима Роланда, і помсту Карла за смерть Роланда та 12-ти перів. Замість басків, від яких реально постраждав ар'єргарда Карла, у творі зображено маврів. Боротьба проти них має релігійний підтекст. Випадкову загибель ар'єргарду Карла Великого описано у творі в легендарному піднесеному стилі. У «Пісні про Роланда» з'являється додатковий епізод — повернення Карла, його велика битва й покарання маврів за смерть своїх васалів.

Особливості сюжету та композиції. Події у творі розвиваються стрімко: Карл повертає свої основні загони в Ахен, а Роланд із 12-ма перами й ар'єргардом залишається прикривати відхід короля. У поемі відтворено: 1) битву в Ронсевальській ущелині, коли гинуть французькі пери, а з ними й Роланд; 2) другу битву французів проти маврів, коли Карл вирішив помститися за смерть своїх вірних синів (двобій Карла Великого з еміром Балігантом є найнапруженішим моментом цієї частини).

Патріотичні ідеї твору. У «Пісні про Роланда» утверджуються ідеї захисту християнської віри, об'єднання країни під владою короля, виконання священного обов'язку заради Батьківщини.

Цікаво знати

Ронсевальська ущелина — місцевість у Піренеях між містечками Ронсесвальєс (Іспанія) і Сен-Жан-П'є-де-Пор (Франція). Згідно з легендою, на цьому місці 15 серпня 778 р. загинув лицар Карла Великого Роланд. У середні віки через цю місцевість ішли прочани шляхом святого Якова.

Карл Великий. Короля Франції зображено в піднесеному стилі. Постійний епітет, що його супроводжує, — «сивобородий», тобто мудрий і справедливий. Він думає лише про Францію і про те, як утвердити ім'я Бога та християнські ідеї на всій землі. Король дбає і про своїх воїнів, любить Роланда, готовий помститися за своїх васалів у жорстокому бою. Карл Великий не боїться взяти участь у битві. Він рішуче й сміливо нищить маврів. Одним із найяскравіших епізодів «Пісні про Роланда» є бій Карла з еміром Балігантом, у якому король перемагає. Карл Великий справедливо карає зрадника Ганелона в столиці Ахені.

Роланд. Цей художній образ є утіленням народної мрії про ідеального героя-лицаря, захисника Батьківщини та християнської віри. Він — сміливий, відчайдушний, відданий Франції, Богові й королю. Роланд уміє воювати. У бою жорстокий до ворогів, не забуває про своїх товаришів, поспішає їм на допомогу.

Роланда погубили нерозважливість і гарячкуватість. Коли стало відомо, що маври набагато сильніші від французів, Олів'єр запропонував Роландові засурмити в ріг (Оліфан), щоб Карл почув і повернув назад своє військо. Проте він відмовляється. Це призвело ар'єргард до загибелі. Лицар загинув героїчною смертю. Він убив багато маврів, але ар'єргард також зазнав значних втрат, загинули його друзі. Помираючи, Роланд повертає своє обличчя до ворожої землі, щоб співвітчизники, які знайдуть його, знали, що він не злякався і помер смертю справжнього героя.

Ганелон. Це вітчим Роланда, феодал, підданий Карла Великого. Він — розумний і сміливий, але в

ньому переважають негативні якості — злість, заздрість, підступність і лицемірство. Ганелон злякався того, що Роланд висунув його кандидатуру на роль посла до короля маврів Марсілія, бо боявся смерті в таборі ворога. Ганелон вирушив до Сарагоси й під час переговорів із маврами зрадив Роланда. Він розповів їм про те, що Роланд — *«найсміливіший воїн»*, опора Карла, а як убити його — *«припиняться всі війни»*. Ганелон виказав Марсілію секрет, де буде Роланд з ар'єргардом (Ронсевальська ущелина) і скільки в нього буде війська. Зрадник пообіцяв маврам перемогу над Роландом: *«Як зможете Роланда ви убити, то правої руки не буде в Карла»*. Однак його плани здійснилися не повністю. Хоча Роланд і загинув, але він знищив тисячі маврів і після смерті на його місці стали нові воїни. У фіналі твору на Ганелона чекає справедливе покарання. Хоча в суді в Ахені він не визнає своєї зради (*«Я лише мстився»*) і його підтримують тридцять родичів, Карл Великий покарав його. В образі Ганелона засуджено жорстокість і свавілля середньовічних феодалів, їхнє протистояння королівській владі, а також негативні людські якості.

Олів'єр. Друг Роланда, хоробрий і рішучий лицар, виявляє справжню доблесть у війні проти маврів. Олів'єр більш поміркований у своїх рішеннях і вчинках, аніж Роланд. Перед смертю він дорікає Роландові за нерозсудливість. Він схожий на Роланда в тому, що не хоче загинути безславною смертю. Олів'єр помирає героїчно, сподіваючись, що народ складе пісні про нього та його друзів.

Турпін-архієпископ. Цей образ уособлює духовну силу, що супроводжує франків у війні з маврами.

Іменем Бога Турпін надихає французів на перемогу й сам бере участь у боротьбі. Турпін — радник Роланда, Олів'єра й Карла Великого. Його присутність забезпечує Божу підтримку в Ронсевальській ущелині. Турпін дбає про душі французів на землі й після їхньої смерті. Він радить Роландові засурмити в ріг, коли стало зрозуміло, що французи гинуть: тоді їхні тіла не дістануться маврам і собакам, будуть належно поховані співвітчизниками, а душі героїв перейдуть в інший світ.

ПІСНЯ ПРО РОЛАНДА

Поема
(Уривки)

Героїчний епос — це не просто зібрання пісень про давні події, а твір, що здійснює високу культурну місію.

Рамон Менендес Пидаль

ГОРДОТА РОЛАНДА

Коментарі

Марсілій і Ганелон домовилися згубити Роланда. Ганелон повертається до табору Карла й запевняє, що Марсілію можна вірити. Карл готує своє військо до тривалого переходу. Він залишає ар'єргард із кращих лицарів, який очолює Роланд. Олів'єр побачив військо маврів і радить Роландові засурмити в ріг, щоб Карл повернувся на допомогу.

83 (...) Тут Олів'єр додав: «Тьма-тьмуца маврів,
А наших вояків не так й багато.
Сурміть, Роланде-друже, в ріг негайно,
Почує Карл, повернеться із військом».
Та відповів Роланд: «Я не безумець,

Щоби зганьбити честь свою довіку.
Мій Дюрандаль завдасть страшних ударів
І до ефеса вщент заллється кров'ю.
Прийшли на лихо в бескеди ці маври,
І, певний, всі приречені на смерть в них!»
Аой! (...)

- 87 Роланд відважний, мудрий Олів'єр
Усім відомі доблестю своєю,
Озброєні, на коней посідали.
Їм краще вмерти, ніж уникнуть битви.
Сміливі графи, а слова їх горді.
Зрадливі маври мчать на них із люттю.
І Олів'єр промовив: «Гляньте, друже,
Вони вже близько, Карл від нас далеко.
Коли б Ви не відмовились сурмити,
Карл був би тут і смерті б ми уникли.
Погляньте: серед гір й ущелин Аспри
Зостався франків ар'єргард скорботний.
Хто зараз в ньому — в інший не потрапить!»
Роланд сказав: «Не треба лихословить!
В переполох вдаватися не варто!
Ми залишилися тут і не відступим,
Тож почнемо наш бій на лихо маврам!»
Аой!

- 88 Роланд побачив: битва неминуча,
Грізніший став за лева й леопарда.
Скликає франків, Олів'єру мовить:
«Мій друже, так не говоріть ніколи!
Довірів імператор нам цих франків,
Зібрав найкращих цілих двадцять тисяч

І знає: боягузів тут не знайдеш.
За нашого сеньйора слід терпіти
Жорстокий холод і нестерпну спеку,
Віддати кров свою і тіло разом.
То бийте ж списом, я мечем дістану,
Дарунком Карла, славним Дюрандалем,
Якщо ж загину, той, хто його візьме,
Все ж скаже: “Меч шляхетного васала!”» (...)

91 Ось мчить Роланд іспанськими долами,
Під ним кінь Вельянтіф, прудкий, надійний,
І обладунок прикипів до тіла,
А лицар потрясає гострим списом,
І грізно вістря звернене до неба,
Лиш білий прапорець мигтить на ньому,
Вниз торочки спадають золотії.
Могутній стан, лице ясне й красиве.
За ним услід прямує друг незмінний,
І франки всі — в надії на спасіння.
З завзяттям подививсь Роланд на маврів,
На франків — із захопленням й любов'ю.
До них звернувся він з привітним словом:
«Хід уповільніть краще ви, сеньйори,
Бо нехристі по смерть самі підійдуть!
Сьогодні буде здобич в нас багата,
Французькі владарі такої ще не мали!»
По цих словах дві раті в бій вступали.

Аой!

*(Переклад зі старофранцузької
Вадима та Нінелі Пащенко)*

Осмислюємо прочитане. **1.** Чому Олів'єр пропонував Роландові засурмити в ріг? **2.** Як Роланд кожного разу пояснював свою відмову? **3.** Визначте ставлення невідомого автора до Роланда й Олів'єра. **4.** Як Роланд ставився до Бога, Карла, Франції та своїх товаришів. Наведіть відповідні цитати.

Творче завдання. Уявіть та опишіть образи Роланда й Олів'єра (*усно*).

Дискусія. Як ви ставитеся до відмови Роланда?

Робота в групах. Знайдіть інформацію в інтернеті про: 1) вбрання і зброю французьких героїв «Пісні про Роланда»; 2) маврів та їхню культуру.

Життєві ситуації. Як ви думаєте, кого з українських героїв або героїнь можна порівняти з Роландом? Поясніть.

Проект. Підготуйте проект на тему «Історична основа «Пісні про Роланда»». Презентуйте його в класі.

У творах героїчного епосу відображено особливості культури того часу. Так, у «Пісні про Роланда» мечі лицарів мають назви (у Роланда меч — Дюрандаль, у Карла — Жуайоз, у Турпена — Альмас, в Олів'єра — Антеклер, у Баліганта — Пресіоз, у Ганелона — Морглес). Коні героїв теж мають виразні імена й наділені богатирською силою (кінь Роланда — Вельянтиф, кінь Карла — Тансандор, кінь Ганелона — Ташбрюн). Французи йдуть у бій із вигуком «Монжуа!» (це також назва прапора Карла Великого), а маври вигукують: «Пресіоз!» (за назвою меча Баліганта).

ОСТАННІЙ БІЙ

Коментарі

Роланд б'ється з маврами, проте він хоче знати, чи прийде Карл, тому сурмить в Оліфант. На його поклик відгукнулися всі сурми війська Карла. Маври зрозуміли, що король вже близько, і вирішили згубити Роланда.

- 158 (...) Коли Роланд побачив наступ вражий,
Відчув він силу, гордість і відвагу.
Поки живий, завзято буде битись.
Сів на коня, прудкого Вельянтифа,
Ударив острогами золотими
І кинувсь в саму гущу сарацинів.
Слідом за ним з мечем архієпископ.
А маври закричали: «Всі рятуйтеся!
Король могутній повернувсь, тікайте!
Французькі сурми близько вже лунають!»
- 159 Ніколи граф Роланд не міг терпіти
Пихатих гордіїв, страхополохів
І зрадників, злостивих і негідних.
Сказав архієпископу Турпіну:
«Ви піший, сіре, на коні сиджу я,
Але залишусь з Вами, Вас не кину,
Поділимо і радості, і горе.
Ніколи й ні для кого Вас не зраджу.
А за наскок віддячим бусурманам
І нагадаймо вдари Дюрандаля!»
Турпін: «До бою, хай тремтять невірні!
А прийде Карл, то він за нас помститься!»
- 160 Волають маври: «Горе нам, нещасним!
Для нас цей день став днем страшної згуби,
Ми втратили всіх перів і сеньйорів,
А Карл з великим військом повернувся.
Ми чуєм звук французьких сурем ясний,
Та поклик «Монжуа!» іще гучніший.
І граф Роланд подвоїв наче сили,
Ніхто його перебороть не зможе!

Ще спробуймо поцілити — і облишмо!»
Так і зробили. Враз дроти летючі
Посипались, списи і піки, стріли
Пошматували панцир, щит пробили,
Та жодне вістря шкіру не прошило.
А Вельянтиф отримав ран зо тридцять,
І врешті замертво він впав під графом.
Та сарацини врозтіч, а на полі
Зоставсь один Роланд. Один, самотній...
Аой! (...)

*(Переклад зі старофранцузької
Вадима та Нінелі Пащенко)*

Робота з текстом

Осмилюємо прочитане. 1. Які риси Роланда розкрито в сценах битви? 2. Знайдіть епітети й метафори, що характеризують образ Роланда. 3. Як маври оцінюють бойові якості Роланда? 4. Що порадив архієпископ Турпін Роландові? 5. Знайдіть у тексті характеристику короля Карла Великого.

Творче завдання. Доведіть, що Роланд — справжній лицар і вірний васал короля.

Дискусія. Чи можна вважати Роланда ідеалом громадянина?

Життєві ситуації. Які громадянські якості необхідні для сучасного покоління української молоді?

СМЕРТЬ РОЛАНДА

174 (...) Роланд відчув, що смерть
вже зовсім близько,
Вона іде від голови до серця.
У тінь сосни високої лягає
Він долілиць, в траву зелену й ніжну,

Підклав під себе меч і Оліфант свій,
Звернув обличчя до землі невірних,
Аби відразу стало зрозуміло
І Карлові, і лицарям-баронам,
Що він, Роланд, помер як переможець.
Відпущення гріхів у Бога просить
Й до неба рукавицю простягає.

Аой!

175 Граф розумів: життя його скінчилось...
На пагорбі лежить лицем до маврів,
Рукою в груди б'є слабкою мляво:
«О Боже, дай моїм гріхам прощення,
Великим і малим від дня появи
Мене на світ і до самої смерті».
Знов простяга до Бога рукавицю:
Небесні ангели летять до нього.

Аой!

176 Роланд лежить зомлілий під сосною,
Лицем у бік країв іспанських дальніх.
Спливло багато спогадів яскравих:
Численні землі, всі мечем узяті,
Красуня Франція, рідня привітна,
І Карл Великий, володар і вчитель...
Від згадок цих не стримав сліз небога,
Важких зітхань... Та не забув й про себе,
Бо визнає свій гріх, блага прощення в Бога:
«Отець небесний, Ти брехні не знаєш!
Ти вивів з мертвих Лазаря святого,
Ти Даниїла спас від лютих левів,
Врятуй мене од мук, страждань посмертних

За ті гріхи, що їх в житті накоїв!»
Він простягнув до Бога рукавицю,
І Гавриїл прийняв її ласкаво...
Роланд, на груди голову схиливши,
Схрестивши руки, смерті ждав покірно.
І Бог послав до нього херувимів.
Злетіли з неба Рафаїл-заступник,
І Михаїл, потвор злих переможець,
І сам архангел Гавриїл святійший...
Віднесли душу графа в райські кущі!

*(Переклад зі старофранцузької
Вадима та Нінелі Пащенко)*

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Яким постає Роланд в останні хвилини свого життя? **2.** Чому він повернув обличчя «до землі невірних»? **3.** Доведіть, що Роланд — відданий християнин.

Творче завдання. Як ви вважаєте, якою прагнув бачити рідну Францію Роланд? Опишіть *(усно)*.

Дискусія. Чи можна вважати Роланда переможеним?

Робота в групах. Знайдіть у поданому уривку біблійних персонажів.

ПЛАЧ КАРЛА

Коментарі

Коли Карл прибув до Ронсевалю, то побачив, що ар'єргард франків загинув. Він наказав наздогнати маврів і помститися їм.

ДВОБІЙ КАРЛА І БАЛІГАНТА

259 (...) Красуне Франціє, відважний Карл твій
Й емір не знає страху і вагання!
От вже мечі оголені схрестились,
І кожен б'є ворожий щит щосили.
Посічені в них дерево і шкіра,
З них падають гвіздки, щити розбиті.
Царі zostались в латах, наступають,
Мечі з шоломів іскри висікають.
Та може бій лише тоді скінчитись,
Коли хтось із володарів загине.

Аой! (...)

262 Почув монарх глас ангела святого,
Відразу зникли жах і страх смертельний,
До нього повернулись сила й пам'ять.
Мечем французьким вдарив він еміра.
Розтяв шолом, що блискотів від перлів,

*К. дер Гроссе.
Ілюстрація
до «Пісні про
Роланда».
Наприкінці XIII ст.*

А з ним і голову, лиш бризнув мозок,
Розсік по білу бороду обличчя.
Вмер Балігант, не допоможуть ліки.
Карл крикнув: «Монжуа!», щоб всі почули. (...)

(Переклад зі старофранцузької
Вадима та Нінелі Пащенко)

Краса слова

Зв'язок твору з фольклором. У «Пісні про Роланда» використано чимало фольклорних прийомів: гіперболи — описи героїзму французів, неймовірної сили лицарів (Роланд поборов тисячі маврів); постійні епітети (Карл *могутній*, *сивобородий*; Франція *мила*; маври *невірні*; Роланд *найсильніший*, *найхоробріший*, *найперший*); віщі сни (Карлові сняться про загибель ар'єгарду Роланда, про його битву проти маврів; про бій з еміром Балігантом; про суд над Ганелоном).

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Розкрийте ставлення Карла до Роланда. Наведіть відповідні цитати. **2.** Яку рису характеру Роланда найбільше цінував король? **3.** Що допомогло Карлові пережити горе й знову стати могутнім? **4.** Знайдіть у тексті й наведіть приклади гіперболи. Розкрийте її значення у творі. **5.** Доведіть, що Карлові в бою з еміром Балігантом допомагає Бог.

Творче завдання. Опишіть образ Карла Великого (*усно*).

Дискусія. Що єднає образи Карла й Роланда?

Життєві ситуації. Як можна проявити героїзм у ставленні до своєї Вітчизни?

Проект. Використовуючи інтернет, підготуйте проєкт на тему «“Пісня про Роланда” в образотворчому мистецтві».

Данте Аліг'єрі

1265–1321 рр.

Завдяки Данте література отримала нове дихання в італійській мові, яку Данте узаконив і передав Відродженню.

Девід Берт

Данте Аліг'єрі народився в 1265 р. в м. Флоренції (Італія) (точна дата народження невідома) і був хрещений іменем *Дуранте дельї Аліг'єрі*. Нащадок поважної флорентійської родини, він вважав себе спадкоємцем давнього римського роду Єлізеїв, представники якого брали участь у заснуванні Флоренції. Принаймні таку сімейну легенду переповідав дід митця Беллінчоне, який брав активну участь у суспільному житті Італії.

Наприкінці XIII ст. Флоренція опинилася в центрі жорстокої політичної боротьби, у якій брали участь представники родини Данте. Особливої гостроти набули суперечки між гібелінами (дворянська партія, що виступала за об'єднання країни під владою німецького імператора) і гвельфами (торгово-промислова партія, яка об'єднала прибічників Папи Римського). Урешті-решт, гвельфи перемогли, а Данте, як їхній прихильник, обіймав відповідальні посади, виконував різні дипломатичні доручення в Римі. Проте в таборі гвельфів не було згоди, вони поділилися на «білих» і «чорних», які мали різні погляди стосовно державного ладу. Оскільки Данте був прибічником «білих», а гору

взяли «чорні», його в 1302 р. засудили до вигнання із Флоренції. У вирокі було зазначено, що Данте навіть сплять, якщо він повернеться до рідного міста. Так розпочалися його тривалі поневіряння Європою. Для Данте найкращим спогадом був образ дівчини в яскраво-червоному вбранні, яку він побачив ще в дитинстві й запам'ятав на все життя.

Не минуло й дев'яти років від народження Данте, як на травневому святі у Флоренції він зустрів юну Беатріче Портінарі. Ця зустріч зворушила душу хлопчика й згодом надихнула його на створення нетлінного образу Коханця. Образ Беатріче проходить крізь усе життя Данте та його творчість.

Звісно, тоді не йшлося про одруження Данте з об'єктом його любовного поклоніння. Не тільки в східному світі, а й у Європі була поширена практика договірних шлюбів, насамперед політичних. Саме так сталося і з Данте, який одружився з Джеммою Донаті, спадкоємицею родини з партії, протилежної тій, яку підтримувала сім'я поета.

Після вигнання Данте із Флоренції, куди поет уже ніколи не повернувся, він залишив свою родину, а на той час у нього вже було двоє синів П'єтро та Якопо й донька Антонія. Пізніше сини приєднуються до Данте, але не дружина, котру поет не згадав жодним словом у своїх віршах.

Окрім «Нового життя» і кількох інших творів, славу Данте як поетові принесла «Комедія», яку митець розпочав приблизно в 1303–1307 рр. і завершив у 1321 р., незадовго до смерті. Це грандіозний твір-енциклопедія середньовічного життя, алегоричне

відображення шляху, який кожна людина самотійно й усі люди разом проходять у пошуках істини.

Письменник Дж. Боккаччо (він був дослідником, коментатором твору та біографом поета) назвав цей твір «*Божественною комедією*» за грандіозність задуму й майстерність автора. Образ Беатріче був настільки сильним у художній свідомості Данте, що він використав його й у «Божественній комедії»: Беатріче супроводжує героя твору в раю на шляху до пізнання божественної любові.

«Комедія» допомогла Данте в тривалому вигнанні. З 1302 р. поет мандрував Італією, Францією та іншими країнами. Він не втрачав надії на помилування і дозвіл повернутися до Флоренції.

Однак указом від 1315 р. італійські урядовці його остаточно прирекли на вигнання без права повернення.

Останні шість років Данте жив у м. *Равенні (Італія)*, де й закінчив свій життєвий шлях *14 вересня 1321 р.*

Сонет (з іт. *звучати*) — ліричний вірш, який складається із 14-ти рядків п'ятистопного або шестистопного ямба й має сталу форму в різних національних літературах. Серед різних видів сонету виокремлюють два основні — італійський та англійський.

Катрэн — чотиривірш, строфа із чотирьох рядків із суміжним, перехресним чи кільцевим римуванням.

Терцэт — тривірш, строфа з відповідним римуванням; найчастіше використовують у сонеті.

Ямб — двоскладова стопа з наголосом на другому складі.

Коментарі

Вірш, який за своєю формою є сонетом, увійшов до книжки Данте «Нове життя». У ній поет переказує історію свого кохання від зустрічі з Беатріче-дівчинкою до її смерті.

Беатріче Портінарі (Біче ді Фолько Портінарі) — донька флорентійського банкіра, яку рано віддали заміж. Вона померла у віці 23–24-х років і похована, за легендою, у церкві Санта Маргарита де Черчі у Флоренції.

В своїх очах вона несе Кохання,
На кого гляне — ошчасливить вмиль;
Як десь іде, за нею всяк спішить,
Тріпоче серце від її вітання.

Він блідне, никне, множачи зітхання,
Спокутуючи гріх свій самохіль.
Гординя й гнів од неї геть біжить.
О донни, як їй скласти прославляння?

Хто чув її, смиренність дум свята
Проймає в того серце добротливо.
Хто стрів її, той втішений сповна.

Коли ж іще й всміхається вона,
Марніє розум і мовчать уста.
Таке бо це нове й прекрасне диво.

(Переклад з італійської Миколи Бажана)

Краса слова

Класичну форму сонету, яку використав Данте в поезії, поділяють на два катрени та два терцети. Для коханої Данте

знаходить піднесені слова, що передають глибину його почуттів. Вона для нього символізує богиню кохання і водночас є богинею весни, оновлення та чистоти. Беатріче (Беатріса, Беата) — ім'я, що означає «блаженна», має виразне християнське значення та асоціюється із чистотою і піднесенням. Завершальний рядок сонету утверджує нове диво й ніжність, засвідчує апогей побожного захопленого почуття, яке має ліричний герой, як і сам Данте, до Беатріче.

*М. С. Стіллман.
Беатріче. 1895 р.*

Робота з текстом

Осмислюємо прочитане. **1.** Яким постає образ Беатріче в сонеті Данте? **2.** Доведіть, що цей образ має християнську основу. **3.** Знайдіть у вірші епітети та метафори. З якою метою вони використані? **4.** Назвіть ознаки сонету у вірші «В своїх очах вона несе Кохання...». **5.** Як у поетичному синтаксисі перекладачем відтворено силу любовного почуття?

Творче завдання. Уявіть та опишіть образ Беатріче (*усно*).

Дискусія. Який філософський зміст вкладає Данте в почуття кохання?

Робота в групах. Знайдіть в інтернеті інформацію про міста, у яких жив Данте Аліг'єрі (*1 за вибором*). Підготуйте віртуальну екскурсію пам'ятками епохи Середньовіччя, які міг бачити поет.

Життєві ситуації. Як ви розумієте поняття «кохання», «культура почуттів», «шляхетність»?

Проект. Підготуйте проєкт «Розвиток жанру сонету в Західній Європі доби Середньовіччя та Відродження». Напишіть статтю для шкільного сайту.

ЗМІСТ

Від авторів	3
ВСТУП	5

СВЯЩЕННІ КНИГИ ЛЮДСТВА ЯК ПАМ'ЯТКИ КУЛЬТУРИ Й ДЖЕРЕЛО ЛІТЕРАТУРИ

ВЕДИ	20
Гімни до ранньої зорі	25
Гімн про перемогу Індри над Агі	28
БІБЛІЯ	29
<i>Старий Заповіт</i>	34
<i>Новий Заповіт (Євангеліє)</i>	40
КОРАН	49
Сура, що відкриває книгу	59
Сура 92 «Ніч»	59

АНТИЧНІСТЬ

Література Стародавньої Греції. Давньогрецька міфологія	66
<i>Міфи троянського циклу</i>	68
ГОМЕР	79
<i>Іліада (Поема) (Фрагменти)</i>	86
Особливості розвитку та види лірики в Стародавній Греції	114
ТІРТЕЙ	116
«Добре вмирати тому, хто, боронячи рідну країну...»	116
САПФО	119
«Барвношатна владарко, Афродіто...»	120

Давньогрецький театр	122
ЕСХІЛ	129
Прометей закутий (<i>Трагедія</i>) (<i>Фрагменти</i>) . . .	134
Література Стародавнього Риму	139
Специфіка розвитку літератури Стародавнього Риму	139
ВЕРГІЛІЙ	146
Енеїда (<i>Поема</i>) (<i>Фрагменти</i>)	152
ГОРАЦІЙ	160
До Мельпомени	161
ОВІДІЙ	165
Сумні елегії (Життя поета, IV, 10) (<i>Фрагмент</i>) . . .	168

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Середньовіччя в Китаї	178
ЛІ БО	186
Печаль на яшмовому ґанку	190
Призахідне сонце навіює думки про гори	191
Сосна біля південної галереї	192
ДУ ФУ	195
Весняний краєвид	199
Подорожуючи, вночі описую почуття	200
Пісня про хліб і шовк	202
Персько-таджицька лірика	203
ОМАР ХАЯМ	208
Рубаї	210
Література середньовічної Європи	214
Пісня про Роланда (<i>Поема</i>) (<i>Уривки</i>)	223
ДАНТЕ АЛІГ'ЄРІ	233
«В своїх очах вона несе Кохання...»	236

Навчальне видання

НІКОЛЕНКО Ольга Миколаївна,
ЗУЄНКО Марина Олексіївна,
СТОРОХА Богдан Валентинович

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для осіб з особливими
освітніми потребами (Н 54.1–Н 54.2)

8 клас
(У 2-х частинах)

ЧАСТИНА 1

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,
що знаходяться у вільному доступі.

Редактор *Н. Забаштанська*
Художній редактор *Н. Антоненко*
Технічне редагування *О. Бабенко*
Комп'ютерна верстка *О. Бабенко*
Коректори *С. Бабич, І. Барвінок*

Формат 84×108/16.
Ум. друк. арк. 25.20. Обл.-вид. арк. 10.69.
Тираж 1713 пр. Зам. №

Видавництво «Грамота»,
вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01033.
Тел./факс: (044) 253-98-04.

Електронна адреса: www.gramota.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.
Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.